

A ROMOK

ELMÉLKEDÉS

A BIRODALMAK ÁTALAKULÁSÁRÓL
ÉS A TERMÉSZET TÖRVÉNYEI

IRTA

VOLNEY E. F.

FORDITOTTA ÉS

JEGYZETEKKEK ELLÁTTA

BENEDEK NÁNDOR

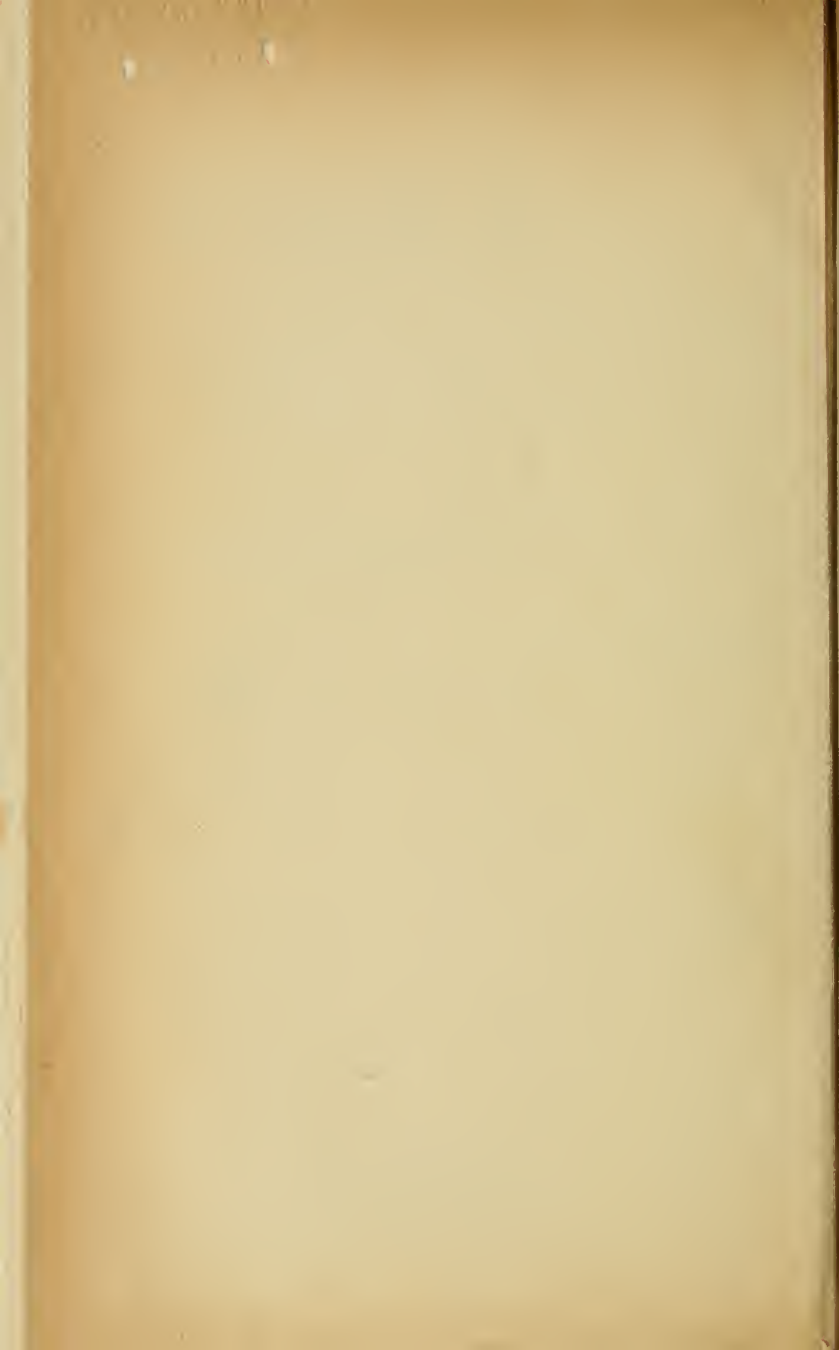
(AZ

IRÓ ÉLETRAJZÁVAL)

BUDAPEST 1903

KRAMMER ÉS ERHARDT

KÖNYVNYOMDÁJA VII., CSÖMÖRI-ÚT 28.

Előszó.

Az idők árja és az ember földi léte kiszámíthatatlan kérdőjel gyanánt kísér a bölcsőtől a koporsóig. Sorsunk, mint önkényes ur, vagy áldást s boldogságot vagy bajt és csapást mér árva fejünkre. Nincs munkájában sem józan morál, sem becsületes komolyság, amivel akár a nemzetek, akár egyes emberek leszámolhatnának és ami elé oda lehetne tartani védő paizsul az emberi ész logikáját. Az idő várandós. A ma megszüli a holnapot. Az emberi élet kigyul, mint a mécses láng s felemészttve önmagát kialszik, elenyészik. *Valahonnan jövőnk és valahová megyünk?! Az események egymást váltják s fölöttük virraszt mindenki, aki nemcsak a maga körének él, hanem kiveszi részét a tömegek életéből is. A multból meritett bátorsággal vivjuk a jövőt, mely rémes bizonytalansággal kísért. A fejlődő tudomány, amelyre oly büszkék vagyunk, nagyon halványan pislogó fény abban a nagy sötétségben, mely korlátok közé szorított eszmekörünket körülveszi. Mégis keressük, kutatjuk a rejtély megoldását, hogy így nyomról-nyomra jutva, fokenként eljuthassunk a*

tökély azon magaslatára, melyről elfogulatlanul szemlélhetjük a természet nyílt könyvében megírt örök és tiszta igazságot.

Volney is ezt tévé, vizsgálódásainak eredményét ebben a munkájában írta le; hatalmas fantáziájával, szívének lángoló szeretetével, melylyel embertársai iránt viseltetett; lángelméjének nem közönséges bölcseségével akarta az emberiség boldogulásának nagy problémáját megoldani. Esméi, melyek a természet törvényein fogamzottak, diadalal törtek utat és világosságot gyújtottak a sötétségben. Az ember eszmélve nézett maga körül, s teremté meg mások által bitorolt elvitathatatlan jogát.

Ha forgatjuk a világtörténelem lapjait, léptenyomon találkozni fogunk olyan eseményekkel, melyek az e könyvben foglalt eszmék igazságát hirdetik. Elolvasni e munkát mindenestre jó és tanulságos; megérdemli, hogy komolyan gondolkozzunk fölötte és igazságait keblünkbe vésve, elősegítjük boldogulásunkat.

Budapest, 1903. szeptember hóban.

A fordító.

Volney E. F. életrajza.

Azok között a lánglelkű és nagyeszű népbölcsek között, kiknek élete majdnem elválaszthatatlanul forrott össze a népek életével, kiknek hatalmas szelleme világító fáklyát gyújtott a sötétben botorkáló emberiségnek, első helyet foglal el *De Volney Constantin François Chassebeuf*. Született Craonban 1757-ik évben.

Kora ifjúságától kezdve már, minden hajlama a tudományok tanulásához vonzotta. Ismereteivel, korán érett bölcseségével már husz éves korában a legtudományosabb férfiak figyelmét keltette fel. Különös kedvvel és szeretettel kutatta kelet hajdani népeinek történetét. Egy jelentékeny örökség által olyan kedvező viszonyok közé jutott, hogy az események történeti helyeit, melyekkel foglalkozott, személyesen meglátogathatta és tanulmányozhatta. Ez eltűnt világok romjain évekig merengett. Történt pedig ez 1782-ik évben. Egyiptomba való megérkezése után egy kopt zárdába vonult és addig nevezett zárdát el sem hagyta, míg az arab nyelvet tökéletesen el nem sajátította. Egyiptomot keresztül-kasul beutazva tért vissza hazájába. Ekkor összegyűjtve Egyiptomban szerzett tapasztalatait, egy utleírás című munkát adott ki (1787-ben), mely egy csapásra első helyet vivott ki számára nemzete legjelesebb írói között.

A keleti birodalmak romjai fölött merengve, készítette a „*Romok*“ című munka tervét. E remek álmokképben jóval annak előtte megjövendőlte és lefestette a későbbben kitört francia forradalmat.

A „*Romok*“-at, mint minden nagyobb szabásu, korszakalkotó munkát, csodálattal, de előítélettel és idegenkedve fogadták, sőt még üldözték is érte.

E művet nem fejezhette be, mert meggátolták benne a politikai viszonyok gyors fejlődése. Ezeknek fejlődésében ő is tevékenyen vett részt. Az ő érdeme, hogy a nyilvános üléseket szokásba vették, az ő indítványára teremtették meg a nemzeti örséget, rendezték a községi és megyei hatóságokat, melyek nagyban befolyásolták a francia forradalom fejlődését.

Az Egyesült-Államok felosztása után Corsikában telepedett le. Tüzelke ott sem tudott pihenni. Egész tudását a gazdagon megáldott sziget szellemi és anyagi fejlődésének szentelte s ezen munkáját csak akkor hagyta abba, midőn polgártársainak bizalma őt az alkotmányozó gyűlésbe küldte.

1793-iki rémuralom őt is áldozatul ejtő, míg végre a 9-ik Thermidor őt is kiszabadította kilencz havi fogságából. Ekkor komolyan hozzá látott a „*Romok*“ befejezéséhez. A mű megjelenése és hatása őt egyenrangra emelte Lagrange, Laplace, Garat, La Harpe és sok más híres nevű emberekkel, kikkel együtt működött, mint a normál iskola választott tanára.

A normál iskola eltörlése után ismét visszatért az ő kedves magányába. Itt azonban nagyon elkeserítette a veszedelem, melybe hazáját a forradalom sodorta. Legszebb reményeit látta meghiúsulni; efölötti fájdalom annyira erőt vett rajta, hogy hazájától távol, a szabad Észak-Amerikában keresett gyötrelmei elől menedéket.

Innen csak a nyugalom és rend helyreálltakor tért vissza és pedig azon megtisztelő alkalommal, midőn az akkor alakult tudományos társulat tagjai

sorába választotta. E perctől kezdve életét kizárólag a tudományoknak szentelte. Hirneve munkái révén nőttön nőtt, úgy hogy Napoleon figyelmét is felkelti, ki a nagytanács tagjává és a császárság grófjává nevezte ki.

A restauratio a pairek kamrájába juttatta s midőn 1820-ban hirtelen elhunyt, nemcsak nemzete, hanem az egész művelt világ tisztelete és részvéte kísérte sirjába.

Ima.

Üdvözöllek titeket elhagyott romok, szent sirok, néma falak! Hozzátok küldöm kérdő szózatom, lelkemnek hő imáját. Igen, míg a nagy tömeg borzalommal riad vissza látásotoktól, addig az én szívemben ezer gondolat és érzelem ösztöne kél! Mennyi hasznos oktatást, mennyi megható és megrendítő elmélkedést kínáltok a léleknek, ki benne-tek olvasni tud. Midőn még a föld némán tűrte a zsarnokok igáját, ti fenszóval hirdettétek a soha el nem muló örök igazságot, amelytől ők félték és undorodtak; összevegyítve a király hulláját a rabszolga porával, bizonyítva az egyenlőség szent tanát. Mint a szabadság zarándoka zárkóztam csendes körötökbe és láttam kikelni sirjából annak szellemét, és amit remélni sem mertem volna, röptét uj életre támadt honom felé vette!

Szent sirok! Mily hatalmas erő lakozik benne-tek! Rémjei vagytok a zsarnokoknak, és titkos borzalommal mérgezitek meg bűnös élveiket! Messze kerülnek ők a ti megvesztegethetetlen világ-tokat és távol tőletek hivalkodnak palotáik kevélységével! Ti megbüntetitek a hatalmas elnyomót, a telhetetlen zsarnoktól elraboljátok a kincseket, s megboszuljátok a gyengét, kit ő kifosztott! Jóvá teszitek a szegények kifosztatását azzal, hogy ronggyá sülyesztitek a gazdagok pompáját!

Minden bölcsesség és életcél bennetek van!

A gondolkodó és eszes ember jól tudja, hogy mindent a ti kebleteknek kell visszaadni, és óvakodik magát üres nagysággal s haszontalan kincsekkel terhelni; hanem megőrzi szívének méltanyosságát s pályáját azzal végzi be, hogy jól felhasználta élete perczeit és hasznát látta a sok jónak, melylyel a gondviselés őt megáldotta. Ti csillapítjátok a lázas élvizsomjat, mely az érzéket elkábitja; ti nyugalmat adtok a léleknek a szenvedélyek ellen folytatott küzdelemben, felül emelitek az alacsony előnyökön, melyek a nagy tömeget gyötrik és csak azon szellem, ki a ti dombjaitokról szemléli az idők és népek küzdelmét, fejlődhetik magasabb érzelmekre, csak abban fogamzhat meg az erény és hirnév!

És ha majd az életnek álma letelik, mi haszna marad annak az általa okozott rázkódtatásoknak, ha a sikernek semmi nyomát se hagyja hátra!

Dicső romok! Hozzátok térek vissza, hogy bölcseségeket jobban felfoghassam; meghuzódom békés magányotokban, hogy távol a leverő szenvedélyek színterétől, emlékeimben szerethessem az emberiséget s foglalkozhassam szerencséjével, mert az a gondolat, hogy az emberiség boldogságát én is siettetem, boldoggá fog tenni engemet.

A ROMOK

VAGY

ELMÉLKEDÉS A BIRODALMAK ÁTALAKULÁSÁRÓL.

ELSŐ FEJEZET.

Az utazás.

Abd-ul-Hamid, Achmed fiának és a törökök császárának uralkodása 11-ik évében, midőn a nogai tatárok Krimből kiűzettek, egy muzulmán herczeg Dsengis-khán nemzedékéből, magát egy keresztény nő és királyné szolgájává tette,* meglátogattam az ozman birodalmat, és beutaztam azon tartományokat, melyekből hajdan az egyiptomi és szyriai királyságok állottak.

Jól megfigyeltem mindent, ami az ember szerencsáját a társas életben előmozdithatja; bejártam a városokat, hogy az ott lakók szokásait, erkölceit tanulmányozzam; befurakodtam a palotákba és figyeltem a királyok szeszélyeit; kimentem a falvakra és vizsgáltam a földművelők állapotát;

* Azaz 1784-ben. Az olvasó kéretik ezen időpontot jól megjegyezni. A jegyzetek hátul, a könyv végén olvashatók.

fájdalom és boszuság lepte meg keblemet, mert mindenfelé csak rablást, pusztítást, zsarnokságot és nyomort találtam.

Láttam elhagyott szántóföldeket, elpusztult falvakat és romba dőlt városokat. Régi emlékkövek, templomok, paloták, várak, oszlopok, vízvezetékek és sírok maradványaiba botlottam. És e látomány lelkemet a multba ragadta, szivemben pedig komoly elmélkedéseket ébresztett.

Elgondolkoztam a földi élet titokzatosságán és lelkemben forró vágy keletkezett, behatóan fűrkészni ama nagy titok után, melyet mindnyájan, a tudatlan és bölcs, az ifju és öreg, a szegény és gazdag csak sejteni tud, emberi elméjének korlátoltságával következtet megfoghatatlan dolgokat, melyek vagy boldogítják, vagy szerencsétlenségbe döntik.

Mi szolgálhat tehát felvilágosítással? A multnak emlékei. A romok, melynek minden porszemében a letűnt nagyság, dicsőség magva van s amint szerte fujják a szelek, az éles sivitásban mintha a multak fájdalma nyilalna át. Az élet és halál, a teremtés és elmulás, majd fenséges, majd riasztó képei vonultak el lelki szemeim előtt.

Elhagyva az Orontes partjain fekvő Hems városát, elhatároztam, hogy Palmyrába is megyek, hadd lássam saját szemeimmal híres emlékeit.

Három napig bolyongtam pusztákon, barlangokban, míg végre egy völgyből a sikra értem és előttem álltak a legcsodásabb romok. Végtelen oszlopok sora húzódott előttem. Ez oszlopok alatt diszes épületek állottak, részint egészen, részint félig összeomolva. Amint bujkáltam a romok között egy felséges, nagyszerű épülethez értem, a napnak felszentelt templomához. Egy arab paraszt kunyhójában megszállva, ott maradtam néhány napig, hogy a felséges művek szépségeit közelebből szemlélhessem.

Egy napon, midőn a romokat vizsgálni mentem, egy magaslatra értem, melyről a romok végtelen tömege és a megmérhetetlen pusztaság belátható vala. A nap éppen lemenőben volt, egy vörös vonal jelölé meg nyomát a szyriai hegyek távol láthatárán. Kelet felől a tele hold emelkedett az Eufrates lapályos partjain. Minden csendes, tiszta és nyugodt volt körültem. A nap halványodó fénye némileg enyhítette a sötétség iszonyát, a pásztorok visszavonultak csendes kunyhóikba és többé semmi sem mozdult az egyenlő szürke lapályon; néma csend honolt, amelybe csak néhanéha vegyült néhány éjjeli madár és a sakálnak bús üvöltése. A sötétség folyton terjedt, már emberi szemekkel semmit se lehetett megkülönböztetni.

A magány, az est csendje és a gyönyörű látomány lelkemet elmélkedésre hangolták.

A pusztulás látása, letűnt idők emléke összehasonlítva a jelen idők állapotával, magasztos ábrándokba ringatta szívemet. Egy ledőlt oszlopra ültem s könyökömet térdeimre támasztva, fejemet tenyerembe szorítva, szemeimet majd a pusztára, majd a romokra szegezvén, mély ábrándozásba merültem.

MÁSODIK FEJEZET.

Elmélkedés.

Itt virágzott hajdan egy gazdag város s itt volt székhelye egy hatalmas birodalomnak. És az elpusztult téreken emberek raja nyüzsgött s teremtett életet az egész környéken. E pusztá falak mögött, hol most halálos csend uralg, egykor a művészet, öröm és bánat — ünnepek lármája zengett.

A halomban heverő márvány hajdan palota volt, az összedült oszlopok a templomok fenségét hirdették. Ide gyültek nemzedékek vallási kötelességeik teljesítésére, idecsábította az élvezetekben találékony elme az egész világ kincsét, gazdagságát.

Tyrus bibora, Serica selymei, Lydia pompás szőnyegek, a Balti-tenger ámbrája, Arábia gyöngyei, Ophis aranya Thule ónjáért itt cseréltetett ki.¹

És ime mi maradt a gazdag városból? Egy szomorú rom! Mi maradt fenn a hatalmas birodalomból? Egy sötét, üres emlékezet! A pezsgő életre, mely itt hullámozott, halálos csend következett; az emberek helyibe sirok némasága lépett. Egy virágzó város jólléte belefult a borzasztó szegénységbe.

A királyok palotái vadállatok tanyája. A templomok küszöbén barmok legelnek, az isten hajlékát vadállatok lakják. Mennyi fény homályosult el!

Hány mesteralkotás semmisült meg. Így lesznek a mulandó ember alkotásai semmivé! Így tűnnek el nemzetek és birodalmak a föld színeről!

Lelki szemeim előtt egyenként vonult el a múlt idők története, eszembe jutott, hogy ezen országokat husz híres nemzet lakta; így jöttek sorra mind: az assyriusok a Tigris, a kaldeusok az Eufrat partjain, és a perzsák, kiknek hatalma az Indutól a középtengerig terjedt. Sorra vettem a damaskusi, idumäai, jerusalemi és samariai királyságokat a filisteusok harczias államával, és a phöniciziaiak kereskedelmi köztársaságával együtt.

E néptelen Syrián száz hatalmas város virágzott, térségein faluk, városok, helységek valának.² Akkor itt mindenfelé az emberi kéz és ész munkájának és haladásának nyomai látszottak. Mi lett

a sok fényes alkotásból? Hova tünt az élet és bőség kora? Hol vannak Tyrus hajói, Arad szekerei, hol vannak Sydon lovai, hol a tengerészek, piloták, kereskedők és a harczos nép sokasága? Hol vannak a munkások, aratók, nyájak és mindazon teremtetett élő lények, melyekre büszke volt a föld?

Ah! bebarangoltam a pusztá földet! bejártam a helyeket, hol mindezek voltak és nem találtam egyebet, mint siri magányt s enyészetet. Kerestem a hajdankori népek alkotásait, s csak nyomaikra bukkantam, nyomokra, melyet az utas a porban hátrahagy. Nagy Isten! honnan e végzetes átalakulás. Miért kellett ezen országok fényének, hatalmának szerencsájének eltűnni; a hajdani népesség mért nem tarthatta fenn magát folytonosan?!

Ábrándokba merülve uj meg uj eszmék keletkeztek keblemben. Itéletemet — folytatám magamban — minden megzavarja, tévuttra vezeti és bizonytalanságba kergeti. Midőn még ezen országok élvezték amiben az emberek szerencsájüket és boldogságukat helyezik, akkor pogányok laktak itt; a phönicziai, ki Molokjának embereket áldozott és az egész világ kincsét összehalmozá. A kaldeai, ki egy kigyó* előtt omlott a porba, városokat hóditott, királyi palotákat rabolt; a perzsának, ki a tüzet imádta, száz nemzet fizetett adót; és most midőn igaz hívő szent népek lakják ezen országokat, mindenfelé csak enyészet és pusztulás van.

A föld e szent kezek után csak ürmöt és tövist terem. Az ember véres verejtékkel vet, és csak gondot, könyeket arat. Háboru, éhség és döghalál pusztitják. Hát ezen musulmánok, ezen keresztények s ezen zsidók nem mind választott népei az Istennek?

* A Bél sárkány.

Miért nem élvezhetik hát az előnyöket, miért fosztattak meg e martyrok vérével fölszentelt tartományok hajdani gazdagságuk és jólétüktől?

Miért van az, hogy ez áldás évszázadok óta más nemzetekre s más tartományokra ruházott át?

Ezen szavaknál a viszonyok változását követtem és láttam, hogy a világ királyi pálczája oly különféle vallásu és szokásu népek birtokába jutott; kezdve a hajdani ázsiai lakostól Európa legujabb polgáráig.

A hazai föld felidézése, honom emlékeit ébreszté fel bennem és minden gondolatom azon helyre irányult, amelyből azt elhagytam.* Eszembe jutottak gazdagon művelt földjei, pompás utai, különböző népek által lakott városai, a tengereken elzárt hajói és a két India adójával borított kikötői.

Összehasonlítottam kereskedelmét, épületeinek gazdagságát, lakóinak művészetét és szorgalmát, szóval; mindennel, mit csak valaha Egyiptom és Syria birhatott; és örültem, hogy a hajdani Ázsia kialudt fényét Európában ismét föl találtam; de összehasonlításom utolsó pontja csakhamar megzavarta boldog álmomat. Azon kezdtem gondolkodni, hogy ki tudja nem lesznek-e valaha a m európai tartományaink is éppen ilyen elhagyottak? Ki tudja majd a Szajna, Themse, vagy a déli tenger partjain, hol most a sziv és szem alig bírja mind befogadni annyi élvezetek örvényében a benyomások különféleségét és sokaságát? Ki tudja, hogy valaha nem fog egy utazó, mint én, ott is néma romok fölött botorkálva sirni a népek sirja és nagyságuk felett.

E szavakra köny tolult szemembe; fejemet köpenyembe burkoltam és az emberiség sorsa felett

* 1782-ik évben, az amerikai harcz végével.

sötét elmélkedésekbe merültem. Szerencsétlen lény! — kiálték fájdalmasan — egy vak végzet játszik történeteddel! Egy kinyomozhatatlan istenség hajtja végre megfoghatatlan intézményeit. Kétségtelen, hogy titokteljes átkot mondott az ezen földre, és az eltűnt nemzedékek iránti boszuját a mostan élőkre sujtotta le: ki merészkedné az istenség hatalmának titkait fürkészni!³

És én ott maradtam egy helyen állva, mély merengésbe merülve.

HARMADIK FEJEZET.

A szellem.

A néma csendben egyhangu léptek és ruha suhogásához hasonló neszt hallék, amint a száraz, remegő avaron tova lebegett. Félre vetém köpenyem és nyugtalanul tekinték körül. Ugy tetszett, mintha a hold félhomályában az oszlopok között halvány árnyat látnék fehér lepelbe burkolva, mint a sirokból fölkelő szellemeket szokták festeni. Az első meglepődés megborzasztott, küzködtem, vajjon fussak-e, vagy e tárgy felől magamnak bizonyosságot szerezzek? Kételyeimre üres ünnepélyes hang felelt:

„Meddig fogja a gyarló ember méltatlan panaszaival az eget terhelni? Meddig fogja bajai végett hiuságból sorsát okolni? Vakságából mikor fog szeme a világosságnak megnyilni és szive mikor fogadja be az ész sugallatát és az igazságot? Hiszen mindenfelé a tiszta fénylő igazság veszi körül és ő nem látja azt! Háládatlan ember te! Ha csak egy pillanatra is kinyitnád elvakult szemed, ha szived képes lenne a józan ész szavát felfogni, kérdezd csak meg e romokat, olvasd a tudományt, melyet csak számodra tartogatnak! És

ti néma tanui a lefolyt husz századnak, szent templom, tiszteletreméltó sirok, egykor dicsőséges falak!

Jelenjetekek meg a természet ügyében ti! Tegyetek tanuságot a józan ész birói széke előtt, egy könnyelmű váddal szemben. Sujtsatok le az álbölcsesség és képmutató szenteskedésre és boszuljátok meg a mennyet és földet megtagadó hitetlen embert!

„Mi az a vak végzet, mely lábbal tiporva rendet és törvényt, az emberek sorsával játszik? Mi az eszély vagy ostobaság sugalta igaztalan kényszerűség? Miben áll az istenség átka ezen országokon? Hol a boszu, mely Isten kezével ezen országokat örökös vadonsággal bünteti? Szóljatok hát ti régen letűnt idők emlékei, hogy változtatta-e az ég törvényeit, vagy változtatta-e pályáját? Aludt-e ki a napnak tüze csak egy perczre is e hosszú évek során, avagy változott-e a természet rendje?

Felelj te hazug és istentelen nemzedék!

Ha a természetben semmi sem változott, miért nem olyanok a jelen nemzedékek, mint a hajdaniak voltak?

Igazságtalanul vádoljátok ti bajaitokért a mindenhatót és a sorsot! Szólj te képmutató nemzedék: miért lettek a virágzó tájak vadonná, miért ürültek ki a hatalmas városok, Isten okozta-e az enyészetet, ő rombolta-e le a templomokat és oszlopokat, vagy az ember? Isten sujtotta-e gyilkos fegyverrel a városokat, ő gyilkolta-e le a népeket, ő pusztítá-e el a gabonát és vetéseket, ő tépte-e ki a gyümölcstermő fákat, ő, vagy *emberi kar* műve volt mind az? És ha a vetések pusztulása után éhség következett, Isten okozta-e és nem az emberek örült dühe? S ha jött a döghalál, az Isten haragja, vagy az emberek esztelensége idézte-e azt elő? Ha tehát háboru, éhség és döghalál az

emberiséget elsöpörték; ha a föld pusztán maradt, Istennek műve volt-e? Hát nem az uralkodók kincsszomja fosztotta-e ki a munkást, tarolta le a vetéseket és tette vadonná az országot? Isten-e vagy a királyok kevélysége bujtogatta-e fel a gyilkos hadakat? Tehát az istenek szenvedélyei-e azok, melyek ezer alakban sanyargatják az emberiséget, vagy az emberek szenvedélyei? És ha szenvedéseiktől szabadulni nem tudnak — Isten tudatlanságának, vagy saját ostobaságuknak kell-e azt tulajdonítani? Hallgassatok el hát ti halandók és ne vádoljátok a sors végzeteit, vagy az istenség határozatait! Ha Isten jó, lehet-e oka szenvedéseiteknek? ha ő igazságos, lehet-e büntársatok galád tetteitekben? Nem, nem! a végzet, melyért az ember panaszkodik, nem lehet a sorsnak végzete, a sötétség, melybe elméje tévedt, nem az istenség sötétsége, tudatlanságának, viszontagságainak forrása nem az istenségben, hanem itt keletkezik mellette a földön, nincs elrejtve az istenség kebelében, hanem ott hordja az ember a szívében.“

„Te fölháborodol és azt mondd, hogyan van az, hogy a fölKent nemzedékek kevésbé szerencsések, mint hajdanában az istentelenek voltak! Elvakult ember te! hol az ellenmondás, mely téged boszant? hol van a talány, melyet te az ég igazságában feltalálni vélsz? Én te rád bizom az összehasonlítást, a kegyelem és büntetés között az ok és okozat között. — Szólj: ha e hitetlenek jól megfigyelték az ég és föld törvényeit és ha munkáikat az évszakok rendje és a csillagok futása szerint rendezték, meg kellett volna talán Istennek a világok egyensúlyát változtatni, hogy megcsalja ügyességüket. Meg kellett volna semmisíteni Istennek mindent, mit az emberi ész bölcsesége megteremtett? És hol van ott a hitelenség, hol az ész birodalmakat alapít, bátorsága megvédi s igazsága megerősíti azt; hatalmas városokat épít, a földet lakosokkal népesíti és mint egy teremő szellem,

életet és mozgalmat teremtett az egész földre? Ha ez istentelenség, miből áll akkor az igaz hit?

Az Isten, ki a levegőt madarakkal, a földet állatokkal és a vizeket halakkal népesíté; Isten, ki az egész természetre életet áraszt, lehet-e a romok és sirok Istene? föltételezhető-e róla, hogy áldozatul pusztítást, hódolatul talán tüzet és lángot kíván? Hát lehetséges-e az, hogy magasztaló énekül sóhajokat, imádókul gyilkosokat és templomul egy elpusztult világot akarjon ő? És ezek talán nem mind a ti műveitek, szent és hívő népek? Hát nem a ti jámborságtoknak gyümölcse ez? Ti népeket gyilkoltatok, városokat és államokat romboltatok, a földet pusztává tettétek és még jutalmat kívántok gonosz műveitekért? Csodáknak kellene értetek történni és a természet rendje ellen magától helyre jönni, jóvá lenni annak, amit az embereknek szenvedélye, ostobasága, gonoszsága lerombolt? Az elfogult, elvakult ember mindenre csak azt mondja: Isten úgy rendelte, a sors úgy akarta! De én esküszöm az ég és föld törvényeire, az emberi szív érzelmeire, hogy az ámitók és képmutatók bűnhödni fognak csalárdságaik és ragadozási vágyaikban csalódásuk által! Előbb fogja a nap pályafutását megváltoztatni, de akkor sem győzhet az ostobaság a bölcseségen, a vakaság győzelmet arasson az ész és felvilágosodás felett; a gyöngéd művészetek által az emberiségnek valódi élvezet szerzése és boldogságának tartós alapra leendő helyezése által.“

NEGVEDIK FEJEZET.

Fölvilágosítás.

Igy szólott a szellem és én megdöbbenve a beszédeken, sokáig hallgattam. Végre azonban nekibátorodva, megszólítám: „Oh sirok és romok

szelleme! Megjelenésed és szigorú hangod megzavarták elmémet, de szavaid igazsága bátorságot csepegtet csüggedő lelkembe; bocsásd meg tudatlanságomat! Ha szivemben olvasol, tudhatod: mennyire szomjazom az igazságot s tudhatod, mily szenvedélylyel keresem azt! Azt nyomozni jöttem e távol vidékre. Te tudod, hogy bejártam a földet, falukat, városokat és mindenütt csak nyomort, pusztulást találtam; a fájdalom, melyek embertársaimat sanyargatták, meghatották lelkemet. Sóhajtva mondtam magamban: hát csak fájdalom és nyomoruságra van az ember teremtvé? A kinok fölött elmélkedve, mentőeszközök fölfedezéséről töprengtem. — El fogom hagyni az elfajult társaságot, eltávozom a palotáktól, hol a tivornya nemtelenné teszi a lelket és elhagyom a kunyhókat, hol a nyomor lealacsonyítja azt. A magányba fogok vonulni, hogy a romok között éljek; meg fogom kérdezni a hajdankor emlékeit a múlt idők bölcseségéről, meg fogom idézni a szellemet, mely hajdan Ázsia álladalmainak fényét s népeinek dicsőségét táplálta; meg fogom kérdezni a törvényhozók hamvait, hogy mely okokon emelkednek fel és mely okokon süllyednek alá az országok, mi a népek boldogságának forrása és mi a szerencsétlenségük és mi a társadalom békéjének és az emberiség szerencséjének alaptétele?“

Elhallgattam és lesütött fővel vártam a szellem válaszát. — „Béke és szerencse csak azoknak jut birtokrészül — mondá — kik igazságot gyakorolnak! Oh ifju! miután a te szived őszintén keresi az igazságot, miután a te szemeid az előítéletek homályán keresztül is tisztán látnak, ne legyen hasztalan kérésed. Fel fogom fedezni előtted az igazságot, melyet tudni óhajtasz; megtanítom elmédet a bölcseségre, melyet hívsz; leleplezem előtted a sirok titkait és az évszázadok tudományát s bölcsességét!“

Hozzám lépett és kezét fejemre téve, mondá:

„Kelj föl halandó és rázd le érzékeidről a földnek porát, melyben fetrengsz!“ — Erre mennyei tüztől áthatva, úgy tetszett nekem, mintha a kötelekek, melyek a földhöz bilincselnek, feloldódnának és a szellemek röpte által egy magasabb légkörbe ragadtatnám. Amint innen a földre néztem, új jelenség tűnt szemeimbe. Lábaiam alatt az űrben egy a holdhoz hasonló égi testet láttam, úgy nézett ki, mint egy foltokkal tarkázott tányér, melyen különböző színek váltakoztak. Azon törtem fejem, micsoda foltok lehetnek azok? midőn a nemtő így szólott: „Ember, ki az igazságot keresed, ismered-e azon látományt?“ Oh, szellem! — felelek — ha a holdat nem látnám, azt hinném, hogy az, mert hasonlít azon planétához; azt hinné az ember, hogy azon foltok tengerek és szárazföldek.

„Igen — mondá ő — tengerek azok és szárazföldek; azon félgömb, melyen lakozol.“

Hogyan? — kiálték — az volna a föld, melyen a halandók laknak, melyet ők világnak neveznek és azt hiszik, hogy e porszem javára teremte Isten a nagy mindenséget, mely elvész, elenyészik a számnélküli hasonló világok tömkelegében? Oh nemtő! a halandónak szemei nem hatnak el azon távol tárgyakig!

Megérinté arczomat s szemeim élesebbek lettek a sáasszemeknél és daczára ennek, a folyamatok csak mint görbe vonalak, a hegyek mint barázdák, a városok mint apró alakok valamely sakktáblán, úgy tűntek föl előttem.

A szellem ujjával a tárgyakra mutatva, megismerteté azokat. „Azon göröngyök, melyeket amott a Nilus partján láthatsz, ama virágzó városok maradványai, melyek egykor az acthiopiai királyság büszkeségét tevék;⁴ itt van fővárosának, a száz palotából álló Thébénak romjai,⁵ a városok ősanyja és egy csodálatos esemény emléke. Itt fedezte fel egy most elfeledett nép egykor a tudo-

mányok és művészetek elemeit, akkor, midőn még minden más nép barbár s tudatlan volt. Lásd amott Horeb sivatagjait és a Sinai hegyet, hol egy mély belátásu bátor férfiu a közönséges értelmén felül álló eszközökkel szabályokat alkotott, melyek az egész emberiségre befolyással bírtak. Itt voltak az idumäi kikötők⁶, honnét a phöniciiai és izraelita hajók, az arabs félsziget mentén, kivitorláztak a perzsa öbölbe, hogy Helvila gyöngyeivel és Sába aranya és ophirjával megrakodjanak. Igen, itt Oman és Babarain partjain volt a fényüzés és kereskedelem székhelye, mely a hajdani népek sorsa fölött határozott; itt rakattak ki Ceilan drága kövei, Kaschmir becses övei, Golkonde gyémántjai, a Maldivii szigetek ámbrája, Thibet pézsmája, Kochin aloeja, India pávai és majmai, Hadramuth tömjéne, a myrha és ezüst, Afrika aranypora és elefántcsontjai. Itt rakattak e drágaságok egyiptomi és syriai hajókra, innen vitték a Vörös-tengeren át és tették nagygyá Thebát, Sidont, Memphis és Jeruzsálem városait egymásután; majd a Tigris és Eufrates folyamokon haladtak fölfelé, hogy izgassák az assyrusok s caldeusok és perzsák tevékenységét. És ezek a kincsek voltak azok, melyeket ha bölcsen használták, növelték a népek uralmát s ha visszaéltek velük, megbuktatták azt. Nézd itt a pompás Persepolis romjait, melynek csak oszlopait láthatod; Ekbatánaét, melynek hétsoros falai romokban hevernek; Babylonét, mely még csak romhalmokat mutathat fel⁷; Niniveét, melynek neve már alig ismeretes; Thapsakum, Anathot, Gerra és ezen elpusztult Palmyraét. Oh, hajdan idők emlékei, térjetek vissza emlékeimbe! Leplezzétek le előttem az emberiség bajainak okait! Javítsátok meg őt tévelygéseinek feltüntetése által! Tanítsátok meg saját bölcseségére s hadd legyen a multak tapasztalata a jelen s jövő nemzedékek számára: oktató emlék és a szerencse csirája!“

ÖTÖDIK FEJEZET.

Az ember állása és helyzete a világban.

Néhány percnyi hallgatás után következő szavakkal folytatá a szellem:

„Mondtam már neked igazság barátja, hogy hasztalan háritja az ember szerencsétlenségeit képzelt erőkre s keres titkos okokat bajaira. Kétségtelen az, hogy az ő állapota sok kényelmetlenségnek van a világi rendben alávetve; kétségtelen az is, hogy léte egy magasabb erő által kormányoztatik, de ezen erő sem egy vaksorsnak játéka, sem valami képzelt, agyafurt lénynek szélséye. Éppen csak úgy, mint a világ, melynek ő is egy részét teszi, így az ember is, természetében rendszeres, hatályaiban összefüggő és lényegében örökre változhatatlan törvényeknek van alárendelve. És ezek a törvények, melyek alapját képezik a jónak és rosznak egyaránt, nincsenek sem csillagzatba írva, sem rejtélyes törvénykönyvekbe följegyezve! A földi lények természetével összeforrvá, létezésükkel egyesülve, mindenkor és mindenhol vele vannak az emberrel, hatással vannak érzékeire, óvják és intik értelmét, s magukkal hordják minden tettnek jutalmát és büntetését. Ha az ember ezen törvényeket ismerné, ha felfogni tudná a saját lényével együtt az őt körülvevő természetet: akkor megismerné sorsának intézőjét, tudná, hogy miből, honnan erednek bajai és hogy minő eszközökkel védekezhetik azok ellen! Midőn a titkos hatalom, mely a mindenséget élteni, a földgömböt, melyen az ember lakik megalkotá, a tárgyakat, amelyekből az fennáll, különös tulajdonságokkal ruházta fel; mely által az okok és határok, az alap okok és következményekből egy szabályszerű rendet alapított, mely a sors, vagy következetesség színe alatt a minden-

séget kormányozza és a világban az egyensúlyt fentartja. Az embernek, ki oly sok különböző tárgyak hatásának van kitéve, kinek gyarló életét mégis fentartani akará, tehetséget adott az érzésre. Ezen képességénél fogva, minden oly tény, mely az ő létének ártalmas, rossz érzést s fájdalmat okoz; ellenben a kedvező tények, gyönyört és kéjes érzést ébresztenek. Ezen érzelmek hatása alatt azon kényszerűségbe van helyezve, hogy szeresse és fentartsa életét. Önszeretet, jólét utáni vágy, a fájdalomtól idegenkedés, ezek az emberre szabott őseredeti törvények s ezek avégre lettek alkotva, hogy kormányozni lehessen őt: ezen törvények azok, melyek valamint a mozgás szabályai a nagytermészetben, úgy ezek az erkölcsi világban egyszerű és hasznos alapelvekké lettek.

Igy van tehát alkotva az ember állapota. Az elemek hatásából kifolyólag sok bajnak alávetve és ha a természet ezen végzetében szigorúnak is tűnik fel irányában, de föltétlenül igazságos. Nemcsak engedékeny volt, hanem ezen bajokat enyhíti hasonló jótéteményekkel, melyben az embernek korlátlan hatalmat adott. Ugy látszik így szólott hozzája: *Hatalmamnak gyenge eszköze te, én neked semmivel nem tartozom, mégis életet adok. A világ, melybe helyeztelek, nem te érted volt alkotva és én mégis megengedem neked, hogy azt használd; a jót rosszal vegyítve fogod benne találni, s tőled függ, hogy egyiket a másiktól megkülönböztess, s hogy lépteidet virágos vagy tövises pályára irányozd. Légy mestere saját sorsodnak, kezedbe teszem azt.*

Igen, az ember saját maga lett mestere sorsának, önmaga okozta szerencsájének bukását vagy ragyogását.

És ha a sok fájdalmak láttára, melyek életét kinozzák, van is oka gyengesége és meggondolatlansága fölött sóhajtani, ha megfontolja mily

állapotból indult ő ki, és mily magasságra birt ő fölemelkedni, talán még több joga van kérkedni erejével és büszkélkedni lelki tehetségével.

HATODIK FEJEZET.

Az ember eredeti állapota.

A teremtetten ember eredetben test és lélekre nézve teljesen meztelenül lett a vadon földre helyezve és a sors játékának oda dobva. Elhagyatva teljesen az ismeretlen hatalomtól, mely őt megalkotá, nem látott maga körül égből leszállott lényt, mely őt a szükségekre és saját maga iránti kötelességeire megtanította volna. Miként a többi állat a multak tapasztalata és a jövő előrelátása nélkül bolyongott a rengeteg erdőkben, csupán a természet ösztöne által vezetve és kormányozva. Az éhség fájdalma élelme beszerzésére, az évszak szigora testének óvására kényszeríté. Ő készített magának ruházatot és a kéj érzetének hatalmas ingere vonzotta őt egy másik hasonló lényhez, hogy tovább tenyészze önfaját.

Ily módon voltak: az önszeretet, a fájdalomtól idegenkedés és a jólét utáni vágy azon hatalmas és egyszerű eszközök, melyek az embert vad, bárbar állapotából kiragadták és ha élete jelenleg élvekké teljes, méltán mondhatja:

Én magam teremtem magamnak mindazon jókat, melyek körülvesznek s önmagam vagyok mestere szerencsémnek!

Igen, te teremtképes ember, fogadd hódolatomat! Te megmérte az eget magasságát, kiszámítottad a csillagok nagyságát, megfogtad a felhők villámait és meghódítottál minden elemet! Miért kellett ily sok magasztos tulajdonnak oly sok tévelygéssel vegyülve lenni!

HETEDIK FEJEZET.

A társaságok keletkezése.

Az első emberek, kik kis családjaikkal az erdőkben és a folyók partjain bolyongak, hogy vadakat és halakat fogdossanak; ez ősvadászok és halászok a veszélyektől környezve, érezni kezdték egyéni gyöngeségeiket és így belátva a közös lét biztonságát, egyesítsék segédeszközeiket és erőiket. Ha egyik veszedelembé esett, többen segítségére mentek és támogatták; ha egyiknek élelme hiányzott, a másik megosztotta vele sajátját. Így társultak létük biztosítására az emberek, erejüket megsokszorozítva, megvédelmezték élvezeteiket és az önszeretet volt első rugója a társulásnak.

Különféle szerencsétlenségek, a vándorélet fáradalmi és a gyakori élelemszükségek kényelmetlen hatása alatt gondolkozva és maguk között a kérdések fölött tanácskozva, így szólának: „Miért töltjük napjainkat széjjelszórt gyümölcsök keresgélésével? Miért fárasztjuk magunkat vadak üldözésével? Miért nem gyűjtjük magunk köré az állatokat, melyek bennünket táplálnak? Miért nem szaporítjuk őket, hogy szaporodásukból magunkat táplálhassuk és bőreikkel ruházlhassuk? Így nem kellene küzdeni a mai napért és nem okozna aggodalmat a holnap.“

És az emberek egymás segélyével hatalmukba ejtették a gyorslábu kecskét és a félénk juhot; elfogták a türelmes tevét, megszelidítették a vad bikát és a nyugtalan lovat, találmányuk eredményének örvendve, élvezni kezdték a nyugalmat és kényelmet. Az önszeretet rugója minden gondolatnak, lett szülőanyja a művészet és élvezetnek.

Igy most, miután már napokat tölthettek az emberek munka nélkül, egymás gondolatainak

közlésével, kíváncsisággal szemlélték a földet, az eget és önmagukat.

Megkülönböztették az évszakokat, az elemek hatását, a gyümölcsök és növények tulajdonságait és gondolkoztak, hogy miképpen szaporítsák élvezeteiket? És miután feltalálták a módot, hogyan lehet kis helyen sok élelmet hosszú időn át eltartani, állandó lakhelyeket alapítottak; házakat, falukat és városokat építettek; népeket és nemzeteket képeztek és az önszeretet kifejleszté lelki, testi tehetségöket és erejüket. Így volt képes magát az ember tehetségei által szerencsájének bámulatos magaslatára felküzdeni.

Bár jobban megfigyelték volna a lényegébe oltott törvényeket és bár vajha teljesítette volna annak egyetlen czélját.

De fájdalom, hamar eltéveszté a rászabott törvényeket s áthágva azokat, a tévelygések és szerencsétlenségek örvényébe rohant. A rendetlen és vak önszeretet lett a viszálykodások termékeny csirája.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A társadalmi bajok forrása.

Alig fejlesztették ki az emberek tehetségeiket, érzékeik már is a hizelgő tárgyak ingerétől elkapva, zabolátlan vágyaikat követték. Nem elégtültek meg többé a szelid érzelmek mértékével, nem elégitették ki szorgalmuk és fáradságuk gyümölcse, hanem véreik vagyonára áhitoztak. Az erős fölkelte a gyengébb ellen; a gyenge segélyre hívott fel más gyengét, hogy ellenállhasson az erőnek; és amint az erősek egyesültek az elnyomásra, úgy a gyengék az ellenállásra. És az emberek kölcsönösen kinozták egymást. A szenvedélyek ezerféle alakban

mutatkoztak és előidézték a szerencsétlenségek végnélküli láncolatát.

Igy lett az önszeretetből, mely okosan, mérsékelve a szerencse és tökéletesség forrása, mihelyt mértéktelen és vakká lőn a legveszedelmesebb méreg; és a telhetetlenség, mely a tudatlanságnak szülötte, lett azon bajok forrása, melyek a földet pusztává tették.

Igen, tudatlanság és telhetetlenség az emberi élet bajainak kutforrásai! Ezek által ismeré félre szerencsáját és a természet törvényeit. A szenvedélyek kiölték szívéből a szánalom és méltányosság érzetét. Tudatlanság és telhetetlenség embert emberrel, családot családdal, törzset törzsszel állított szembe, a föld öldöklés és rablás vérmezejévé lett.

Az ember telhetetlensége és tudatlansága! ezek azon átkos szellemek, melyek a földet vadonná, a birodalmakat romokká tevék!

Azonban miután minden rossz, mely az emberiséget tönkre tette, saját kebeléből eredt, ott kell hogy keressük a segélyeszközöket is, melyekkel ezek ellen védekezhetünk.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A kormányok és törvények keletkezése.

Bekövetkezett azután, hogy az emberek a kölcsönösen, egymásnak okozott bajokban, békéért sóhajtoztak; szerencsétlenségeik okairól gondolkozva, így szólának: „hiszen szenvedélyeink egymás megrontására vezettek és miután mindenikünk mindent el akar nyelni, nincs egyikünknek se semmije; amit az egyik elrabol ma, azt elragadja holnap a másik. Nevezzünk ki ítélő bírakat, kik jogaink fölött őrködjenek és viszálykodásainkat

ítéletükkel elintézzék. Így mindenkinek élete és vagyona közös védelem és kezesség alatt állva, nyugodtan élvezhetjük a természet összes javait.

És a társadalmak kebelében szerződések jöttek létre, melyek az egyén cselekményének s jogainak zsinormértékévé és törvénynyé lettek; előjárókat neveztek ki, hogy erre ügyeljenek; a nép ezekre bízta a mérleget jogai mérlegelésére és a pallóst a vétségek büntetésére.

Az erő és tevékenység egyensulya szerencsésen helyreállott. Az igazság és méltányosság neve a földön ismeretessé és tiszteltté lőn.

Ily módon a rendetlenség, melyet az ostobaság idézett elő, a bölcsesség által jóvá lett téve. Hogy saját élményeit biztosíthassa, tisztelte a másokét és a telhetetlenség ellensúlyát a felvilágosult önszeretetben találta fel.

Igy lőn az önszeretet örökös rugója minden egyesnek, szükséges alapja minden összeköttetésnek és ezen törvénynek figyelemre méltatásától függött a nemzetek sorsa. Ha a közmegegyezés útján létrejött törvények ezen célhoz hívek maradtak és ennek sugallatát követték, akkor így az egyesek szerencséjének tömegéből közboldogság, közjólét fejlődött; ellenkező esetben szive sugallatától megfosztva, tétlenségben tengett és így az egyesek gyengeségéből közgyengeség keletkezett.

Belülről tehát a kormányok és törvények méltányossága fokozta a birodalmak fényét és jólétét, külhatalmuk pedig azoknak buzgalma által volt megteremtve, kik a közjólét iránt érdeklődtek. Az emberek szaporodása által azonban a viszonyok nehezebbekké váltak s a jogok meghatározása is bonyolultabb lett; a szenvedélyek folytonos játéka előre nem látott eseményeket teremtett; a szerződések hiányossá, semmissé lettek; szóval: a törvények végrehajtói azoknak célját majd eltévesztve vagy elferdítve, a társadalmakat zavarba és rendetlenségbe hozták. A törvények romlottsága s a

kormányok igazságtalansága lettek alapokaivá a népek szerencsétlenségének és az államok leigáztatásának.

És e bajok mind a telhetetlenség és tudatlanságból származtak.

TIZEDIK FEJEZET.

Általános okai a régi államok jólétének.

Te bölcseséget szomjazó ember, ezek voltak tehát okai a régi államok bukásának. Bárhova nézzek, bármerre lépjek, a gyarapodásnak és pusztulásnak, a haladásnak és bukásnak mindenütt ugyanazon alapelvei tűnnek fel előttem, hol hatalmas nép és virágzó ország van, itt az alkotott törvények egybe vannak forrva a természet törvényeivel; ott a kormány szabad gyakorlatot enged a tehetségnek és egyforma biztosítékot nyújt mindenki személye és vagyonának. Ellenkezőleg, hol a birodalom pusztulásnak indult, ott a törvények hiányosak és tökéletlenek, vagy a züllött, lelkiismeretlen kormány által lábbal tiportatnak.

Midőn a nemzetek gyermek korában az emberek erdőkben éltek, mindnyájan egyenlő szükségeknek alávetve, egyenlő tehetséggel felruházva, erőre is mindnyájan egyformák voltak. A társadalmak alakításánál ezen egyenlőségük nagy előnyükre szolgált, mert minden egyes embert függetlenné tett a másiktól; egyik sem volt rabja a másiknak; egyiknek se jutott eszébe, hogy ő ur legyen. Az új ember nem ismerte sem a szolgaságot, sem a zsarnokságot és miután élete fentartására elegendő eszköz birtokában volt, nem volt rászorulva másoktól kölcsönözni. Nem tartozott senkinek, de nem is követelt senkitől, a mások jogait saját jogai után ítélte meg; világos fogalmai voltak a jog és

igazságról; mesterséges élvezeteket nem ismerve, csupán életszükségleteire vágyott. Kezének munkája által tulbőséget teremtett, a bőség előidézte a népesedést; megteremtette a különböző művészeteket és számos lakosoktól borított föld tartományokra oszlott.

A népek jelleme visszatartóztatá a zsarnokságot és függetlenséghez szokott ember saját ereje tudatában kevés szükségét érzett.

Miután az államok egy közös helyre szorultak, a sűrű érintkezés által lehetetlen volt egyiket a másik által elnyomni, érdekeik tiszták és egyszerűek voltak. Szükséget sem éreztek, mert mindnyájan birtokosok és mezei munkások voltak.

Ha tehát viszálykodások keletkeztek, azokat családok és felekezetek egyenletlensége okozta: a peres érdekek a nagyszámu népek érdekeivel voltak közösek. Az idegei megtámadásától való félelem minden viszályt, indulatot féken tartott; ha egy felekezet magát elnyomottnak érzé, nyitva volt előtte az egész világ, hol egyszerű igényeit egyformán kielégítheté, kivándorolt tehát és függetlenségét más helyre vitte magával.

A hajdani államok sok olyan eszközök birtokában voltak, melyek jólétet és hatalmat biztosítottak neki, s miután jólétét mindenki hazája alkotmányában találta fel, tehát élénken részt vett annak fentartási munkájában. Ha hazáját idegenek támadták, személyes érdeke kísérte őt a harczba; saját házát és hazáját kellett védelmeznie és saját ügyeiérti buzgalma hazája iránt is buzgalmat ébresztett.

Miután a közügyek terén elkövetett hasznos cselekedetek, nyilvános elismerést és köszönetet nyertek, ennélfogva mindenki igyekezett hasznossá lenni. Az önszeretet tehát sokszorosítá az észtehetséget s a polgári erényt.

A polgárok adójából hadseregek és közalapítványok keletkeztek, a szabad földön mindenki

birtokos volt; a birtokfelosztás lehetetlenné tette a fényüzést, s megvédte az erkölcsi tisztaságot. Mindenki maga művelte földjeit, a szorgalommal üzött földművelés gazdag aratást; a gazdag aratás közjólétet idézett elő, miután a népesség is gyorsan szaporodott és csakhamar a legmagasabb fokot érte el.

A föld bő termése szükségessé tette a kereskedelmet; a kereskedelem előidézte az ügyesebb hasznát s a haszon szaporította az élvezeteket.

A jó kormányzat előnyével az az előny is szövethetett, hogy a forgalomra kitűnő alkalmas helylyel birtak, melyek ennél fogva a kereskedelem virágzó raktáraivá s a kormánynak hatalmas székhelyeivé váltak. A Nilus és Középtenger, a Tigris és Eufrates partjain India és Európa felhalmozott kincsein egymásután számos pompás fővárosokat teremtettek.

A meggazdagodott népek fölöslegüket közös és nyilvános hasznos művekre fordították és ez az építkezések korszaka, melynek fenségén és pompáján csak ámulni tud a szellem. Tyrus kutjai⁸ az Eufrates gátjai, Média földalatti csatornái,⁹ Palmyra vízvezetékei, ama templomok, amaz oszlopcsarnokok, mind abban a korban emeltettek. És e megmérhetetlen művek nem nyomták a nemzeteket, mert ezek a szabad és lánglelkű polgárok vállvetett működéseinek eredményei valának.

Igy emelkedtek föl a hajdan idők államai, mivel azokban a társadalmi intézmények tökéletesen meggyeztek a természet törvényeivel. A szabadság, személy- és vagyonbiztonság, képességeiket fejlesztette és önszeretetüket teljes mértékben érvényesítette.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A forradalmaknak és az egykori államok bukásának általános okai.

A gazdasággal fejlődő birtokvágy állandó és általános küzdelmet idézett elő az emberek között, egyesek és társadalmak szünetlenül egymás ellen támadásokra ingerelve, végnélküli forradalmakat idézett elő.

Ez a birtokvágy az embert vad, barbár állapotában először is ragadozás, erőszak és gyilkosságra tanítá, mindenesetre sokáig feltartóztatá felvilágosodását és haladását.

Önkényes és mesterségesen készült jogok keletkeztek, melyek a népek igazságróli fogalmát és erkölcsiségét tönkre tették.

Az erők egyenlőtlensége törvénnyel szentesített¹⁰ s miután az erős a gyengébbnek életét elvehette volna és azt meghagyta, ennél fogva jogot igényelt magának amannak személye fölött; és az egyesek rabszolgasága előidézte a nemzetek rabszolgaságát.

A családfő saját házában korlátlan hatalmat gyakorolhatott s ennek korlátozására semmiféle szabályt el nem ismert; elajándékozta és visszavette vagyonát, minden méltányosság, minden igazság nélkül; és a házi kényuralom megveté alapját a politikai kényuralomnak.

Az egyetértés és polgári béke színe alatt az államok kebelében belháboru lappangott, mely által a polgárok, különböző testületek, karok és családokra oszolva, oda hatottak, hogy a legfőbb hivatal czíme alatt magukhoz ragadják a hatalmat és szenvedélyeik szerint mindent kiraboljanak vagy leigázhassanak, és ez a beavatkozási vágy ezerféle alakban jelentkezett, de soha nem szűnt meg a nemzeteket és a társadalmakat gyötörni.

De ellene szegült a társadalmi egyezségeknek, áthágta és megtörte a már meglévő törvényeket; a viszálykodásnak dobta martalékul az ország lakosait s a megzavart társadalmakat, fejtelenség (anarchia) neve alatt szenvedélyei által kinozta.

A közhivatalnokok magukhoz ragadták a hatalmat, melyet csupán megőrizniök kellett volna.

Ezen hivatalnokok a közvagyonot saját pártjuk gyarapítására vesztegették, mely által meghosszabbították hivataloskodásuk idejét, daczára annak, hogy csak bizonyos időre lettek választva. Később a választott hivatalnokokból örökösök lettek és a szenvedélyektől zaklatott állam martaléka lett a népuralom (demokrácia) minden bajainak.

Majd a gazdagok és előkelők egyesítve hatalmukat, leigázták a népet és az *arisztokrácia* neve alatt azok szenvedélyei által gyötörtetett az ország.

Egy másik országban szenteskedő ámitók a templomok homályában és az oltárok függönyei mögött isteneket beszéltek s a népet elámitva, *teokrácia* neve alatt papok szenvedélyei marczangolták az államokat.

Majd a nép megunva a rendetlenséget és zsarnokságot, egyetlen urnak veté magát alá, ki természetesen szintén visszaélt a reá ruházott hatalommal és a *monarchia* név alatt királyok és herczégek sanyargatták az államot.

Ekkor a nép elégületlenségét ravasz bujtogatók használták fel, jobb uralkodó reményével kecsegtetve, a régít megbuktatták és ezek feláldozásával magukat ültették annak helyére; az ebből keletkezett viszályok, a polgárháboru pusztításai és rendetlenségei tették tönkre az államot.

Végre a legravaszabb és legszerencsésebb vetelkedő magához ragadva a hatalmat, milliók fölött telhetetlenségével zsarnokoskodott. A szenvedélyek ügyes kihasználásával az embert ember ellen, az osztályt osztály ellen izgatta. A kincsek és hivatalok egymásba ható játéka által feloldhatatlan

bilincsekbe vert egy egész népet s az államok a *kényuralom* lassan emésztő sirjába buktak.

Az önszeretet és bitorlás kétféle hatást eredményezett, amelyek egyenlően veszélyesek voltak; először: a társadalmakat egymástól való elkülönítése által meggyengíté és lehetővé tette felbomlásukat; másodszor: egyesek hatalma az államokat egymás ellen fordítá, mely azok békéjére és fennállására nézve veszélyes volt.¹¹

Ebből az következett, hogy egyik állam a másikat elnyelé. Ha egy város a másikat leigázta, azt hatalmába kerítette és tartományi várost csinált belőle, ha két tartomány egymást elnyelte, lett belőlük királyság; két egymásba olvadt királyságból roppant terjedelmű birodalmak keletkeztek; ezen összebonyolódás által korántsem növekedett azoknak belereje, ellenkezőleg inkább fogyott.

A kényurak érezve gyöngeségüket, mind attól féltek, mi a nemzet erejét kifejllesztette volna, tehát inkább azon igyekeztek, hogy azt gyöngítsék, s miután a birodalmat uradalmi birtokul, a népeket pedig rabszolgákul tekintették, fosztogatásokra s az önkényes hatalom rendetlen használatára vete-medtek.

A nemzetek minden ereje, minden kincsei magán kiadásokra, személyes ábrándokra fordítottak, és a királyok tulteltségük unalmában átengedték magukat kicsapongó hajlamaiknak; függő kertekre s hegyeken átvezetett folyamokra volt szükségük; tengereket vezettek át a szárazföldeken és sziklákat halmoztak a tengerbe.¹² A herczegek tányérnyalói pedig utánózták azoknak fényüzését s ez osztályról osztályra terjedt a legsalsóbb rétegig és közönséges forrása lett a veszély és szegénységnek.

Az élvek utáni vágy, a fényüzés az emberiséget fáradtá, szegényé tette; nem volt a szorgalom ébresztésére semmi tárgy, a művelődésre semmi ösztön, s az emberek mély tudatlanságba süllyedtek.

A zsarnokok politikája a jobbág্যokat erőtlenné,

a városokat lerombolá és a harcosokat kiirtá, miután az elnyomott jobbágyoknak személyes érdeke, a bérelt katonáknak bátorsága hiányzott.

A bérczekből kirohanó barbár csordák egész nemzeteket rabszolgaságba buktattak. A társadalom összes alapszabályai felbomlottak; semmi közérdek, semmi közszellem nem volt többé és előállott a kasztok és fajok külömbisége, mely a rendetlenségből rendszeres szabályokat alkotott. A születése vagy származása szerint lett valakiből szolga vagy zsarnok, amint tulajdonnak vagy tulajdonosnak született.

Ilyen kormány alatt elcsüggedtek és kétségbe estek a népek. Mivel a földön zsarnok kinozta őket, azt gyaníták: hogy az égben is zsarnok uralkodik; és a babona növelé a nemzetek szerencsétlenségét.

Veszedelmes tanok keletkeztek, melyek az isteneket a kényurakhoz hasonló irigyeknek s boszúállóknak festették. Hogy tehát azokat megbékíthesse az ember, mindenféle áldozatot ígért, maga pedig nélkülözésekkel büntette magát, és megváltoztatá a természet törvényeit. Multságait s földi gyönyöreit bűnnek tartotta, szenvedéseit pedig vezeklésnek; szeretni akarta a fájdalmat, megtagadni az önszeretetet, kinpadra állítá érzékeit, megutálá életét és a lemondó rideg erkölcsiség a halál álmába sülyeszté a nemzeteket.

Az uralkodó természet azonban kimerithetetlen reménynyel ruházta fel az emberi szívet, midőn látta, hogy a szerencse óhajításait ez életben megcsalta, egy más életre terjeszté ki azokat. Édes csalódás által teremtet magának egy más hazát, egy menedékhelyet, hol távol a zsarnokoktól, jogaiba ismét vissza fog lépni. Ebből újabb rendetlenség támadt. E képzelt világtól elbűvölve, megveté az ember a természet világát, és az ábrándos reményekért feladá a valóságot. A babona és vakhit mindenfelé pusztulást és romokat teremtet.

A mult idők rendetlenségei ismét megjelentek a most élő nemzetek között.

A nemzetek vezetői a csalárdság és zsarnokság utain haladnak! A népek a sötétség, babona és tudatlanság posványában fetrengtek.

És tehát — tette hozzá a szellem — mivel a hajdani nemzetek tapasztalatai a jelen élőkre nézve elvesztek, mivel az elődök hibái az utódokat okosabbá nem tették: ezért a hajdani példák ismét meg fognak jelenni; a letűnt idők fenségei meg fognak ujulni; új forradalmak fogják a népeket és birodalmakat széjjel tépni; hatalmas trónok fognak romba dőlni, és borzasztó szerencsétlenségek fogják az emberiséget emlékeztetni: hogy a természet törvényeit, a bölcsesség és igazság szabályait büntetlenül sérteni nem szabad.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

A mult idők tanulságai a jelenből ismételve.

A szellem szavait fontolgatva, mély hallgatásba merültem.

Szemeimet Ázsiára fordítám, észak felől a Fekete-tenger partjain s Krimia síkjain füst- és láng-örvények vonták magukra figyelmemet, mintha szilaj keleti szélről üzetett volna, úgy vonult el az Azovi tenger hosszában. Amint közelebbről szemléltem, úgy tetszett, mintha előtte és utána élőlények csoportjai futnának, melyek közbe-közbe egymásra támadnak.

Kíváncsi lettem, vajjon mit jelent e tűnemény? — Látod-e — szólott a szellem — ama tüzet, mely ott a föld színét elborítja, s fel tudod-e fogni annak okát és hatását?

Oh szellem! — feleltem — csaknem azt mondhatná az ember, hogy azon férgesekék háborút

játszanak, miután jönnek-mennek, egymásra rohanak és egymást üldözik.

„Nem játszanak azok, — mondá a szellem — hanem valóban háboruskodnak.“ Micsoda ostoba állatok azok — kérdém — kik egymást emésztk föl? A szellem ismét érinté szemeimet és füleimet: „Láss! — mondá — és hallj!“

Amint azon tárgyakra tekinték, fájdalmas kiáltás tört elő keblemből: Szerencsétlen, hiszen ezen férgek, ezek emberek, ezen tűzoszlopok a háboru pusztításai; e lángfolyamok városok és falukból szállnak föl! Látom a lovasokat, kik gyujtogatják s karddal kezükben lepik el a mezőket. Gyermekek, nők és öregeknek jajveszékelő csoportja fut előttük. Sőt rájuk ismerek vezetékek-lovaik-, kalpagjaik- és lófark-forgóikról,¹³ hogy azok tatárok; és üldözőik, a háromszögű kalapban és zöld egyenruhában, oroszok. Ah, most már értem: a csárok és szultánok birodalma között ismét háboru ütött ki. — Nem, még nem! — mondá a szellem — még ez csak előjátéka egy újabb forradalomnak, mely a csárok birodalmát fogja terjeszteni, a Geraik trónja elpusztított.

S láttam orosz zászlókat lobogni Krimia bércein. A menekvő tatárok lármája forrongásba hozta a muzulmánok birodalmát. „Kiűzik a mi véreinket! — kiáltották Mohamed gyermekei — meggyalázzák a próféta népét! Hitetlenek foglalják el a szent földet¹⁴ és megszenségtelenítik Izlam templomait. Rajta, fegyverre mindenki! előre a harczba, megmenteni az Isten becsületét és saját ügyünket!“

Általános forrongás, csataláz támadt mindkét birodalomban. Mindenfelől fegyveres népeket gyűjtöttek egybe, élelmet és lőszereket; szóval mindenféle hadi készletet. A templomok megmérhetetlen néptömegtől megostromolva sajátságos látványt nyújtott, amint majd kiterjesztve karjaikat, majd keresztbe kulcsolva egymáson, meghajták térdeiket

és a földre borulva kiabáltak. Elősorolták a szerencsétlenségeket, melyeket utolsó háborujok óta kiállottak: Kegyelemnek Istene! Szánalomnak Istene! avagy elhagytad-e a te népedet? Te, ki a prófétának nemzetek fölötti uralmat, vallásod dicsőítésére annyi győzelmet juttattál: nem engedheted martalékul az igazhivőket a hitetlenek fegyvereinek!?

A másik oldalon pedig térden állva kiáltanak az oroszok: „Adjunk hálát Istennek és dicsőítsük az ő hatalmát, ő erősíté meg karjainkat, hogy megalázzuk az ő ellenségeit. A te dicsőségedért három napon át sem húst, sem tojást nem fogunk enni. Segíts kiirtani az istentelen törököket és felforgatni birodalmukat! A zsákmány tizedrészét te néked fogjuk áldozni és új templomokat fogunk építeni számodra!” A papok befecskendezték a népet vízzel, a templomokat betölték gőzzel és jóillatu füsttel és így szólottak hozzájuk: „Mi imádkozunk érettetek és Isten örömmel fogadja a hálaáldozatainkat és megáldja fegyvereiteket. És a nép csak harczot és háborut lélegzett.

Azon gondolkozáim, hogy mily nehéz lenne a közös birónak ily egymással ellenkező követelményeknek eleget tenni, midőn a szellem haraggal kiáltott fel: „Mily eszeveszettség hangjai hatnak fülembbe, mily vak és visszás örültség dulja a népek szellemét? Istengyalázó imák hulljatok vissza a földre és te ég, légy süket fogadásaira az örült kegyességnek, s ne lásd tetteit a gyilkos szentségnek! Eszeveszett halandók, hát így kell dicsőíteni az istenséget, hogyan fogadhatja ő, kit atyáitoknak neveztek, egymást gyilkoló gyermekei hódolatát? Nyilatkozataikból azt lehetne itélni, mintha az Isten is éppen olyan szeszélyes és önfejű volna, mint az ember, kit megbántani s aztán ismét engesztelni lehet; aki egyszer gyűlöl, egyszer szeret, majd üt, majd ismét czirógat, kegyelmeket osztogat és rabol és alacsony gazságok

által hagyja magát megengesztelni. Hah! most látom már, mily hazug az ember! E képre, melyet előmbbe rajzolt, azt gondolám magamban: Nem, nem! nem az Isten teremte az embert az ő formájára és hasonlatosságára, hanem az ember formálta saját képére, ő adá az istenségnek saját szellemét, ruházta azt fel saját hajlamaival és kölcsönzé neki nézeteit és elméjének sötétségét az istenség rejtélyeinek keresztelte.

Az Isten változhatatlan — mondá — és mégis azért imádkozik hozzá, hogy változtassa meg változhatatlan akaratát. Megfoghatatlannak nevezi őt és mégis képeket alkot róla magának és magához vakmerően hasonlónak rajzolja.

Majd ámitók és népbolondítók állottak elő, kik megnyitották a csalárdság és istentelenség utjait. Haszontalan és nevetséges szokásokra szoríták az elvakult népet. A zsidó inkább meghalna, mint szombaton dolgozzék; a perzsa inkább megfuladna, mint lehelletével a tüzet eloltaná; az indus a legnagyobb tökéletességet abba helyezi, ha magát tehénganéjjal bedörzsölte s a rejtélyes *Amu* szót kimondja;¹⁵ a muzulmán mindent jól tett, ha fejét és kezeit megmosta és karddal küzd azért, hogy vajjon a könyökénél kezdje-e vagy az ujjá hegyénél?¹⁶ a keresztény azt hiszi, hogy elkárhozik, ha tej vagy vajás étel helyett zsírosat enne. Magasztos és valóban mennyei tanok! Oh, martyrok és apostolokhoz méltó erények! Természetnek gyermekei! Meddig fogtok még a tudatlanság ösvényén bolyongni?

Önhitt és tudatlan emberek ti, kik egyedül magatoknak tulajdonítjátok a földet! Ha Isten minden kihalt és élő nemzetet összegyűjtené, mivé válna a nagy tömkelegben a mohamedán és keresztény vallás ugynevezett közönséges hitfelekezetei? Milyen ítéletet mondhatna az ő, mindenki iránt egyenlő igazságszeretete? Itt együgyü elmétek határokhoz ér és megszűnnek összefüggés nél-

küli szabályaitok; itt fénylik valódi meggyőződésében az igazság, itt nyilvánulnak az ész és természet hatalmas szabályai az általános és közös teremtnök, az igazságos isten törvényein, hol mindenki tekintet nélkül vallásfelekezetére és nemzetére, bizton élvezheti jogait, melyeket ő a természettől nyert.

Isten minden embert, királyokat és alattvalókat egyenlőknek teremtett s egyenlő jogokkal ruházott fel és egy halandónak sincs joga elnyomni a magához hasonlókat! Hanem a nemzetek és azoknak vezérei félre ismerték az igazságokat! Hagyján tehát! majd érezni fogják vakságuk következményeit. Az ítélet ki van mondva és közelg majd a nap, melyen az emberek által alkotott óriási mű össze fog törni és saját sulya alatt romokba omlani! A félholdnak birodalma azon államok sorsára jutand, melyeknek kormányzatát utánzá! Egy idegen nép ki fogja üzni a szultánokat fővárosaikból és az Orkhánok trónja ledől; családjaiknak utolsó sarja kilöktetik és az oguzianusok¹⁷ nemzedéki fejüktől megfosztatva, szét fognak oszolni, mint a Nogaiaké. Ezen feloszlásnál a birodalom népei felszabadulva az iga alul, mely őket összetartá, ismét fölkeresik hajdani különbségeiket és egy általános fejetlenség fog előállni, mint hajdan a Sophik birodalmában,¹⁸ majd törvényhozók fognak föllépni és egy új birodalmat alkotni. Az embert saját ostobasága dönti veszélybe, tehát saját bölcseségének kell őt kimenteni. A népek tudatlanok, szerezzék meg maguknak a tudást; vezéreik romlott erkölcsűek, szenvedjenek és javuljanak. Ez a természet törvénye: miután a társadalmi baj birtokvágy és tudatlanságból ered, tehát addig fog az emberiség gyötörtetni, míg a felvilágosodás bölcsé nem teszi; míg meg nem tanulja az igazságot, mely a viszonyok megismerésén és szervezetük törvényein alapul.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Fog-e javulni az emberi nem?

E szavak után legyőzve a fájdalomtól, könnyezve kiálték fel: Jaj a nemzeteknek! jaj nekem! kétségbe kell esnem az emberiség boldogsága fölött. Miután önmagába hordja a bajt és gyógyulást: ennélfogva szerencsétlensége örökre bizonyos.

Ki fog korlátot szabni birtokvágyának? Ki fogja felvilágosítani tudatlanságát? Ki fogja vezetőit kötelességük teljesítésére kényszeríteni? Tehát az emberiség örök szenvedésekre van kárhozthatva!

A szellemhez fordulva szóltam: „Oh szellem! kétségbeesés szállott meg, mióta ismerni tanultam az emberek természetét, az uralkodók romlottsága és az alárendeltek gonoszsága megutáltatták velem az életet; a földön kettő között kell választani, bűntársa vagy áldozata lenni az elnyomásnak: mi marad akkor fenn az erényes embernek egyéb, mint hamvait a sirok porába vegyíteni?!

A szellem szigorú, szánalomtéljes pillantást vetett reám. Így felelt: Meghalni? Van-e abban erény? A romlott ember nem fárad el bűnei-nek cselekedetében; és az igazember az első akadályra visszariad a jótevéstől! De hát így van alkotva az ember szíve; a szerencsés eredmény megrészegeti és a szerencsétlen lesújtja és meg-hökkenti őt; mindig a pillanat hatása alatt áll, sohasem minőségük, hanem szenvedélye ösztöne szerint itéli meg a dolgokat. Ember! te, ki kétségbe esel az emberiség jövője fölött, mily tények alapján teszed azt? Megvizsgáltad-e az érzőlények szervezetét, hogy' biztosan meghatározhasd, mi-szerint azon rugók, melyek őt a szerencséhez vezetik, lényegileg gyengébbek legyenek, mint azok, melyek őt attól visszatartják? Felelj, vajjon a társadalmak keletkezésük óta nem tettek-e

semmi lépést a felvilágosodás és egy jobb sors felé? Ha bizonyos időkben, bizonyos helyeken egyes emberek jobbakká lettek, miért nem javíthatná meg magát idővel az egész nem?

Azt hiszed, hogy az emberi nem sorsa rosszabbul? Őrizkedj az embergyűlölők tévelygései és képtelenségeitől. A jellel meg nem elégült ember, meghazudtolja a multak tökéletességeit, mely csak boszuságának álarca.

Dicséri a holtakat, de csak az élők iránti gyűlölségből, és a gyermekeket apáik csontjaival verdesi!

Ifju ember! Higgyél a sirok szavának és az emlékezet tanuságának! Igaz, hogy egyes országok, melyek hajdan virágzók voltak, mostan romokban hevernek, de ha a lélek kifürkészné, hogy miben állott bölcsesége és boldogsága, azok lakóinak, úgy találná, hogy az ő fényük inkább csak csillám, inkább csak tűnőfény, mint valóság. Akkor meglátná, hogy a hajdani államokban, még a leghiresebbekben is, borzasztó bűnök, utálatos visszaélések uralkodtak: hogy a népek közt szemtelen rablások, szilaj háborúk és kérlelhetetlen gyűlölség uralgott;¹⁹ hogy semmi természetes jogot nem ismertek; hogy az erkölcsileg, az esztelen fanatizmus és szánandó babona által meg volt vesztegetve.

A hajdankor népeinél minden kerület, minden város a nyelv különbsége miatt egymástól elzárva volt. Ebből a tudatlanság és fejtelenség előnyére zürzavar keletkezett. Miután azonban az újabb időkben, főkép Európában, nagy nemzetek egy és ugyanazon nyelvet vették fel, az eszméket és véleményeket egymással közlik; a szellemek egymáshoz közelednek, a szívek egymáshoz vonzóbbakká lettek, a gondolat és cselekvésben egyetértés keletkezett. És ami a legfőbb, miután egy szentesített mű, a lángész isteni adománya a *könyvnyomdászat*, az eszközt kezünkbe adja, ugyanazon eszmét egy

pillanat alatt milliókkal közölhetni és azt állandóan megörökíthetni. Ezen javulás a természet törvényeinek szükséges hatása leendő; minden ember be fogja látni, hogy mik legyenek az egyesek szerencséjének és a közboldogságnak alapokai, be fogják látni, hogy az erény a természet által parancsolt bölcsesség legyen. Érezni fogják, hogy mérsékeltek és igazságosaknak kell lenniök, mert mindenkinek előnye és biztonsága abból áll; be fogják látni, hogy a tudatlanság hibája az, mások kárán élvezni akarni, miután abból viszont megkárosítás, gyűlölség és boszu keletkezik; és hogy a becstelenség az ostobaságnak elválaszthatatlan következménye.

Az egyesek érezni fogják, hogy az ő szerencséjük a társadalom szerencséjétől függ.

És a közvélemény, mely a királyokat egész trónjukig üldözi, kényszeríteni fogja őket, hogy a jogszerű hatalom korlátai között maradjanak. Még maguk a kényurak is ha látni fogják, hogy hatalmukat igazság és jótékonyság nélkül fenn nem tarthatják, kényszerülve lesznek kormányzásaikat szelidíteni és a felvilágosodás általánosan el fog terjedni.

Népről-népre oly egyesség fog előállani, melynél fogva kölcsönösen tiszteletben tartja egymásnak erejét, barbár, harcias szokásaikkal fel fognak hagyni és viszálykadásaik fölött az ítéletet a polgári törvényekre fogják bízni.²⁰ Az egész emberiség egy nagy társadalommá alakul, mely egyenlő szellem és egyenlő törvények által kormányozva, élvezni fog minden boldogságot, amelyre az emberi természet képes.

Kétségkívül soká fog tartani, míg e nagy mű létre jöhet, de végre meg fog történni, már mutatkoznak a nagy jövőendő ezen előpostái. Csak egy erényes vezér mutassa magát, csak egy igazságos és hatalmas nép jelenjék meg, a föld legfőbb hatalommá teendi azt; mert ez egy törvény-

hozó népet vár, egy ilyet óhajt és ilyet hív fel, szivem pedig érzi annak közelgését. Erre a szellem nyugat felé fordult: Hah! — kiáltotta — tompa zugás hat füleimbe; a hajdani világ meszsze partjain a szabadság kiáltása hangzik mindenfelé. E kiáltványra egy nagy nemzet kebelében titkos zugás keletkezik az elnyomás ellen; jótékony nyugtalanság aggasztja helyzete felett. Nyomozza, hogy mi ő és minek kellene lennie? A gyöngesége fölött iszonyodva, vizsgálni kezdi jogait, segélyeszközeit és vezéreinek magukviselését. Még egy nap, még egy szemle és egy nagy-szerű mozgás fog keletkezni. Egy új kor fog születni, a bámulás kora, közönséges lelkekre nézve; a csodálkozás és borzadály kora a zsarnokokra nézve; a szabadság korszaka egy nagy nemzetre és a remény kora az egész földre nézve.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A tökéletesedésnek nagy akadályja.

A szellem elhallgatott. Lelkem szomorú gondolatokkal volt tele; elhinni minden szavát nem voltam képes, de félve, hogy ellentmondással megsérthetném őt, én is hallgattam. Felém fordult és átható pillantással nézett reám. — Te hallgatsz, — mondá — de bensődben gyötrő gondolatok kinyílnak, melyeket nyilvánítani nincs bátorságod! Meghökkenve kiálték: Oh szellem, bocsásd meg gyengeségemet! Te csak igazságokat mondhatsz és mennyei látásod ott is fölfedezi annak roncsait, hol az én durva érzékeim ködnél egyebet nem láthatnak. Megvallom neked, hogy még nem hatolt lelkembe a meggyőződés és félttem téged kéte-leim nyilvánításával sérteni.

— És miért lenne a kételkedés bűn? — felelt ő.

— Vagy talán hatalmában áll-e az embernek, hogy a reá mért hatást megváltoztassa? Ha valamely igazság a kivitelben szembetűnő és világos, sajnálnunk kell azt, ki meg nem ismeri. Vaksága lesz majd büntetése. A könnyenhívő eltéved az ellenmondások rengetegében; az eszes fürkész és nyomoz, hogy véleményeit összefüggésbe hozhassa; a becsületes hívő türi az ellenmondásokat, mert csak azok vezetnek meggyőződésre. Az indulatosság a hazugság szüleménye; és valamely hit erőszakos feltolása a zsarnokság jele.

E szavak által felbátorítva, szólék: Oh szellem! hasztalan erőltetem én elmémre a hizelgő reményt, melylyel kecsegtetsz, ha a kegyetlen valóság szüntelenül nyomort és szenvedést tár előtte fel. Minél inkább gondolkozom az ember természetén, minél jobban szemügyre veszem a társadalmak jelen állapotát, annál kevésbbé hiszem lehetségesnek a bölcsesség és boldogság korának megvalósulását. Tekintetem széjjel hordozom egy egész félvilágon és sehol sem látom e szerencsés forradalom csíráját. Minden sűrű sötétségbe van temetve. A chinai a Bambus²¹ kényuralma által megbecstelenítve, az indus előítéletekkel elhalmozva és néposztályok szentesített kötelékei által korlátozva, a mongol folytatja elődeinek barbár életét. Északon csupa alacsony, rabbilincsben sorvadókat látok; népcsordákat, kikkel lelketlen birtokosaik üznek játékot.²² Tudatlanság, zsarnokság és nyomor verték le mindenütt a népeket; rossz szokások a természeti erkölcsöt tönkre tették, még az igazság és szerencse ösztönét is kioltották belőlük. Vajjon nem éppen azon népek, kik magukat *művelteknek* nevezik, igázzák le a földet évszázadok óta igazságtalanságaikkal? Oh szellem! láttam én felvilágosult, művelt országokat és bölcsességüknek ábrándképe szétfoslott szemeim előtt. Láttam kevés kezekbe halmozott gazdagságot és láttam népek millióit szegényen, meztelenül. Láttam a

jogot és hatalmat bizonyos osztályok birtokában és láttam a néptömegeket igában görnyedni. Láttam királyi házakat, de nemzetet egészen nem láttam; láttam a kormányzás javára célzó tervet, de az egész javára célzókat s közszellemet sehol. Az uralkodók bölcsesége abban áll, hogy eszélyesen tartsák elnyomva a népet.

Mindezekfölött azonban, oh szellem! egy akadálytól félek leginkább. Midőn szemeimet a földgömbön körüljártatám, hány különféle vallásos rendszerre láttam azt oszolva. Minden nemzet más a másikéval, ellentétes vallás-véleményeket fogadott el és alapított meg magának; mindegyik saját véleményének tulajdonítja kizárólag az igazságot és örömmel hiszi, hogy a többiek tévelygésben vannak. Már most, ha az emberiség nagy része csalódásban él és pedig az igaz hitben csalódik, ebből az következik, hogy lelkünk a hazugságról éppen úgy meggyőződhetik, mint az igazságról, tehát nincs sehol eszköz, melylyel azt felvilágosítsuk? Ily módon vakságában saját magát bilincsekbe verve az ember, tudatlanságának és szenvedélyeinek lett játékszere. Hogy ily veszélyes bilincseket szét lehessen tépni, kellene, hogy valamely nép a hazug tanok igája alól felszabadulva, saját maga határozza meg az erkölcs és így valódi szabályait; szóval ezen nemzetnek elég bátorsága kellene legyen szabadságát kivívni, elegendő belátásának lenni, hogy azt megerősíthesse, hatalmával azt meg is védhesse és eléggé nagylelkű kellene, hogy legyen, hogy azt másokkal is megoszthassa.

Fognak-e valaha e feltételek teljesülni? S ha igen, meg fogom-e én érni e boldog napokat?

A szellem nem felelt, hanem halk hangon hallám őt beszélni. Nem szabad, hogy az emberbarátok reménye csüggedjen, bátorsága elenyésszen, mert mi lesz akkor a nemzetekből? És ha talán a multak emléke oly könnyen lesújtja a bátor-

ságot, jó! akkor a jövődöt fogjuk megidézni; az erénynek egy csodás századot kell előidézni, melynek látásán erejét megkettőztesse és ugy törjön a kitűzött czél felé.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Az uj század.

Alig ejté ki e szavakat, nyugatról borzasztó láрма hallatszott. Arra tekinték, és a Földközi-tenger határán, egy európai nemzet területén, csodálatos mozgalmat vettem észre; mint mikor egy nagy város kebelében lázadás üt ki; és a megszámlálhatatlan néptömeg, tüzfolyamként tolong keresztül-kasul az utczákon és nyilvános téreken. A nagy zürzavarban, időközönként következő nyilatkozatokat vettem ki:

Honnét van ez uj csoda? Honnét e titokteljes kegyetlenkedés? Mi egy nagy nemzet vagyunk, és hiányzanak a munkás kezek; földjeink kitünőek és nincs élelmiszerünk; mi dolgozunk és szükségben élünk; óriási adót fizetünk, és azt mondják: hogy az nem elegendő! Ki a mi titkos ellenségünk, mely fölemészt bennünket?

És erre szózatok feleltek: Tüzzétek ki a munka zászlaját és gyülekezzenek köréje azok, kik hasznos munkáik által a társadalmat fentartják és táplálják: — és akkor meg fogjátok ismerni az ellenséget, mely rajtatok élősködik.

A zászló kitűzetett és a nemzet rögtön két különböző és egymástól teljesen elütő csoportra oszlott fel.

Az egyik jóval nagyobb csoport, rongyos ruhájával, sovány kiaszott vonásaival elárulta a nyomor és munkásság jeleit; a másik sokkalta kisebb csoportban az arany és ezüsttel gazdagon himzett

ruhák a jó módot, a gömbölyű és teljes termet elárulta a henyélés és tulbőség jeleit.

E két csoport egymással szemközt állva bámulva néztek egymásra. Az egyik szeméből harag és boszu villámlott, a másiknál egy nemét a rémületnek láttam keletkezni: a nagytömeg így szólt a kisebbikhez:

Miért különböztetitek meg tőlünk magatokat, avagy talán nem a mi vérünkből való vér, a mi húsünkből való hús vagytok ti is?

Nem, mondá a csoport, ti vagytok a nép, mi az előkelők! Nekünk saját törvényeink, saját szokásaink és megkülönböztetett jogaink vannak.

A nép: És mit dolgoztok ti a mi társadalmunkban?

Az előkelők: Semmit; mi nem vagyunk munkára teremtvé.

A nép: Mely uton szereztétek magatoknak a nagy vagyont?

Az előkelők: Az által, hogy fárasztottuk magunkat a ti kormányzásokkal.

A nép: És ti kormányzásnak nevezitek azt, hogy amit mi termesztünk, ti elprédáljátok. A gazdagság mi tőlünk jó, ti főlemésztitek.

Ti néphez nem tartozó előkelő emberek! alakításokat magatoknak egy külön nemzetet és kormányoztátok azt!²³

És a kisebb csoport tanácskozni kezdett.

Néhányan azt mondták: nekünk ismét egyesülni kell a néppel, foglalkozását és terheit meg kell vele osztanunk, mert ők is hozzánk hasonló emberek. Mások azt mondták: szégyen és gyalázat lenne a söpredék közé vegyülni, mi nem engedünk és származásunkra, jogainkra fogunk hivatkozni.

Erre az utóbbiak a néphez fordulva így szóltak:

Nép! hát már elfeledted, hogy ez országot a mi elődeink hódíták meg, és hogy a te fajodat csak azon feltétellel hagyták életben, hogy minket szol-

gáljon. Ez a mi kötvényünk és ez a mi törvényünk.

A nép: Nemes faja a hódítóknak! Mutasd meg hát, a származási fádat, hadd lássuk, vajjon az, mi az egyesre nézve csalás és lopás, lehet-e erény egy nemzetnél?

És egy pillanat alatt minden oldalról hangosan kezdték előszámlálni neveiket, származásaikat, rokonságaikat és előszámlálták: miszerint a nagyapjuk, ősapjuk, miután valamely módon meggazdagodott, pénzzel vásárolta meg a nemességet; miből kitűnt, hogy csak nagyon kevés számu család maradt valódi régi származásu. Lássátok! — mondá a nép — nézzétek e szerencsefiakat, kik megtagadják szülőiket; nézzétek a paraszt, arisztokratákat, kik magukat híres régi családoknak tartják! és gunyos kaczagás hallatszott mindenfelől.

Hogy azt lecsillapítsák, így szólottak: „Hű és jámbor nép! ismerd el törvényes fensőbbiségünket, a király akarja és a törvény parancsolja!

A nép: A király és a törvény, csak a nép javát akarhatja!

A polgári hivatalnokok: A törvény azt akarja, hogy ti engedelmeskedjete!

A nép: A törvény, a közakarat és mi egy újabb rendet akarunk.

A polgári hivatalnokok: Akkor ti lázadók vagytok.

A nép: A nemzetek nem lázadnak fel, csupán a zsarnokok lehetnek lázadók!

A polgári hivatalnokok: A király a mi pártunkon van és ő engedelmességet parancsol.

A nép: A királyok elválhatlanok az ő népeiktől; a mi királyunk nem lehet veletek, ti csak árnyékát birjátok!

A hadászok főnökei előre lépve szólának: A nép félénk; meg kell őt fenyegetni és a hatalomnak engedni fog; katonák! fenyítsétek meg e szemtelen csoportot!

A nép: Katonák! véreink! bánthatnátok-e testvéreiteket? Ha a nép elbukik, ki fogja majd a hadsereget táplálni?

És a katonák letették a fegyvert s így szóltak vezéreikhez: Mi a néphez tartozunk, véreink ellen nem harczolunk, mutassatok nekünk ellenséget!

Most a főpapok következtek: csak egy eszköz van; a nép babonás, az Isten és vallás nevében kell őt megfélemlíteni:

„Kedves testvérek, kedves gyermekek! az Isten rendelt bennünket, hogy titeket a helyes uton vezessünk.

A nép: Mutassátok meg nekünk mennyei megbízástokat!

A papok: A hitre támaszkodjatok, az ész tév-
utra vezet.

A nép: Tehát ti ész nélkül akartok vezetni?

A papok: Isten békét parancsol és a vallás engedelmisséget ír elő.

A nép: A béke alapja az igazság és engedelmisségünk ismerni akarja a törvényeket.

A papok: A földi lét az ember számára a szenvedések golgotája, tehát tünni és szenvedni kell.

A nép: Járjatok előttünk jó példáitokkal!

A papok: Hát élhetnétek-e ti Isten és királyok nélkül?

A nép: Mi zsarnokok nélkül akarunk élni!

A papok: Tinéktek szószólók s közbenjárókra van szükségtek.

A nép: Közbenjárók Isten és királyoknál, udvaroncok és papok! A ti szolgálataitok igen költségesek, jövőben saját magunk fogjuk intézni dolgainkat.

É szavaknál a kisebb csoport kétségbeesetten kiáltott fel: „Elvesztünk, a nép, a nagy tömeg gondolkodni kezd és felvilágosodott!”

És a nép felelt: Meg vagytok mentve; mert

miután mi felvilágosodtunk, nem fogunk visszaélni hatalmunkkal; mi csak jogainkat követeljük; mi rabszolgák voltunk, most parancsolhatnánk, de mi csak szabadok akarunk lenni és azok vagyunk.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A szabad törvényhozó nép.

Megszűnt minden nyilvános hatalom; borzalommal töltött el az a gondolat, hogy most, miután e nép politikai kormányzata véget ért, áldozatul fog esni a fejetlenség rombolásainak. De a nép azonnal tanácskozni kezdett helyzete fölött, és így szólott a nép:

„Az nem elég, hogy most megszabadultunk az udvaroncok és zsarnokok igája alól, hanem meg kell gátolnunk, nehogy ismét ujak támadjanak. Nekünk őrizkedni kell a hajlamtól, mely visszahatást támasztana. Tetteinknek és jogainknak áthághatatlan szabályokat kell létrehoznunk. Miután ezen jogoknak ismerése, és cselekedeteinknek megítélése egy embernek minden idejét és minden tehetségét igénybe veszi; mi pedig munkáink által elfoglalva ezekre időt nem szentelhetünk, válaszsunk tehát néhányat kebelünkéből, kiknek az kizárólagos foglalkozása legyen. Ruházzuk ezekre közös hatalmunkat, hogy számunkra kormányt alakítva törvényt alkossanak.“

Erre a nép, saját kebeléből nagyszámu férfiakat választott; kiket alkalmasnak vélt céljai kivitelére; és a nép egy gulaalaku roppant trónt emelt, és választottjait arra ültetve, így szólott: „Ime mi magunk emeltünk fel titeket, hogy jobban beláthassatok viszonyainkba és hogy szenvedélyeink ne érinthessenek.

De azt el ne feledjétek, hogy hasonlók vagytok

mi hozzánk és hogy a hatalom, melyet megörzés végett rátok bízunk, nem birtok, sem örökség, hanem a mi tulajdonunk marad.

A törvényeknek, melyeket alkotni fogtok, első sorban ti lesztek alárendelve; és holnap ismét vissza fogtok térni közibénk és jutalmul a köz-tisztelet s köszöneten kívül egyébre ne is számítások. Gondoljátok csak el, hogy az a világ, mely a tévelygés apostolait is tisztelni tudta, mekkora tisztelettel fog hódolni e bölcs emberek gyűle-kezetének, mely a zsarnokokat letiporta s győzelemre vitte a változhatatlan igazságot, szentesítve a nemzetek jogait.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Általános alapja minden jog és törvénynek.

Tehát hozzá fogtak a nép *választottjai*, hogy megbízatásuknak eleget tegyenek. Hosszas kutatás és tapogatódzás után így szólottak a néphez: „Ime feltaláltuk minden jog s minden igazság természetes alapforrását.

A teremő hatalom, az alkotó és tenyésztő erő, mely a világegyetemet kormányozza, midőn minden embernek egyenlő életszervezetet, egyenlő szükségérzetet osztott, ezen tény által maga nyilvánítá, hogy mindenkinek vagyona használatához hasonló jogokat adott s hogy a természet rendében minden ember egyenlő.

Másodszor, miután mindenkinek módjában van, hogy magáról gondoskodhassék, ebből az következik, hogy mindenkit egymástól függetlennek, mindenkit szabadnak teremtett; hogy senki sincs alárendelve a másiknak és mindenki korlátlan ura önmagának.

Tehát az ember leglényegesebb tulajdona a

szabadság és egyenlőség; ebből az következik: hogy az ő teljes és szabad beleegyezése okvetlen megkívántatik minden szerződéshez s minden kötelezvényhez. Hogy amit ad és amit nyer, azzal szoros egyensúlyban legyen, mert hiszen az igazság és méltányosság fogalma az egyenlőség fogalmában lényegileg benne foglaltatik.* Egyenlőség és szabadság tehát következésképpen az a szükséges és tényező elv minden törvényhez és minden kormány-rendszerhez.²⁴

Miután ti ezen alaptételeket nem vettétek figyelembe, azért rendetlenségek következtek, melyek végre fölkelésre kényszerítettek benneteket.

Csak ezen szabályokhoz való visszatérés által állíthatjátok vissza a társadalmak szerencséjét.

Azonban meg kell mondanunk nektek, hogy szokásaitokban és szerencsétekben nagy változások fognak történni; a hiányos szerződések, visszaélő jogok eltöröltetnek; az érdemnélküli kitüntetésekről s igaztalan birtoklásokról le kell mondanotok. Biráljátok meg magatokat, hogy vajjon képesek vagytok-e ennyi áldozatot hozni?

Én az emberi szivben fészkelő telhetetlenségre gondoltam és azt hittem: hogy ez a nép fel fog hagyni az egész javítást czélzó gondolattal.

Azonban nagylelkű férfiak csoportja közeledett a trón felé és megtagadva minden kitüntetést, minden gazdagságot, kiáltott: „Nyilatkoztassátok ki a szabadság és egyenlőség törvényeit; mi nem akarunk jövőben semmit másképpen birni, mint a jog és igazság szentesített nevében!

Egyenlőség, szabadság és igazság legyenek a mi törvénykönyvünk és végcélunk örök időkre!

És a nép egy hatalmas háromszinű zászlót

* Már maguk a szavak igazolják ezen kapcsolatot, mert *egyensúly, egyenlőség, egyfomadság* mindazon családból származnak és a természeti egyenlőség fogalma, a *súly-egyen* jelképe mindeniknek.

készíte, melyre e három szó volt írva. Ez óriási zászlót feltűzte a törvényhozók trónjára és az örök általános igazság zászlója először lengett diadallal e földön. Továbbá: egy új oltárt is épített a nép a trón előtt, és arra egy arany mérleget, egy pallózt és egy könyvet helyezett ezen fölírással: *„Az egyenlőség törvényének, mely véd és büntet.”*

Az emberek milliói, ég felé emelt kezekkel, ünnepélyes esküt ténének, hogy szabadon és igazságban fognak élni; egymás jogát és vagyonát tiszteletben fogják tartani; és a törvény általok kinevezett végrehajtóinak minden törvényes eljárásaikban engedelmeskedni fognak.

Az erő és nagyság ezen fenséges pillanata, ez a megható nagylelkűség könnyeket csalt szemembe s a szellem felé fordulva mondtam: „Mától kezdve élni kívánok, mert most már mindent remélhetek!”

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A megrémült zsarnokok összeesküvése.

Alig hangzott el azonban a szabadság és egyenlőség szent szava a földön, nyomban kitört a papi és világi zsarnokok félelme, mindentféle düh és borzalomtól megkapatva áruló terveket koholtak. — Jaj nekünk! — mondák, — ha a szabadság átkozott lármája elhatol a sokaság fülébe! Jaj nekünk, ha az igazság szelleme diadalmaskodik! — És midőn lobogni látták a háromszinű zászlót, így szólottak: — E lelkesült hangok számunkra a vészharang csengése, ha minden ember egyenlő, hol vannak akkor a mi kizárólagos jogaink a tisztelet és hatalomra? Ha mindenkinek szabadnak kell lennie, mi leend akkor a mi rabszolgáink s

személyrabjaink, a mi tulajdonainkból? Ha a polgári alkotmányban mindenki egyenlő, hová lesznek a mi születési és örökségi jogaink, mi lesz a nemességből? Ha Isten előtt mindenki egyenlő, van-e szükség papokra? Ah! Siessünk hát e borzasztó és ragadós csirát elfojtani! Használjunk fel minden mesterséget ezen bajok elhárítására! „Alakítsunk egy nagy szövetséget e közös ellenség ellen! Tiporjuk porba e hitvány lobogót; döntsük le a pártütés átkos trónusát és oltuk ki a forradalom iszonyatos lángját saját tűzhelyén!”

És a nép polgári és papi zsarnokai szövetséget alakítva egymás között, egy sereg elámitott vagy kényszerített tömeggel méltatlan hangon kiabálva rohantak a természet törvényeinek trónja és oltára ellen.

„Micsoda új eretnek tudomány ez? — mondták — milyen istentelen oltár, milyen istenkáromló vallás ez? — Igaz hívő népek! Nem azt kellene hinnünk, hogy az igazság csak ma először fődöztetett föl? Hogy ti eddig tévelygésben éltetek; hogy e lázadók szerencsésebbek lennének, mint ti és egyedül birnak az előjoggal bölcsek lehetni? És te eltévelyedett lázongós nemzet, nem látod, hogy vezéreid téged megcsalnak? Hogy hitedet elferdítik és atyáid vallását felforgatják? Ah reszkess! Siess gyors megbánás által helyre hozni és megengesztelni bűneidet, mert lesujt reád az égnek rettentő haragja!”

A szabad nemzet nem hallgatott sem az ámtásra, sem az ijesztésre, csak hallgatott; fegyvert ragadott és maga iránt tiszteletet parancsolt.

És a törvényhozók így szólottak a nép vezéreihez: „Ha az igazság, akkor midőn még szemeink kötve voltak, megvilágította a mi utainkat, miért rejtőznék el most fürkésző szemeink elől, midőn a fátyol lefoszlott azokról?”

Vezérei a népnek! Ha birjátok az igazságot, úgy mutassátok meg nekünk; köszönettel fogjuk fo-

gadni, mert óhajtvá keressük. Mi emberek vagyunk és tévedhetünk, de ti is emberek vagytok és éppen úgy tévedhettek. Vezessetek keresztül bennünket a sötétségen, melyben évszázadok óta tévelyg az emberiség; segítsetek az előítéletek és szokások ködét oszlatni; munkálkodjatok velünk azon, hogy a sok különféle vallásvélemények között a szingazságot felismerhessük.

Engedjétek, hogy az igazság és tévelygés között egy ünnepélyes párviadalt indithassunk. Hogy a népeket egy általános közös gyűlésre hiva, felszólítsuk, hogy saját ügyeikben maguk ítéljenek. Ne hiányozzék e párviadalnál sem az ész, sem az előítéletek, se védelem, se okadatolás, hogy az egyértelmű általános meggyőződés érzelme végre a szívek és lelkek egyetértését idézze elő.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

A népek közös gyűlése.

Igy szólottak a törvényhozó férfiak. A sokaság az indítványt tetszésnyilvánítással fogadta; a zsarnokok pedig, magukat támasz nélkül látván, zavarba és rémületbe estek.

Most egy csodás új jelenet fejlődött ki szemeim előtt. A föld összes népei kivétel nélkül, mindenünnen gyülekezni kezdtek és egy körbe csoportosultak. A megszámlálhatatlan néptömeg, mely egymástól elütő öltözékekben, különféle faj-jelleggel, amint gyűlésre ültek egybe, a legsajátságosabb látványt nyújtá.

Egyik csoportban ültek az európaiak, kurta, szoros, testhez álló ruhában, hegyes, háromszögű kalapokkal, simára borotvált állal és belisztezett hajakkal. A másokban az ázsiai uszályos ruhában, hosszú szakállal, kopaszra nyirt fejjel és kerek

turbánnal. Emitt az afrikai félig meztelenül, amott az északi népek állatbőrökbe burkolva. Hátrább állottak a chinaiak, selyem ruhában, a nagyfülű malájok gyűrűkkel átfurt orrlyukaikban és nagy pálmalevél kalapokkal.²⁵

Ugyanazon faj, de mennyi változatban, ugyanazon ész és annyi különböző találmány, ugyanazon életszervezet, hányféle módosítással; e tarka kép különböző érzelmeket és ezerféle gondolatokat költött bennem.²⁶ E temérdek élő és értelmes lények láttára elképzeltem a megszámlálhatatlan érzelmek és gondolatok tömegét, mely e darab helyre csoportosult, másrésről pedig csodálkozással, bámulattal és titkos félelemmel gondoltam e sok ezerféle előítéletnek és véleménynek összeütközésére, midőn a törvényhozók csendet követeltek és figyelmet magukra vonták.

Lakói a földnek! — szólottak — egy szabad és hatalmas nemzet intézi hozzátok az igazság és béke szózatát; és hiszszük, hogy meggyőződése és értelmősége kezességet nyújt tinéktek céljairól. Hosszu időközön keresztül, míg ő is az elnyomás terhe alatt nyögött, mint ti, kutatta a bajok forrását és megtalálta, hogy a bajok ámitás és igazságtalanságból származnak, mely elődeink tapasztalatlanságán keletkezve, a most élők előítéletei által fentartattak; az öntudatra ébredett nemzet megsemmisíti minden eddig készített és önkényes törvényeit és visszatér az ész és minden jognak természetes ősforrására; és úgy látja, hogy a nagymindenség rendjében és az emberi test természetű szerkezetében örök és változhatatlan törvények nyilvánulnak, melyeket csak ismernie kell, hogy általuk boldog lehessen. Emberek! tekintetek az égre, mely benneteket megvilágosít; pillantsatok a földre, mely benneteket táplál! Ha mindkettő nektek egyenlő adományokat nyújt; ha ti azon hatalomtól, mely a világtesteket mozgásba hozza, egyenlő életszervezetet nyertetek, hát ezzel

nem nyertetek-e egyenlő jogokat jótéteményei élvezetére? Hát nem teremtet-e mindnyájotokat egyenlőknek s egyenlően szabadoknak? Melyik halandó oly vakmerő, megtiltani a másiknak azt, amit neki a természet megenged? Oh nemzetek! irtsuk ki tehát a zsarnokságot; egyesüljünk mindnyájan egyetlen társulatban, képezzünk egy nagy családot; és éppen úgy, miként az emberi test egyenlő szervezettel bír, aszerint legyen a természet törvénye egyenlő s egyedüli törvényeink, s egyetlen törvénykönyvünk; trónusunk legyen az igazság trónusa, oltárunk az egyetértés oltára.

A törvényhozók elhallgattak; és örömmámorban uszott a föld és a népek ujongva hirdették az egyenlőség, igazság és egyetértés szózatát. A hit-tudósok és népvezérek azonban vetélkedésre ingerelték a népet és először halkan, suttogva adták szájról-szájra, míg végre szomszédról-szomszédra terjedve, bábeli zürzavar keletkezett. Minden nemzet a saját követelményeinek és saját törvényeinek kívánt előnyt adni.

E rendkívüli zürzavarban a törvényhozók csendet parancsoltak és így szóltak a néphez: Oh nemzetek! KérjeteK tanácsot a saját bölcseségektől és győződjeteK meg arról, hogy az egymás-közi czivódással a kényurak és zsarnokoknak tesztek jó szolgálatot; a gazságot és álnokságot ezzel tápláljátok. Ha köztetek czivódás keletkezik, mit tesztek akkor, hogy összebéküljeteK, nem választotok ítélő bírakat? — Igen! — kiáltá egyetértve a sokaság. „Nos tehát választatok most is. Parancsoljátok meg tanítóitoknak, kik rátok tukmálták hitüket, hogy szemeitek láttára és füleitek hallattára hozzanak ítéletet. Lássuk, miként szolgálják ők annyit hangoztatott előnyeiteket. És ti előljárói és tanítói a népeknek, mielőtt véleményetek fölött vitába keverednétek, vizsgáljátok meg az ellenkező tételeket, nyomozzátok nyilvánosan az igazság forrását, hadd lássuk, hogy

nem egy megvesztegethető birónak széke, hanem az általános elismerés és minden emberi érdekeket képviselő pártatlan törvényszék higgadt bölcsességére bízunk ügyünk bírálatát. Engedjétek meg, hogy a természeti ész és a természetes értelem legyen mindnyájunk bírása és törvényhozója.“

HUSZADIK FEJEZET.

Az igazság nyomozása.

A népek elfogadták a törvényhozók ajánlatát, mire ezek szólának: „Hogy minden zavar nélkül láthassunk a munkához, nyissatok a béke és egyetértés oltára előtt egy nagy félkört és a kör szélén tűzze fel minden vallásrendszer, minden felekezet saját zászlaját s hiveik csoportosuljanak a zászlók köré.

A félkör kijelöltetett, a parancs kihirdettetett és egy pillanat alatt megszámlálhatatlan mindenféle színű és formájú zászlók emelkedtek fel. E bámulatraméltó különbségek láttára a szellemhez fordulék: „Én azt hittem — mondám neki — hogy a föld legfeljebb nyolcz vagy tíz vallási rendszerre oszlik és most már csakugyan lehetetlennek tartottam millió különböző felekezeteknek egyesülését és egyetértését.“

Amint a csoportok rendezkedtek, mutogatni kezdé a szellem egyesek jelképeit s következőleg fejtegette azok jellemait:

Az első csoport ott a zöld zászlóval, melyen félhold, öv és egy kard látszik, az arabs próféta követői; azt mondják, hogy csak egy Isten van (anélkül, hogy tudnák mi az), egy ember szavának hisznek (anélkül, hogy nyelvét értenék), egy pusztába járnak az Istent imádni (ki mindenütt jelen van), kezeiket megmossák vízzel (és a vérontástól

még sem tartózkodnak), nappal bőjtölnek (és éjjel esznek), saját javaikból alamizsnát adnak (és a más vagyonát elrabolják). Ezek a mahomed által előírt eszközök a tökéletességre. Ki ezeket el nem ismeri, az el van átkozva, átok alá van vetve és martalékul van dobva a fegyvernek. Egy jóságos és igazságos Isten törvényt adott az elnyomatás és gyilkosságra! Az egész világ számára rendelte azt, noha csak egyetlen embernek sugalmazta. Ezek elegendők minden esetben és mégis egy vastag könyvet függesztett hozzá; e könyvnek világosságot kellene terjesztene, meggyőződést önteni a keblekbe s tökéletességre vezetni; és mégis már a próféta életében homályra, kétértelműségre és ellenmondásokra bukkantak. Felvilágosítani, magyarázni kellett azt és a véleményeikben össze nem férhető magyarázók, egymástól eltérő ellenséges felekezetekre oszlottak és ezek képeznek csak hetvenkét felekezetet, melyeknek zászlóit megolvashatod.²⁷ És e szent vallás, mely egy jóságos, kegyelmes Istent tisztel, egy közös atyát, teremtőjét minden embernek, tizenkét század óta lobogtatja a harcz és gyilkosság emésztő fáklyáját és nem szűnt meg a földet vérbe árasztani és pusztítást, enyészetet terjesztene a világnak egyik végétől a másikig.²⁸ Azok amott, kik vakító fehér turbánjuk, bő ruhájuk, hosszú olvasóik által tűnnek ki, az imámok, molláhk és muftik és nem messze tőlük állanak a dervisek hegyes fővegeikkel, a santonok repülő hajaikkal. Nézd mily indulatosan teszik le hitvallásaikat és mint kezdik meg vitatkozásaikat a nehéz és könnyű fertőzésről, a tisztulás anyaga és formájáról, az Isten tulajdonsága és tökéletességeiről, a rossz és jó angyalokról, a halálról, a föltámadásról, a sirbani vallásról, a törvényszékről, a hidról, mely oly keskeny, mint hajszál, a jó cselekedetek értékéről, a pokol kinjairól és a paradicsom gyönyöreiről.

A második, még nagyobb csoport, keresztel

fehér zászlón, a Jézus követői. Ezek ugyanazon Istent hiszik, melyeket a muzulmánok, vallásukat ugyanazon tanokból meritik, éppen úgy hiszik az egyetlen első embert, ki egy almának megevése által az egész emberiséget tönkre tette; szent utálattal viseltetnek ugyanis ellenében és csupa kegyességből úgy bánnak egymással, mint istensértő s elvetemült gonoszokkal. Az eltérés csak abban áll, hogy a keresztények, noha egyetlen Istent hisznek, mely megoszthatatlan, mégis azt három személyre osztják, kik közül mindeniknek egy egész és tökéletes Istennek kell lenni, anélkül, hogy a három megszűnnék egymás között egy egyetlen egészet képezni. Még ehhez teszik, hogy ezen lény, mely az egész világot betölti, magát egy embernek testébe szoritotta össze és testi, mulandó életszervezetet vett föl, anélkül, hogy azért kevésbbé örökkévaló és kevésbbé végnélküli legyen. A muzulmánok, kik ezen rejtelmeket meg nem foghatják, nem tekintve, hogy a Korán örökkévalóságot és a próféta küldetését érteni tudják: azt ostobaságnak nevezik és azt, mint valamely beteg agyvelő álmát elvetik, és innét van azon kiengesztelhetetlen gyűlölet.

Másrésről a keresztények is meg hasonlásban vannak egymás között, saját vallásuknak különféle pontjai fölött; és szintén különféle felekezeteket képeznek; és a czivódások, melyek őket egymástól elkülönítik, annyival makacsabbak és hevesebbek, mivel a tárgyak, melyekre véleményeiket alapítják, az értelem által el nem érhető és következőleg be nem bizonyíthatók.

Ez okból vannak a számtalan felekezetek, melyek közül két- vagy háromszáz már elenyészett és a még fenlévő három- vagy négyszázat azon zászlóerdő jelzi, mely között eltéved a szem. Az első itt elől, körülövezve a legkülönösebb öltözkü csoport által, a violaszin, vörös, fehér, fekete és tarka ruhák különféle vegyitéke, pilis

fők rövidre nyirt hajak, vörös kalapok, négyszögű sapkák, hegyes püspök fővegek, sőt még hosszú szakálak által is, a római pápa zászlója, ki városának polgári elsőbbségét a papságra vitte által, ki papi felsőbb hatalmát vallás alapjává, kevélységét hit czikkelyévé tette.

Jobb keze felől látod a görög pápát, ki vetelkedik a büszkeségben, az ő városában is hasonló jogokat formál és magát a nyugoti egyház ellenébe helyezi, indokul egyházának régebbi keletét hozza fel. Balról mellette két újabb főnök zászlói lengenek,* kik a zsarnoki igát lerázták, ujitásaikkal oltár ellen oltárt emeltek és a pápától Európa felét elidegenítették. Ezek mögött állanak az apróbb felekezetek, melyekre minden nagyobb felekezet ismét feloszlik. Nestorianusok, Euthycheusok. Jakobiták, kesergők és sok száz mások.²⁹

Most egyetlen jáczint színű zászlót pillantok meg, mely körül emberek, Európa és Ázsia mindennemű öltözeteiben állottak. „Itt — mondám a szellemnek — legalább egyetértést látunk.“ „Igen — mondá ő — egy pillanatra. Nem ismered e vallásrendszert.“

Most vettem észre, hogy ezek Mózes maradékai, kik szétszórva a földön, minden nemzet gyűlöletétől üldöztetnek.

„Ugyvan! — mondá a szellem — és ezért maradt meg náluk az egyetértés, mert sem idejük, sem szabadságuk nem volt czivakodni.

Hanem alig fognak véleményeikről szólani azonnal, legalább két fő felekezetre fognak oszlani.“

Erre egy szomszéd csoportot mutatott, mely hosszú fehérruhás emberekből állott, kik szájaikon fátyolt viseltek és egy kis rózsaszínű zászló körül voltak gyülekezve, melyen egy két részre osztott, egyik felében fekete, a másikban fehér golyó állott. Éppen úgy fog történni Zoroaszter³⁰ ezen

* Luther és Calvin.

maradékaival is; a hajdan oly hatalmas nép, üldöztetve mint a zsidók, most minden ellenmondás nélkül fogadják prófétájuk helyettesének parancsolatait. Azonban mihelyt Mobedjeik és Desturjaik³¹ egybegyűlnek, azonnal meg fog kezdődni a viszály közöttük, a jó és rossz elvről, a világosság istene Ormuzd és a sötétség istene Ahrimán, a mostani világ megújulásáról és az új világról,³² mely ez után következik.

Amott égszinkék zászlókon roppant, kettős, hármas és négyes emberi alakok oroszlán-, disznó- és elefánt-főikkel, hal-, tekenősbéka- és kigyófarkakkal stb. vannak mázolva: az indus nemzetek zászlói, kik isteneiket állatokban, elődeik lelkeit bogarak és férgekben keresik. Hálót hordoznak szájaikon félelemből, hogy egy légyben valamely szenvedő lelket nyelnek le és a páriát³³ meghagyják halni éhen. Egyforma isteneket hisznek, hanem különféle ellenséges felekezetekre oszolnak.

Az első a Bráma zászlója, mely annyira sülyedt, hogy a Lingámnak zsámolyul szolgálva egy kis vízzel kell megelégednie,³⁴ melyet a Bramin neki minden reggel a vállán keresztül oda dob egy száraz dicsérő ének kíséretében.

A második a Wisnu zászlója, ki, bár ő a megtartó Isten, életének egy részét gonosz tettekkel tölté el. Nézd meg a vadkan vagy oroszlán alakjában mint tép össze embereket, vagy lásd a lónak alakjában.³⁵

A harmadik zászló a Schiváé, a pusztítás és enyészet istenée, ki daczára ennek, a teremtés jelét birja jelképül. Ez a leggonoszabb a három közül és legtöbb követője van, kik büszkék lévén az ő jellemére, megvetik imádságaiknál a többi isteneket.³⁶

Sok másféle zászlók, melyek sárga alapon különféle jelképeket viselnek, oly istenek zászlói, kik a kelet népein különféle alakokban uralkodnak. A chinai imádja őt: a Fő,³⁷ a japán: Budsó,

Zeilon lakója: a Budha, Laos lakója: a Chekia, a pequai: Phta, a Siam lakója: Somona Kadom, a Thibet lakója: a Budd és La neve alatt.

Itt ezen japán Bouz, a sárga ruhában, hajadon fővel, a léleknek örökkévalóságát hirdeti és az ő egymásután következő vándorlását különféle testekbe, közel mellette a Sintaista, tagadja annak az érzékektől különvált lételét.³⁸

Amott a nyirt szemöldökű Siám lakója, a talipát — ernyővel kezében³⁹ — ajánlja az alamizsnát, bűnbánatot és áldozatot, létrejövételét a történet játékában és az égi testek mozgásában keresi.⁴⁰ Ezen gyermek itt, egy csoport hosszú öltönyű és sárga kalapu papoktól körülvéve a nagy láma, kibe az isten költözött által, kit Thibet lakója imád.⁴¹ Neveti az indus ostobaságát, ki a tehén ganéját tiszteli, míg ő előtte is főpapja üritéke szent.⁴² Nézd itt India lakóját, ki egy nagy kigyóban — melyre szerencsétlenségre a disznók nagyon kíváncsiak — tiszteli istenét.⁴³ Nézd a kamtsadalit, ki azt hiszi, hogy az isten egy önfejlő, dörmögő öreg, ki pipáját sziva és szánkázva, rókákat és nyesteket vadász.⁴⁴ Szóval láthatsz itt sok olyan vad nemzetet, kiknek fogalmuk sincs az istenségről, a lélekről, a más világról és egy más életről és mégis élvezik a természet adományait, az ő tudatlanságukban, melyben őket a természet teremtetten.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Megfejtése a vallásos ellenmondásoknak.

A különféle csoportok elhelyezkedtek és néma csend következett a sokaság zajára, midőn a törvényhozók megszólaltak:

— Előljárói és tanítói a népnek! Látjátok, hogy az egymástól elkülönített népek különféle utakon

haladtak, s mindenik azt hiszi, hogy ő van az igazság útján; miután az igazságnak csak egy útja van, úgy természetesen csak egy lehet ezen vélemények közül az igazi. Hanem ha olyan sok okos ember csalatkozik, ki állhat azért jót, hogy az ember maga is meg nem csalatott? Kezdjétek tehát türelemmel a vitatkozást. Keressük mindnyájan az igazságot, úgy, mintha senki sem bírná azt. Mindenki nyilvánítsa ki hitét; legyen mindenki bírāja minden egyesnek és csak az ismerjék el igaznak, melyet az egész emberi nem igaznak fog találni.

A rend szerint tehát a szó a baloldalra eső zászlónak jutott. „Nem szabad abban kételkedni — mondták a főnökök — hogy a mi tanaink az egyedüli és igaz, az egyetlen hiba nélkül való, mert Isten maga nyilvánítja ki azt.

„A mienket is! — kiáltának minden oldalról egyszerre. — Senkinek sem engedjük azt kétségbe vonni.“

„Legalább meg kell azt fejteni! — mondták a törvényhozók — nem lehet elhinni, a miről az ember nincsen meggyőződve.“

„A mi tanaink — folytatá az első zászló — sok cselekvény, számtalan csodák, halottaknak feltámadása, folyamok kiszáradása és hegyek kimozdítása által igazoltatik.“

„Mi is mutathatunk fel csodákat! — kiáltának mind — és mindnyájan hihetetlen meséket számáltak elő.

„A ti csodáitok — mondá az első zászló — csak képzelt csodák és gonoszok szemfényvesztései, kik titeket megcsaltak.“

„A tieitek azok! — válaszolták ők — és mindenik a magáéről beszélt, miközben egyre azt hajtogatta: Csak a mienk igaz; a többi mind hamis!“

„Vannak-e élő tanuitok?“ — kérdék a törvényhozók.

„Nincsenek! — felelének mind — azok régi dolgok, a tanuk elhaltak; hanem megirták.“

„Jó, — mondták a törvényhozók — hanem ha egymásnak ellenmondanak, ki fogja őket összeegyeztetni?“

„Igazságos bírák! — kiáltá egyik zászló — a bizonyíték, hogy a mi tanaink az igazságot látták, abban nyilvánul, hogy ők meghaltak értük; a martYROK vére pecsétlé meg a mi vallásunkat.“

„A miénket is!“ — kiáltának a többi zászlók.

Erre nagy vita keletkezett a hittudósok között, az Istenről és annak természetéről, annak cselekvési és önnyilvánítási módjáról, a léleknek természetéről és a testtel való egyesüléséről, annak szervezet előtti lételéről, vagy további alakulásáról, a jövő életéről és a tulvilágról. Minden felekezet, minden egyes annyira eltért ezen pontokra nézve egymástól és eltéréseit oly elismert és mégis egymásnak ellenmondó tekintélyekkel támogatta, hogy utóbb mindannyian az ellenmondásoknak végnélküli, megfeythetetlen tömkelegébe bonyolódtak. A muzulmánok nem tudták, hogy kit kövessenek, Mohamedet, vagy ennek vejét Alit, vagy pedig az ő helytartóit Omárt és Abubekert? ⁴⁵ hinni, hogy az Isten egy, hogy ezek az ő prófétái; napjában ötször imádkozni; egy évben egy hónapig böjtölni; egyszer életében Mekkába menni; bort nem inni, disznóhust nem enni és a hitetlenek ellen harczolni. ⁴⁶

Majd a keresztények védték tanaikat, mire a zsidók keltek ki:

„Mi tudjuk — mondá egy rabbi — hogy tanaitok hamisak. A ti rendszeretek egészen rejtélyes értelmű alapokon nyugszik, ⁴⁷ ábrándok és képregés káprázatok.

Erre a Parzok mobedje kihallgatást kért, s így szólt a törvényhozókhoz: „Mi meghallgattuk a zsidók és keresztények elbeszélését a világ eredetéről és habár azok hamisítva vannak is,

megis sokat megismertünk azokban olyat, amit mi is hiszünk, de tiltakoznunk kell az ellen, hogy azt az ő Mózesük irta volna meg. Nem ő neki jelentette ki azokat Istent, hanem a mi szent prófétáinknak Zoroaszternek.

Mózes ezekről mit sem tudott és pedig igen természetes okokból, mert csak még száz évvel ő utána, tanította ezt Zoroaszter Ázsiában.⁴⁸ Hanem, midőn a mi királyunk Cyrus felszabadította a zsidókat rabszolgaságukból, háladatosságból közeledett szívük felénk; tanítványaink s utánzóinkká lettek és könyveiknek átdolgozásánál bevették a mi tantételeinket.⁴⁹

És a Mobed most megfejtette saját vallását támogatva azt a Szadder és Zend-avestával; és elbeszélé ugyanazon sorrendben, mint a Genesis, miként teremtetett a világ hat időben, (Gähan)⁵⁰ továbbá a halottak megszenteltetését és a bűnök meggyónását és felemlíti.⁵¹

Erre nagy zugás támadt az indiai felekezetek zászlói között; a brahminok tiltakoztak a zsidók Parzok igényei ellen, mondván: „Kicsodák ezen új és csaknem ismeretlen népek, kik magukat oly önkényszerűleg a nemzetek, ősapáink és azok okleveleinek megőrzőiül tolják fel? És mi jognál fogva adatnék az ő könyveiknek elsőbbség a mienk fölött? Vajjon hátrább állanak-e a Vedán, a Sastra és a Puzana, mint a biblia, a Zendaverta és a Sadden?⁵² Bráma, a Visné és a Siva,⁵³ ki teknősbéka⁵⁴ alakjában, a Mandragiri hegyet (a földsarkot) a téjtengerből kiemelte.

„Mi jognál fogva vagytok ti nálunk érdemeesebbek? — kérdé továbbá a Thibeti Láma — hiszen ti a mi istenünkről való szellemi tanokat összekevertétek,⁵⁵ meghamisítottátok.“⁵⁶

A Láma folytatni akará, midőn a keresztények őt azon kiáltással szakíták félbe, hogy a Fő nem más, mint az elferdített Jézus és a Lámák nem

egyebek, mint átöltözött és elfajult nesztoriánusok és manichäusok⁵⁷

„Bizonyítsátok be ti, — felelé a Láma — hogy ti magatok nem vagytok elfajult Samanäusok, hogy Jézus nem maga az elváltoztatott Fő volt-e? Bizonyítsátok be létezését azon korbeli históriai emlékekkel,⁵⁸ mert így minden hiteles bizonyítványok hiányában tagadjuk, hogy ő valaha létezett volna és állítjuk, hogy a ti evangéliomaitok nem egyebek, mint a persa Mithriákok és a szyriai Ezseusok könyvei, melyeknek írói maguk sem voltak egyebek, mint átváltozott samanäusok.“⁵⁹

Majd a chinai samánok és sziámi talapionok léptek elő és az egész világ véleményét ígérték, hogy összeegyeztetik,⁶⁰ mert minden bajok e különbségekből származnak.⁶¹ A törvényhozók ismét hallgatást parancsoltak és a kérdést visszavezették annak kezdőpontjaira. „Előljárói és oktatói a népeknek! — mondták ők — azért jöttetek ide, hogy keressétek az igazságot; és kezdetben közületek mindenik föltétlen hitelt követelt magának; azonban midőn az ellenmondásokat észrevettétek, beláttátok, hogy mindenkinek alá kell vetni magát a közmeggyőződésnek. Tett dolgokra hivatkoztatok, azután bizonyító okokra mentetek által, végre hogy a szavazás teljes legyen, miután az eszmékről ti magatok akartatok felelni, kiviláglott, hogy az mindannyitok előtt idegen volt, hogy azok oly alapokon nyugosznak, melyek emberi elmével el nem érhetők; hogy következképpen ti afölött nem is ítélhettek és magatoknak meg kellett vallani, hogy ti e tekintetben csak apáitoknak visszhangjai vagytok. E szerint miután ez eszmék származása ismeretlen és az értelem előtt titok; a ti vallási véleményeitek egész phantazmagóriája egy bonyolódott históriai feladat.

E vélemények bármily különöseknek látszanak is, kell, hogy eredetük legyen, s valamint az eszméknek, még a legelvontabbaknak is, a ter-

mészetben, valamely természeti ősalakja feltalálható, ennél fogva az van hátra, hogy ezen ősalaknak fölfedezése végett azoknak eredeti forrására visszamenjünk. Ha tehát vannak itt emberek, kik ezen tárgyak fölött gondolkoztak, úgy hívjátok őket ide, hogy kísértsék megelőzni a nemzetek véleményeinek homályát, amelyben annyi évezred óta bukdácsolnak.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A vallás fogalmának eredete és gyermekkora.

E szavakra azonnal különféle zászlókból alakult csoport lépett elő a körbe, és egyik közülök a következőleg szólott:

„Törvényhozók! Igazság és meggyőződés barátai! Azon ne csodálkozzatok, hogy a tény, melyet vitatunk, olyan mély homályba van burkolva, mert hiszen ezideig minden nyomozás, nyilvános tárgyalás tiltva volt valamennyi vallásrendszernél. Miután azonban meg van engedve nyilvánosan fejtegetni, kutatni eredetét, ennél fogva jóindulatu szándékunk az, hogy a legczélszerűbbet, melyre hosszú nyomozások tanítottak, napfényre hozzuk és általános ítélet alá bocsájtjuk. Mi előadjuk, de korántsem azért, hogy a bennük való hitet kierőszakoljuk, hanem azért, hogy általa egy új világot teremtve, nagyobb felvilágosodást idézzünk elő.

Ti tudjátok azt hittudósok és néptanítók, hogy mily homály fedi a hitelveket, melyeket tanítotok. Ha azonban az ember szemlélődés és tapasztalat által felvilágosulva, gyermekkori ítéleteit megfontolás tárgyává teszi, csakhamar temérdek képtelenségeket és ellenmondásokat fog felfedezni, melyek ítélő tehetségét felfelkeltik.

Először is ha észre veszi a vallások különféleségét és ellenmondásait, ha azután a törvénykönyveknek összefüggését nyomozza, észre fogja venni, hogy az ő isteni és örök törvényei, hely és személyek körülményei által léptek életbe, melyet mindenik önkénye szerint alakít át.

Ha ellenben ezen csodálatra méltó események a természeti világban nem valósággal történtek, akkor azonnal érthető lesz, hogy azok az emberi elme képzeletvilágában születtek és éltek. Még csupán azt kell megtudni, hogy mint és mi által keletkeztek azok az ember képzelő tehetségében? Belátjuk például, hogy a vallásrendszerben oly nagy szerepet játszó istenek nem egyebek, mint természeti erők, az elemek, a szelek, a csillagok és légtünemények és hogy az ő állítólagos történetük csupán megjelenéseiknek leírása a legelső természetvizsgálók által, mely a nagy tömeg által, mely őket nem értette, vagy a későbbi nemzedék által, mely azt elfeledte, ferde értelemben tévesen magyaráztatott. Meg fogunk győződni, ez a homályos fogalom az istenségről, kezdetben a természeti erőkről való fogalom volt.

Igen, hasztalan tulajdonítják a nemzetek vallásuk eredetét mennyei kijelentésnek; hasztalan hirdetik tanaik, a dolgok komoly természetfeletti állapotát; az ember nemének eredeti daczossága, saját emlékei által bizonyítva,⁶² első pillanatra megczáfolja ezen állításokat; az ember eszméket nem nyerhet és fel nem foghat, csupán érzékei által,⁶³ ebből az következik, hogy minden más-honnan származó fogalom, nem a tapasztalás és érzélem, hanem későbbi okoskodásoknak gyánításai és elég e gondolkozó léleknek csak egy pillantást vetni a világ eredetének és az istenek eljárásának megszentezett rendszerére, hogy minden eszménél, minden szónál észre vegyük a dolgok rendének elferdítését, melyek sokkal később keletkeztek.

Mielőtt valamely nemzethez a másik által fel-
talált tanrendszer eljutott volna, mielőtt valamely
nemzedék azon eszméket, melyeket az őt meg-
előző magáévá tett, örökölte volna, az összeállított
rendszerek közül egyik sem létezett még a vi-
lágban. Az első halandók, természet gyermekei,
idősebbek minden eseményeknél, ujonczok minden
ismeretekben; hogy tehát ennyi eredményhez jut-
hassanak, a megelőzött események terjedelmes
körén kellett áthaladniok, ismételt és hosszas
kísérleteket kellett az állati embernek tenni, hogy
saját szervezetét megismerhesse; csak több nem-
zedék tapasztalata találhatta fel és tökéletesíthette
az élethez szükséges eszközöket és az első szükség-
letek bilincseiből felszabadult szellemnek kellett
azon bonyolódott művészethez felvergődni, hogy
eszméket hasonlítson össze, hogy okföket álla-
pítson meg és elvont viszonyokat foghasson fel.

Első rendszer.

*Az Istenről való fogalom eredete, az elemek és a
természeti erők imádása.*

Midőn már ezen akadályokon keresztül hatott,
gondolkozott az ember saját állapotáról; akkor
vette észre, hogy ő magasabb, akaratótól teljesen
független hatalmaknak van alávetve.

A nap megvilágítá és felmelegité, a tűz meg-
égette, a menydörgés pedig megrémítette; ezek
hatása bámulatba ejté s megkezdődött okoskodá-
sának végnélküli láncolata.

És az ember értelmi gyermekségének együgyü-
ségében beszélt a nappal, beszélt a holddal, eze-
ket felruházta saját szellemével, saját szenvedélyei-
vel. Így keletkeztek az Isten és vallásróli fogal-
mak; ezek eleinte természeti lények szerint módo-

sittattak, ebből az következett, hogy az istenség változott és szaporodott, hasonlóan azon formákhoz, melyek alatt cselekedni látszott.

A világ az első emberek számára számtalan istennel volt telve. Istentiszteletük csupán néhány felkiáltási és hála formákra szorítkozott s áldozatai ajándékokra oly lényeknek, kiket ők durváknak és telhetetleneknek képzeltek, mint ők maguk. Független és egyenlőségű állapotukban senki sem tolt fel magát az istenek közbenjárójául, mert mindnyájan függetlenek és szegények voltak. Mivel senkinek nem volt elajándékozni való fölöslege, nem voltak élőködők sem ezen név alatt: „*pap*“, nem volt adózás ezen név alatt: „*áldozat*“, nem volt uralom ezen név alatt: „*oltár*“. A vallás csupán a láthatatlan természeti erők iránti hódolat volt.

Ez volt az első és szükséges eredete az istenségrőli fogalmaknak.

És a szónok a vad nemzetekhez fordulva mondá: „Emberek, kik még szabadok vagytok a mesterkelt fogalmaktól, kérdezünk titeket, jutott-e még tinektek valaha e tárgy felől más valami eszetekbe? És ti hittudósok, mondjátok meg, ha nem ez a valódi eredménye mindazoknak, miket mi az elő világról még tudunk.⁶⁴

Második rendszer.

A csillagok imádása, vagy a Sabäismus.

Midőn az emberek elkezdének társaságokba szövetkezni, szükséggé vált fentartási eszközeiknek szaporítása; szükségessé vált a földművelés, a földműveléshez pedig, hogy az rendszeresen gyakoroltassék, megkívántatott az égi testek járására való figyelés és azoknak ismerete.⁶⁵ És így a

csillagzatok, melyek bőséget vagy szükségét áraszt-hattak, hatalmakká, nemtőkké, istenekké, a jónak és rossznak okfőivé lettek.⁶⁶

Midőn végre a társadalmi állapotban foglalkozás és állapotszerinti rangosztályok léptek életbe és szervezett szokások hozattak be, rendszer keletkezett felsőbb és alsóbbbrangu istenekről.⁶⁷ A kezdetben hallgatag és egyszerű czeremóniák nyilvánosokká s ünnepélyekké váltak. Felügyelőkül egyházi szolgák neveztettek ki; lettek papok és főpapok; az isteni tisztelet módja és ideje meghatározottatott és a vallás polgári cselekménynyé s politikai kötvénynyé vált.⁶⁸

Ha kérdez valaki bennünket, hogy mely időben keletkezett ezen hitrendszer? maga a csillagászat nyomán azt fogjuk felelni: hogy ezen alapelvek, meglehetősen bizonyossággal 17.000 évig fölmenni látszanak.⁶⁹ És ha kérdezik, hogy melyik nép teremtette meg azt? felelni fogjuk: az emlékek tanúsága szerint Egyptom első lakóinál kell keresnünk. Mivel az ész ezen országban egyesítve találja mindazon természeti körülményeket, melyek e népeket észszerű határozatokra ingerlik.⁷⁰

Harmadik rendszer.

A jelképek imádása, vagy bálványimádás.

Azon pillanattól fogva, midőn a földmives nép figyelő pillantást vetett a csillagokra, érezni kezdte annak a szükségét is, hogy az egyes csillagokat vagy csillagcsoportokat, megkülönböztetés végett megjegyyezze, hogy őket névszerint megismerhesse. Ez azonban nagy nehézségekbe ütközött: egyrészt a formára egymáshoz hasonló égi testek semmi különös eszközt nem nyújtottak elnevezésükre, más részről a most keletkező szegény nyelv

nem birt elegendő szavakkal annyi új érzéktuli eszmék kifejezésére. A lángésznek azonban minden szükségesen győzni kellett. Észre vette t. i., hogy kikeletkor, a föld terményeinek időszaki megjelenése és megújulása, mindig bizonyos csillagok fel- vagy letünésével, azoknak naphoz való állásával, — mely támpontja minden összehasonlításnak — összefüggésben van; összeegyeztette gondolatában a földi és égi tárgyakat, melyek egymással összefüggésben voltak és hasonló jegyeket használva reájok, a csillagoknak, vagy az azokból alkotott csillagcsoportoknak azon földi tárgyak neveit adá, melyek azokkal vonatkozásban állottak.⁷¹

Ily módon nevezte el Thebei áthiop azon csillagokat, melyek alatt a folyam áradása kezdődött: * áradás csillagjainak vagy vizöntőnek; azokat, melyek alatt a szántást kellett kezdeni: ökör vagy bikának; oroszlánnak azokat, midőn ezen állat a szomjuságtól ösztönözve, a puszták-ból a folyók partjaira kényszerült kijönni; halásznak csillagjának, szüz (aratónő) azokat, midőn aratni kellett; bárány csillagnak, kos: amidőn ezen hasznos állatok ellettek; és e segédeszköz megoldá a nehézségek első részét.

Még elnevezte a csillagok és bolygók közpályáját gyűrű és kigyónak.⁷² Oly módon keletkeztek a csillagoknak, még a bolygóknak is elnevezéseik.

Ezen eljárásnak lett a következménye, hogy az alárendelt és földi lények a felsőbb és hatalmas égi lényekkel összeköttetésbe léptek. Egy természetes képmásítási értelem-cserében így szóltak: a bika a termékenység csiráit terjeszti a földön (*tavasszal*), bőséget és tápláló növények tenyésztését hozza meg. A bárány vagy kos megszabadítja az eget a rossz szellemektől (*a téltől*), megmenti a világot a kigyótól (*a nedves évszak jelképe*) és elhozza a jóknak országát (*a nyarat*,

* Ennek juniushban kellett lenni. Lásd ⁶⁹ jegyz.

a minden élvek korszakát), a skorpió kiönti mérgét a földre és betegséget, halált terjeszt. És így tovább mindig hasonló hatásokkal.

Miután később a csillagok neveit népekre,⁷³ országokra,⁷⁴ hegyekre,⁷⁵ folyókra,⁷⁶ stb. ruházták és ezek istenekül tekintettek⁷⁷ és egy zagyvaléka támadt a földirati, históriai és mythológiai lényeknek, mely összezavarta a hagyományokat (tradíció).⁷⁸

A cselekmények hasonlatosságánál fogva a csillag-istenek emberekké, vitézekké és királyokká lettek, a földi királyok pedig viszont az isteneket tüzték ki maguknak mintaképül és e majmolásnál fogva lantosok, hóditók, vérszomjasok, kevélyek, fajtalanok és lomhákká lettek és a vallás szentesítette a kényurak bűneit és megrontá a kormányzás alapelveit.

Negyedik rendszer.

A kettős hatalom imádása vagy a dualizmus.

A bőségben élő, henyélő és csillagismerő papok gyorsan haladtak a tudományokban. A világrendszer szemeik előtt folyton fejlődött, s ennek hatásaiból egymásután többféle áltételeket hoztak létre, melyekből ugyanannyi vallásrendszer keletkezett.

Miután észrevették, hogy a természetnek minden hatálya évi körutjában két főhatályra, tenyésztő és rombolóra oszlik, ilyenformán az ég két uradalommá lőn s két felekezetre oszlott.

Az éggömb ábrájában, melyet a csillagász papok készítettek⁷⁹ az állatkör és a köralakban rendezett csillag-képek felerészben egymással ellentétben látszottak lenni; a téli félgömb bizonyos mértékben ellentétben állott a nyárral.⁸⁰ Az értelem eme folytonos használata által, erkölcsi értelmet nyert

ez és az ellenfél angyalai és szellemei, pártütökké s ellenségekké lettek.⁸¹ Jó⁸² és rossz⁸³ istenek és szellemek keletkeztek. A jó istennek a szeretet és öröm tisztelete jutott és innen iratnak minden vigalomszerű isteni tiszteletek;⁸⁴ a rossz isten ellenben félelem és fájdalom által tiszteltetett és ebből származott minden szomorú isteni tisztelet.⁸⁵

Azonban valamint a két elv, vagy a két egymással ellentétben álló isten rendszere, azon jelképekből keletkezett, melyek annak szövegében foglaltattak, éppen úgy fog ebből újabb rendszer keletkezni, melynek ez fog lépcsőül és alapul szolgálni.

Ötödik rendszer.

Rejtelmes és erkölcsi istentisztelet, vagy a tulvilági rendszer.

Midőn a nagytömeg egy új égről és egy más világról hallott beszélni, csakhamar ezen költeménynek is testet kölcsönzött; valóságos nézőhelyiyé tette azt; valóságos jeleneteket helyezett abba és földirati s csillagászati fogalmak ha elő nem idézték, legalább elősegíték a csalódást.

E kétségkívül zavarban előadott és hibásan értett elbeszélésekből a népek képzelete elyseumi mezőket teremtett.⁸⁶

Ezen körülmények növelték annak valószínűségét, midőn közelebbi meghatározásokkal pótolták, hogy a Tartarusba vagy elyseumi mezőkre jut hassanak, a lelkeknek Charon csolnakán a Styx Acheron és a túlök nagy elefántcsont kapukon kellett keresztül menni, melyeket a Cerberus (eb) őrzött. Végre polgári szokást kapcsoltak minden költeményekhez és fennállásukat végkép megerősíték.⁸⁷

E szerint a látható és valóságos világban, egy

láthatatlan és a képzelet által teremtetten világ alapított! Ez volt eredete azon gyönyör és fájdalom helyeinek, melyekből a parzok, a feltámadás városát az egyenlítő alatt azon különös tulajdonsággal teremtettk, hogy ott nem lesz a boldogoknak árnyéka.⁸⁸ Lássátok ti is oh zsidók és keresztények (tanítványai a parzoknak), honnan keletkezett új Jerusalemetek, paradicsomotok és menyországotok; a Hermes és Trismegistus csillagjószerű egének minden különösségeivel együtt, valamint a ti poklotoknak is muzulmánok, a ti földalatti, áthiadt mélységeiteknek, a ti lélek és ezek tettei mérlegének, a ti Monkis és Nekis angyalaitok ítélőszékének, a mithra barlangjának⁸⁹ rejtélyes ceremóniái szolgáltak előképül és a ti menyországotok semmiben sem különbözik az Oziris, Ormuzd és Bráma birodalmától.

Hatodik rendszer.

A mindenség imádása különféle jelképek alatt.
(Panthéismus.)

Mialatt a népek a hitregék és mesék tömkelegében tévelyegtek, azalatt a természetvizsgáló papok, kik a világ rendszere és annak beosztása felőli nyomozódásaikat és tanulmányaikat folytatták, újabb eredményekhez jutottak és a mozgó és uralkodó okokról újabb rendszert alkottak.

A szerencsés lángész mérpálczául véve a föld meghatározott átmérőjét, mérész kézzel meghatározá az ég megmérhetetlen köreit. Igen, egy halhatatlan csoda által, a földnek porából, mely fel fogni alig volt képes, felhágott az ember a csillagoknak megmérhetetlen távolába és az idő és tér roppant mélységébe rohant, itt egy új világrendszer nyílt meg szemei előtt; a föld, melyet lakott,

hasonlóvá vált előtte a porszemhez, a fontosabb szerep pedig a nap roppant tömegére ruháztatott és ezen csillag a körülötte forgó gömbök láng-tengelyévé lett, melyeknek mozgásai kiszámítás által teljesen meghatároztattak.

Később midőn a természettudományban tovább mentek és az aether név alatt meghatározott tüzet vagy ahhoz hasonlót minden testek vegyítékében fölfedezték, — midőn észrevették, hogy ez lényeges okozója azon természeti mozzanatoknak, melyet az állatoknál életnek, a növényeknél pedig tenyészetnek nevezünk; — akkor a világ minden-ség játékát és gépezetét, egy hasonszerű egész s egy ugyanazon test gépezetének tartják, melynek részei, bár különválva is, mégis egymással benső rokonságban állnak⁹⁰ és a világ élő lény lett, mozgatva egy tüzes vagy villanyos folyadéknak szervezeten körülforgása által,⁹¹ melynek az ember és az állattól kölcsönzött összehasonlítása nyomán a napot tették szívévé vagy középpontjává.⁹²

Már most a pap-bölcsészek ezen szemlélődés eredménye nyomán következő alapelveket terveztek, hogy a világban semmi sem mulik el, hogy az elemek megsemmisíthetetlenek, hogy azoknak csupán összeillesztése, nem pedig természete változik; hogy élet és halál csupán változatos átalakulása ugyanazon parányoknak, hogy az anyag önmagában tulajdonságokkal bir, melyekből lételenek okai keletkeznek; hogy a világ örökkévaló,⁹³ tér- és idő-hatás nélkül. Némelyek azt mondják, hogy a világmindenség Isten, s e vélemény védői a Pán (a nagyegész) vagy a Jupiter jelképével jelölik meg gondolatukat, kinek csillagfeje, planétaszerű teste, és állati lábai voltak, vagy az orphiai tojásával, melynek sárgája egy őt körül folyó folyadékban uszva;⁹⁴ majd pedig egy összekötött lábu ember képében (a lét mozdulatlanságának kifejezésére) egy mindenszinű köpenybe burkolva (mint a természet maga), fején egy arany golyóval,

mely az égkört jelképezé;⁹⁵ az istennek lelke táplálá vala a vizeket, jelképezvén a szelet,⁹⁶ mely a világ teremtesekor, azaz az égi testeknek a rákbóli kiindulásakor a Nilus áradását hirül adá és a teremtest előkészíteni látszott (azaz a föld termését).

Hetedik rendszer.

A világ szelleme, azaz a tüzelem, mint a mindenség életelvének imádása.

Mások ellenben, kik egy oly lénynek eszméjét, mely egyszersmind ok és okozat, cselekvő és szenvedő és egy természetben ellenkező természeteket egyesít, föl nem foghatták, megkülönböztették a mozgató erőt a mozgatott tárgytól; ezek azt tévék fel, hogy az anyag, önmagában mozduatlan tárgy és azt állíták, hogy annak tulajdon-ságai egy külön erőttől kölcsönöztenek.

Ezen tan terjesztői gondolataikat majd Jupiter, a mozgás és élet összfogalma, a lét eredete, vagyis inkább a lét maga által⁹⁷ jelképezék; vagy az eredeti és elemi tűz által, vagy a Vesta oltára által, mely templomok középpontján állott, mint a nap a világgömbök között; majd végre a Kneph egy emberi lény által, sötétkéek öltönyben, királyi pálczával és övvel (az állatkörrel) kezében, tollas főveggel fején, mely gondolatainak röptét ábrázolá és a nagy tojáást fujva ki szájából.⁹⁸

Nyolczadik rendszer.

A világ mint gép, Demiurgos, vagy a nagy gépmester imádása.

Néhány felületes szellem, melyek ezen mély tudományt vezették, eltévesztették és az alapul szolgáló cselekményeket nem ismerék, egy különös új tévtan behozása által mindent elferdítettek.⁹⁹ Ezek azt állították, hogy ezen világminőség, ezen ég, ezen csillagok, ezen nap, mind összevéve egy közönséges gép és ezen téves eszmére a legkülönösebb álokoskodásokat építettek. Egy gép — mondták ők — nem készítheti önmagát, kell lennie egy gépmesterének; annak létele tesz róla bizonyosságot. Mivel tehát a világ egy gép, kell lenni valakinek, aki azt alkotta.¹⁰⁰

Ismét lett Demiurgos, vagy a nagy gépmester önuralgó és legfőbb istenséggé. És miután már a világszellem, vagy nap elv lételét elfogadták, kényszerítve látták magukat az isteni személyeknek három fokozatát képezni; nevezetesen: 1. Demiurgos, vagy a gépmester-isten, 2. Logos vagy ige és értelem és 3. a lélek vagy szellem (a világé).¹⁰¹ Ily módon halmozódnak az istenségben, mely eredetileg csak érzéki erő volt, létünemények és elemek egybe.¹⁰²

Kilenczedik rendszer.

Mózes vallása, vagy a világszellem imádása (Jupiter).

Mózes, hogy népét minden más népektől elkülöníthesse és magának egy elkülönített birodalmat alapíthasson, oly tervet készített, melynek alapját vallásos előítéletekre építve,¹⁰³ azt szent

vélemények és szokások bástyájával vehesse körül. De hasztalan tiltá meg nekik a képek imádását, mely alsó Egyiptomban és Phöniciában uralgott.¹⁰⁴ Az ő istene azért nem kevésbé volt egyiptomi isten, azon papok által feltalálva, kiknek Mózes tanítványa volt; és Yahouh,¹⁰⁵ kit már saját neve, a lény és alakja, az égő csipkebokor elárul, nem más, mint a világszellem, az életető őserő, kit csakhamar azután Jupiter, a teremtető lény és Ei, a lét neve alatt Görögország is elfogadott;¹⁰⁶ ugyanazon lény, kit a thebaiak Kneph név alatt imádtak, kit Sais, Izis lefátyolozott képében tisztel ezen fölírással: *„Én vagyok minden, ami volt, van és leend és még egy halandó sem pillanthatott fátyolom alá.”* Hasztalan akart Mózes vallásából mindent kiirtani, mely a csillagok imádására emlékeztette népeit, minden fáradalmának daczára néhány vonások fenmaradtak abban, melyek azokra emlékeztetnek; és a hét mécs vagy a nagy lámpás planétái, a tizenkét kő vagy jelek a főpap urimján, a két napéjegyen ünnepei, mint a két fél éggömb kapui és bejárásai, a bárány vagy az égi kos ceremóniája, végre maga Osiris neve, az ő dicséretében,¹⁰⁷ és a szövetség ládája vagy ezen Isten utánzótt kőkoporsója (sarkophag); tanui maradtak az ő eszméi eredetének és azoknak a közforrásból történt merítettésüknek.

Tizedik rendszer.

Zoroaster vallása.

Ezekhez tartozott Zoroaster is, ki öt évszázaddal Mózes után, Dávid korában a Médiusok és Baktriaiaknál, Osiris és Typhon egész egyiptomi rendszerét, Ormuzd és Ahrimán név alatt ismét szokásba hozta s érvénybe vette, ki a nyár birodalmát: a

tudomány, erény és jóság, a tél birodalmát: tudatlanság, bűn és gonoszság, a természet megnyilvánulását tavasszal: a világ teremtésének, a planéták összetalálkozásának korszakát: feltámadásnak és a csillagászok s földirók tartarusát és az elyseumi mezőket, jövőendő életnek, pokol és paradicsomnak nevezte, ki egyszóval a már fennálló rejtvényes (mysticus) rendszer ábrándjait szentesítette.

Tizenegyedik rendszer.

Brahmaismus vagy a Hindurendszer.

Ezek közé tartozott továbbá a hind törvényhozó, ki Menn név alatt Zoroaster és Mózes előtt a Ganges partjain a három őserő vagy Isten tanát behozta, mely a görögök előtt is ismeretes volt. Az egyik volt Brahma (Jupiter) a teremtő (a tavaszi nap); a másik Siva (Plutó) a rombolás istene (a téli nap); és a harmadik, Visnu (Neptun) a megtartó Isten (a nyári nap Stator), mind három különböző, de összesen mégis egy istent, egy őserőt képeznek, melyek a Vedámban és az Orphiai dicséreteken megénekeltetnek és a három szemü Jupiterrel vagy a három alaku nappal, a három évszakkal és Pythagoras és Plátó által kifinomított, de magyarázóik által egészen eltorzított szentháromság rendszerével egyugyanazok.

Tizenkettedik rendszer.

Budhaismus, vagy a rejtélyes vallás.

Ezekhez tartoztak végre a Menn óta tisztelt reformátusok, Buddha, Gaspa, Sekia, Gautama stb., kik a lélekvándorlást is rejtélyes vallásanuk-

hoz illesztették. A kezdetben dicséretre méltó elvek pld. a vérontástóli irtózás, szánsalom érzést minden érző lény iránt, a más világban és más alaku jutalom és büntetés iránti hit, veszélyessé váltak egy ábrándos, a dolgok természeti rendét erőszakosan felforgató, érzéktuli bölcselet visszaélései által. Így például szerintük az érezhető anyagi világ nem volt egyéb, mint a képzelet érzéki csalódása, az emberi életi álom, melyből csak a halál által ébred föl az emberi test, egy tisztátalan fogház, melyből soha elég korán meg nem szökhetik, vagy egy durva burkony, melyet böjtölés, önsanyargatás, testkinzás és elmélkedő élet, valamint minél több különös, remetei ájtatosság gyakorlata által, a belső felvilágosodásra fogékonytá kell tenni. A nagy tömeg előtt egyébiránt oly megfajthetetlen volt ezen embereknek minden cselekménye, azt hitte, hogy őket természetfeletti lényekül kell tekinteni és kétségtelen volt a felől, ha vajjon emberekké lett isteneket vagy istenekké lett embereket tekintsen-e bennük?

Mindezen Ázsiában sok évszázadok óta elterjedt és szétszórt anyagokból végre az események és körülmények esetleges összehalálkozása, az Eufrat folyam és a Földközi-tenger partjain egy új rendszert alkotott.

Tizenharmadik rendszer.

A kereszténység vagy képletes imádása a napnak, ezen kabalistikus név alatt Christ-us vagy Krisztus és Jes-us vagy Jézus.

A hajdankor szent és hitrege szerü hagyományai, egész Ázsiában, egy tökéletesen egyenlő tant terjesztettek el. Mindenfelé egy nagy közbenjáróról, egy utolsó bíró, s egy eljövendő megváltóról

beszéltek, ki mint király vagy Isten, hódító és törvényhozó az aranykort a földön vissza fogja hozni; ^{108—110} a földet a gonosz szellem birodalmától meg fogja szabadítani és az emberekre elhozandja a jólét, béke és szerencse napjait. Ezen nemzetek orákulumai és a próféták jóslatainak egybehangzása felébreszté a zsidók figyelmét és kétségkívül értették a próféták azon mesterségét, hogy festményeiket a pogány mysteriumoknál használt könyvek hangulata és szellemével összeegyeztessék. Ennélfogva Judeában egy általános várakozás uralgott a nagy küldöttnek, az utolsó megváltónak eljövetele fölött; midőn egy különös körülmény eljövetelének időpontját meghatározta.

A perzsák és kaldeusok szent könyveiben meg volt írva, miszerint a világ, melynek egész folyama „tizenkétezerből“ áll, két fél körfolyamra volna osztva, melyből az egyik fele, a jók korszaka és birodalmának hatezer, a másik fele a gonoszok korszaka és birodalmának pedig a másik hatezer lefolyásával leend vége.

Az eredeti szerkesztők azonban ezen két korszak alatt a nagy égkör, melyet világnak neveztek, évi körutját (mely körut tizenkét hónap, vagy jelekből állott, melyekből mindenik ezer részre volt osztva) és a két rendszeres, a tél és nyár korszakát értették, melyek közül mindenik ismét hatezer részre volt osztva.

Ezen kétértelmű kifejezések félreértettek és ezek eredményéből azt magyarázták, hogy azon kor a gonoszok és a szerencsétlenség korszaka és ama számításokból azt következtették, hogy a vélt hatezer év után ezen birodalomnak magának kell lennie.

A zsidók által fölvetett számítás szerint pedig közelgett a hatezredik év a (vélt) világteremtése óta. ^{111—112}

A hagyományok taníták, melyek még hajdani csillagászati és rejtélyes neveiket is megtartották,

hogy a nap nemsokára Christ, azaz megtartónak nevezi el magát.^{113—119} És ime, lássátok ti hinduk, miből lett a ti istenetek Krisna, és ti görögök és keleti keresztények, miből csináltátok a ti Krist-ustokat, Mária fiát. Majd ismét Yes, három oly betű összeállítása által, melynek számszerinti értékéből 608 szám leend, egy, a nap korszakai-nak számai közül;¹²⁰ és ime a név, európaiak, melyből latin végezettel, a ti Jézustok lőn; egy hajdani kabalisztikus név, melyet az ifju Bachus, Minerva titkos (éjjeli) fia ruháztatott fel, kinek egész élettörténete, sőt még halála is, a keresztények Istenében befoglaltatik, azaz a nap csillag-zaté, melynek jelképe mindkettő.

Most, midőn már a vallásos szellem egész történetén keresztül mentünk, láthatjátok, hogy ennek előidézői eredetileg az emberi érzelmek és szükségletek valának, hogy az isten felőli fogalomnak csak azon természeti erők és anyagi lény-ről fogalom állott minta és példányképül, melyek kellemesen, meg kellemetlenül hatnak az érző lényre s benne kél vagy fájó érzelmeket gerjesztenek és hogy mindeniknél az erkölcsiségre nézve a jóllét utáni vágy és a fájdalomtól idegenség volt a cél, de miután az ehhez vezető utakat nem ismerték, tehát a maguknak hamis és ennél fogva ellenkező fogalmakat alkottak; szóval láthatjátok, hogy a vallásuk története csupán az emberi szellem ingadozásának története, mely az eszme alakjaiból képtelen lényeket alkot magának és szüntelenül bölcseséget és szerencsét álmodva, a szenvedések és csalódások tömkelegébe téved.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Minden vallásnak egy és ugyanazon célja van.

Igy beszélt a vallás kutatóinak szónoka. És e különféle tanok tudósai tanácskoztak e beszéd fölött. „Istentelen előadás, — mondá az egyik — mely nem czéloz egyebet, mint a vallást felforgatni, a kedélyekbe engedetlenséget csöpgtetni és papi hatalmunkat megsemmisíteni. Egy regény — mondák mások — mely minden alapot nélkülöz.

És már kitörő félben volt a gáncs, mely minden ujtás ellen fel szokott lázadni, midőn a tudatlanok csoportja előlépett. Egyik közülök így szólt a törvényhozókhoz:

Ítéző birái és közbenjárói a népeknek! Mióta a vallás fölött vitatkozunk, sok olyan csodálatos dolgot hallottunk, melyek előttünk mind a mai napig ujak valának és lelkünk e sok, részint képtelen tárgyak által, melyeket felfogni nem képes, bizonytalanságban és kétségek között van.

Mi szükség nekünk tudnunk, hogy mi történt ezelőtt öt-hatezer évvel, oly országokban, melyek előttünk idegenek, oly emberek között, kik előttünk ismeretlenek fognak maradni? Igaz vagy nem igaz, mit használ minekünk tudni, hogy a világ hat vagy huszezer év óta áll fenn? Hogy önmagától, vagy egy gépmester által jött-e létre? Mit fog az általában létfentartásunkra használni vagy ártani, ha mi mindezen ábrándos dolgokra igent vagy nemet mondunk?

Ha ezen tudomány oly szükséges, miért éltünk mi éppen oly jól, mint azok, kik maguknak evégett oly sok nyugtalanságot okoznak? Ha pedig fölösleges, miért terheljük magunkat vele?

De ti magatok nem vagytok minden bölcse-
ségték mellett is egy értelemben; mit használ-
nektek is azoknak tudása?

Mily cselekvényre van az például befolyással,
ha elhiszszük, hogy a világ öröktől fogva való,
vagy nem?

„Azon hit sérti az Istent“ — mondták a hit-
tudósok.

„Hol van ez bebizonyítva?“ — kérdék az
együgyü emberek.

„A mi könyveinkben!“ — felelének a hit-
tudósok.

„Mi nem értjük azokat,“ — válaszoltak a tudat-
lanok.

„Mi értjük helyettetek is“ — mondták a hit-
tudósok.

„Mi joggal toljátok fel magatokat közben-
járókul Isten és mi közöttünk?“

„Az ő parancsára.“

„Mivel bizonyítjátok ezen parancsot?“

„Könyveinkkel.“

„Mi nem értjük azokat; és hogyan adhatna
tinéktek az igazságos Isten oly előjogokat mi fölöt-
tünk? És ki áll nekünk jót, hogy ti nem vagytok
tévedésben, vagy nem szándékoltok minket tév-
utra vezetni?“

„Ő a természet törvényeit adta minékünk“, mond-
ták a hittudósok.

„Mi a természet törvénye? Ha ezen törvény
elegendő, minek akkor más? Mutassátok meg,
melyik azon vallás, mely leginkább megfelel azon
célnek, melyet mindenik kitüzött magának?“

Azonban erre minden csoport a saját vallásának
adott előnyt és ebből egy új, sokkal hevesebb vita
keletkezett; szemrehányásokkal halmozák el egy-
mást. A Braminok, Rabbik, Bouzok, Samánok, a
Moluk szigeteinek és Guinca partjainak papjai
rátámadtak a keresztyén hittudósokra. Igen —

mondták ők — ezek rablók és képmutatók, kik egyszerűséget hirdetnek, hogy a bizalmat kicsalhassák; alázatosságot, hogy könnyebben hódolhassanak; szegénységet, hogy a kincseket elsajátíthassák; új világot hirdetnek, hogy annál könnyebben felemésztthessék az óvilágot és míg tinektek türelmet, könyörületet ajánlanak, addig ők, Isten szent nevében, máglyára hurczolják azokat, kik nem úgy imádják a teremtet, mint ők.

Igy, szemrehányásról szemrehányásra menve, apránként felfedezték a különféle vallások hittudósai, papi hivatalainak árnyoldalait és visszaéléseit, állapotaik sejtett bűneit és hibáit; végre kiderült, hogy valamennyi népeknél a papok szelleme, eljárásai rendszere, cselekvényeik és erkölcsök általában egyenlők voltak.

A népek, elragadtatva a dühtől, darabokra akarták most tépni azokat, kik által ily rutul megcsalattak, azonban a törvényhozók meggátolták ebben és az előljárók a hittudósokhoz fordulva kérdezték:

„Igaz-e az, ti néptanítók, hogy annyira megcsaltátok őket?”

És a megszeppent papok ezt felelték:

„Oh, törvényhozók! mi emberek vagyunk és a népek oly hiszékenyek, oly babonások! Ők maguk idézték elő tévelygéseinket.”

És a királyok így szóltak:

„Oh, törvényhozók! a népek oly szolgailag tudatlanok, önként vetették az igába magukat, melyet mi alig mertünk előttük mutatni.”

A törvényhozók a néphez fordulva, szólának:

„Népek! Ne feledjétek soha, amit most hallottatok; ebben két nyomatékot *igazság* rejlik. Igen, ti magatok okoztátok mindazon rosszat, melyről panaszkodtok, ti bátorítjátok fel a zsarnokot hatalmaiknak gyáva imádása által,¹²¹ csalárd kegyeik utáni ostoba kapkodásaitok,¹²² alacsony szolgálai

jellemeitek,¹²³ a szabadsággal való visszaéléstek, minden hazugság és csalárdságnak elhívése által.^{124—125} Ne keressétek tehát másokban a saját tudatlanságokat és saját kapzsiságokat.^{126—127}

HUSZONNEGYPEDIK FEJEZET.

Az ellenmondások megoldása.

És a törvényhozók így folytatták: Óh nemzetek! mi megértettük különféle véleményeiteknek nyilatkozatát és az ellenmondásokat, melyek benneteket egymástól elkülönítenek; hogy tehát békében és egyetértésben élhessünk: határvonalat kell huznunk azon tárgyak között, melyek bebizonyíthatók és melyek be nem bizonyíthatók; és az eszményi világot a valódi világtól egy sérthetetlen fallal el kell választanunk; azaz: *a vallásos véleményeket a polgári szervezetre leendő minden befolyástól meg kell fosztanunk.*

És ez azon cél, melyet egy nagy, rablánczaiból és előítéleteiből felszabadult nemzet magának kitűzött; ez azon mű, melyet mi az ő szemei előtt s az ő parancsára magunkra vállaltunk, midőn bennünket ezen munkában a ti királyaitok és papjaitok megzavartak és hátráltattak.

„Oh, ti királyok és papok! Hátráltathatjátok ugyan a természet törvényeinek ünnepélyes győzelmét még egy ideig, de megsemmisíteni és felforгатni azokat többé nincs hatalmatokban!

É szavakra megrendítő kiáltás hangzott végig a gyülekezet minden rétegein és a népek összesége egyértelműleg hozzájárult a törvényhozók véleményéhez.

„Kezdjétek meg újra — mondták nekik — szent és magasztos munkátokat és hajtsátok végre azt. Nyomozzatok azon törvények után, melyeket belénk

oltott a természet, hogy azok által igazgassa tetteinket s szerkeszszetek egybe egy jogérvényes és változhatatlan törvénykönyvet. De nem egy nemzet, nem egy család számára, nem, hanem szóljon az kivétel nélkül mindnyájunkra! Legyetek ti törvényhozói az egész emberi nemnek, valamint magyarázói lesztek egy ugyanazon természetnek; mutassátok meg nekünk a vonalat, mely az ábrándok világát a valóság világától elválasztja és adjátok meg nekünk a csalódás és tévelygés annyi sokféle vallásai után a meggyőződés és igazság vallását!”

Erre a törvényhozók megkezdték ismét az embernek lényét alkotó természeti sajátságoknak vizsgálását és bírálását, a mozgalmak és hajlamokét, melyek őt egyéni és társadalmi állapotában kormányozzák és kifejtették a törvényeket, melyekre maga a természet az ember szerencsés-jét alapítja.

Jegyzetek.

¹ *Serica becses selymei*, azaz az eredeti selyemkészítményei azon hegyes tartománynak, hol a nagy fal végződik, mely, úgy látszik, bölcsője volt a chinai birodalomnak (a rómaiaknál Regio Serarum, Serica). — „Kazsemir övei“, ezek azon szövetek, melyeket Ezekiel említ.

² *Ezen Syria akkor száz hatalmas várost számlált*. József és Strabo számítása szerint Syriában tiz millió lakosnak kellett lenni; a földművelésnek és lakhelyeknek maig fenn levő nyomai bizonyítják ezen állítást.

³ A keletieknél általános és csaknem megrögzött előítélet uralg a vaksors iránt. „*Ugy van megírva*“, felelik mindenre. Ebből származik a gondtalanság és lomhaság, mely legfőbb gátja a felvilágosodás és pallérozódásnak.

⁴ *Ama virágzó városok maradványai stb.* Egy értekezés, Xerxesnek Göröghonba történt átmenetele előtti tizenkét századnak korszámlájáról az Encyklopädiában, bizonyítja, miszerint felső Egyiptom hajdan egy külön, a zsidók előtt Kous név alatt ismeretes királyságot képezett, melyre különösen vonatkozik e név: „*Aethiopia*“. Ezen királyság Psametich idejéig különálló volt és csak akkor veszté el Aethiopia nevét, midőn alsó Egyiptommal egyesítettett, melyet a nubiai, valamint minden fekete népek és fővárosa, Thebának lakosai is megtartottak.

⁵ *Száz palotájú Theba*, egy száz kapujú város, azon értelemben, mint azt venni szokták, oly képtelen eszme, hogy csodálkozni kell, hogy ezen félreértést előbb fel nem fogták.

Eleitől fogva szokás volt keleten a nagyok házait és palotáit kapuknak (porta) nevezni, mivel fő pompája ezen házaknak az egyetlen kapuban áll, mely az utczáról az udvarba vezet, melynek hátterén fekszik az épület. Ezen kapuknak pitvarában szoktak a jövő-menőkkel beszélgetni és a vendégszabadságnak mintegy kihallgatást adni. Homer

ezt mind tudta kétségkívül, hanem a költők nem szoktak magyarázatot írni és olvasóik csodaszerűket szeretnek.

⁶ *Itt voltak az idumäi kikötők.* Ailah és Atsiom-Gaber városok. Ezen első városnak neve még ma is létezik, a vörös tenger öblénél, a mekkai zarándokok útjában heverő romokban. Atsiom, Kolzum és Faranon kívül egyéb nyomokat nem hagyott hátra, daczára annak, hogy ez Salamon hajóinak kikötője volt. A tyrusok által kormányzott hajói ezen hercegnek megkerülték Arábiát, Ophir felé, a persa tengeröbölben, hol az indiai és zeiloni hajókkal ülekedtek. Ezen hajókázás, valamint a zsidók által használt révkalauzok és építőmesterek is valóságos feníciaiak voltak, mit maga Tyrus szigetének és Aradusnak neve is, mely jelenleg Barhain, bizonyít. A hajókázás ezen tengereken mindig kétféleképpen történt: először oly járeszközökön, melyek káka és füvesszöből fonva, bőrökkel behuzva és belülről beragasztva voltak. Ezen bárkák a vörös tengert sem el nem hagyhatták, sem annak partjaitól el nem távozhattak; másodsor: a mi gyorshajóinkhoz hasonló nagyságú fedeles hajókon. Ezek tulmentek a tengerszoroson és kiállhatták az Oceán hullámain. Hanem a fát hozzá a Libanon hegyéről és Ciliciából kellett megszerezni, hol leggazdagabban terem. Ezen fa kezdetben Tarsustól Phöniciáig tutajokon szállított a tengeren; innét származott a hajónév Tarsusból, minélfogva nevetségesen azt hitték, hogy Afrika körül Spanyolországban Tartessusba jártak hajónak való fáért. Phöniciából tevéken vitték a Vörös-tengerig, mint az még ma is történik, mivel ezen tengernek partjain még a tüzre való fa is hiányzik. Ezen hajóknak egy egész év kellett az utazásra, azaz egy évig leutaztak, a másikon ott maradtak és a harmadikban tértek vissza, mivel ők csupán — mint ma is szokásban van — csak a szárazföld mellett utaztak, mivel a szelek által feltartóztatattak és mivel Plinius és Strabó számítása szerint a hajdani hajósok 1200 tengeri mérföldet három év alatt utaztak be. Egy ily kereskedés igen költséges volt, főképp azért, mivel a hajókon minden élelmet, még a vizet is, magukkal kellett vinni. Ezen okból kerítette hatalmába Salamon Palmyra városát, mely már akkor népes és a kereskedők raktára s nyughelye volt, hova ők az Eufraton utaztak. Ezen eszköz által sokkal közelebb jutott Salamon az arany és gyöngyök országához. Az utnak ezen választása, az Eufratesen vagy a Vörös-tengeren által, a régienél olyan volt, mint most nálunk az egyiptomi vagy jóreményfoki út. Ugy látszik, hogy Mózes előtt a kereskedés a syriai pusztákon és a thebai tartományokon járt keresztül, ő utána pedig a phöníciaiak a Vörös-tengeren vezették azt keresztül és hogy a babyloni királyok féltékenységből pusztítják el Tyrust és Jerusálemet.

⁷ *Babylonét, mely még csak romhalmokat mutathat fel.* Ugy látszik, hogy Babylon az Eufrat nyugoti partjának hosszában mintegy 6 mérföldnyi térséget foglalt el. Ezen egész környéken tömerdek falromok láthatók, melyekből most Hellé város épül.

⁸ *Tyrus ama kutjai.* Lásd Volney utazása Syriában 2. köt. 198. l. *Az Eufrates gátjai.* Samaonat városa vagy falujából kettős gáttöltés megy az Eufrat mellett lefelé, mely ennek a Tigrisseli egyesüléséig, innét pedig egész a tengerig megy, azaz ezen gátak hossza körülbelül száz francia mérföldre terjed. Magasságuk, amint a tengertől távoznak, emelkedik; általában pedig 12—15 láb magasra lehet becsülni. Ezek nélkül a folyam a nagyon lapályos földet legalább 20—25 mérföldre elborítaná. Mindamellett az utóbbi időkben áttörte ezen töltést és az egész háromszöget elborította, melyet a Tigrissel képez; azaz több, mint 130 négyszögmérföldet. Ezen megbúzhódott víz egy halálos járványt idézett elő, melyből kiviláglik: 1. hogy ezen két folyam között fekvő térség kezdetben mocsár volt; 2. hogy ezen mocsáros hely, mielőtt ezen gátak készítettettek, nem lehetett lakható; 3. hogy ezen gáttöltések csak nagyszámu népeknek művei lehettek, elannyira, hogy Babylon emelkedésének, természeti okokból, Niniveét meg kellett előzni.

⁹ *Média földalatti csatornái.* Az újabb Aderbeidschan, mely Médiának egy része volt, a kurdistan és diarbekiri hegyek, telve földalatti csatornákkal, melyeken át a hajdani lakosok a vizet a száraz tájakra vezették, hogy azokat termővé tegyék. Ők ezt érdemtéljes munkának, Zoroaster által előírt isteni szolgálatnak tartották, a nötlenség, test-sanyargatás és szerzetes erények helyett; ő a Sadder és Zendavesta számtalan tételeiben azt hirdeti, hogy Isten előtt legkedvesebb cselekedet a földművelés, vízvezetés, növények és élőlények szaporítása, számos nyájakkal, termékeny nőkkel stb. birni. *Palmyra vízvezetvényei.* Azokon kívül, melyek a tájék két forrásából a vizet a városba és környékére vitték, úgy látszik, hogy bizonyosan volt még egy másik is, mely azt a syriai hegyek közül hozta oda. Messzire láthatók annak nyomai a pusztában, hol végre a föld alá térni látszanak.

¹⁰ *A természet ezen esetlege* (az emberi erőnek ezen egyenlőtlensége) *annak törvényül tekintett.* Csaknem valamennyi bölcsészek és politikusok mint alap- és tanszabályt állapították meg, hogy az emberek egyenlőtlenekül születnek, hogy a természet egyiket szabadságra, a másikat rabszolgaságra teremtette. Aristoteles az ő politikájában és az isteninek nevezett Plato, kétségkívül az általa előadott mythologiai ábrándok miatt, határozottan használják ezen kifejezéseket. Valamennyi hajdani népeknél az erősebb joga volt a népjog, a gallusoknál, a rómaiaknál, az athenieknél

és éppen innét származtak a politikai nagy rendetlenségek és a nyilvános vagy nemzeti bűnök.

¹¹ *És a családi kényuralom megveté alapját a politikai kényuralomnak.* Ezen egyetlen szókitételről egy igen hosszú és fontos fejezetet lehetne írni. Megczáfolhatlanul ki lehetne abban mutatni, hogy a kormányok minden visszaélései a családi visszaéléseken épülnek, ezen kormányén, melyet patriarkális név alatt higelmjű emberek oly gyakran magasztalnak, anélkül, hogy azt elemeznék. Számtalan tények bizonyítják, hogy minden keletkező népnél, nyers és vad állapotjukban, az apa a családfő, kényur, még pedig igen kegyetlen és dőlyfős kényur volt. A nő rabszolgája, gyermekei szolgálói voltak. A király pipáját szíja, míg neje és leányai nemcsak a ház körül, hanem még a mezőben is mindenféle dolgot elvégeznek. Alig jönnek a gyermekek valamennyire erőhöz, már ütök-verik a leányokat és szolgáltatják magukat általuk, mint apáik. Ezen intézményt tökéletesen feltaláljuk a mi műveletlen parasztjainknál. Azon mértékben, amelyben a művelődés növekszik, szeli-dülnek az erkölcsök és a nők állapota javul, míg ezek másrésről tulságba esnek és magukhoz ragadják az uralmat. Akkor a nemzet elpuhul és megromlik. Csodálatos, hogy az apai tekintély annál nagyobb, minél önkényesebb a kormányzat. China, India és a török birodalom kitűnő példáit mutatják ennek. Azt kellene mondani, hogy a zsarnokok büntársakat szerezni és az alájok rendelt despotákat tekintélyeik fentartására ösztönözni törekszenek.

¹² *Másodszor, midőn arra törekedett, hogy a hatalmat egyetlen kézbe kerithesse* (a despotismus). Igen csodálatos, hogy eleitől fogva minden társadalom ezt az utat követé. Anarchiai vagy demokratiai intézményekkel kezdetiek; azaz: a hatalomnak sok kezekbeni megosztásával, s ebből átmentek az arisztokráciára és az arisztokráciáról a monarchiára. Nem azt bizonyítja-e ez, hogy azok, kik demokratiai formára alapítanak valamely álladalmat, azt mindazon nyugtalanságok és rázkódásoknak kiteszik, melyeknek a monarchiát kell előidézni; hogy a legfőbb, bizonyos szabályoknak elárendelt főnökség alatti kormányzat, valamint legtermészetesb, úgy a békére nézve is legkedvezőbb kormányforma?

¹³ *Sőt rájuk ismerék vezetéik lovaikról stb.* A tatár lovag mindig két lóval utazik, melyek közül az egyiket kantárszáron vezeti. A kalpag, bárány vagy más szörméből van; ezen főveg alatt a fej kopaszra van nyírva, kivéve egy tallér nagyságu fürtöt, mely éppen azon helyen, melyen a keresztény papok pilise van, hét-nyolcz hüvelyk hosszúságra megnövelnek. Ezen fűrtnél fogva, melyet majd minden muzulmán szokásba vett, viszi el szerintük, a sir angyala, választottait a paradicsomba.

¹⁴ *Hitetlenek foglalják el a szent földet.* A szultánnak nincs hatalmában, egy az igaz hívők által birt országot, valamely külhatalomnak általengedni.

¹⁵ *A rejteményes Aum szót kimondja.* A hindu vallásban ezen szó, egy szent jelvénye az Istenségnek; csak titkon és anélkül szabad azt kimondani, hogy valaki hallaná. Három betüből áll, melyek közül az első A a minden teremtetett dolgoknak ősforrását, a teremtő Bráhmát; a második U, a megtartó Vischnut és az utolsó M, a romboló és mindent megsemmisítő istent a Schivát jelenti. Oly formán mondják ki, mint az egy igés Om-öt, mely ezen három Isten egységét jelenti. Ez éppen azon fogalom, melyet az Alpha és az Omega jelent az evangéliumban.

¹⁶ *Ha vajjon a könyökénél kezdje-e vagy az ujja hegyénél, t. i. a mosódást.* Ez egyik fő vitálpont az Omár és Ali követői között. Ha két muszulmán utazás közben együtt találkozik és egymást testvérileg köszönti, midőn eljön az ima órája, ha egyik az ujja hegyénél, a másik pedig a könyökénél kezdi a mosódást, halálos ellenségévé válnak egymásnak. Oh magasztos fontossága a vallásos véleményeknek! Oh mély bölcsészete alapítóiknak!

¹⁷ *Az Oguziánok nemzedékei.* Mielőtt a törökök, vezérük Osmán nevét felvették volna, Oguziánoknak neveztettek. Ezen név alatt üzetek ki Dschengiz által Tatárországból és hagyták el a Gihun partjait, hogy Natoliában telepedjenek le.

¹⁸ *És egy általános fejetlenség fog bekövetkezni, mint hajdan a Sophik birodalmában.* Perzsiában Kulikán Tamás halála után, minden tartománynak külön főnöke volt és a mostani dynastia uralmának megalapításáig ritkán szüntek meg ezen főnökök egymást ostromolni.

¹⁹ *A népek között kérlelhetlen gyűlölség uralgott.* Tessék megolvasni a Róma és Káthágó, Sparta és Messéna, Athen és Syracuse, a zsidók és a phönicziaiak közötti háboruk történeteit és pedig ezek azon államok, melyek a hajdan-korban a legműveltebbeknek tartattak.

²⁰ *Viszálkodásaik felett az ítélet stb.* Mi egy nép? Egy egyes tagja a nagy társulatnak. Mi a háboru? Párviadal két egyes nép között. Mit kell tenni a társadalomnak, ha két tagja egymást rongálja? Közbevetni magát és őket kibékíteni vagy megbüntetni. Sanct Pierre apát korában, ez ábrádnak tetszett, de az emberi nem szerencséjére valósággá kezd válni.

²¹ *A Chinaikban a Bambus kényuralma által lealacsonyítva stb.* A chinai császár magát az ég fiának, azaz Isten fiának nevezi, mert a chianaiak véleménye szerint az anyagi ég, a viszonyok, azaz a sors meghatározó birája, így az istenség maga. A császár csak minden tizedik hónapban mutatja magát, hogy a nép meg ne szokja őt látni. s azáltal el ne

veszítse a tiszteletet, mert azon elvvel bir, hogy a hatalom csak erő által áll fenn, hogy a népek nem ismerik az igazságot és hogy őket csak erőszak által lehet kormányozni. — (Két utazó muszulmán elbeszélése szerint 851. és 877. évről. Renandot apát által 1718-ban fordítva.)

Ezen intézmény nem változott meg, bármit mondjanak is a hitküldönczök. Chinában még most is a Bambus uralg és az ég fia a legcsekélyebb hibáért is megbotoztatja a mandarint, ki saját részéről viszont a népet botoztatja.

Mindaddig, míg a chinaiak mostani jelekkel irnak, mindaddig nem remélhető művelődésük haladása. Az első lépésnek, mely őket haladásra vezérelhetné, annak kellene lenni, hogy oly betűket adjanak a népnek, mint a mienk, vagy nyelvök helyébe tatár nyelvet adni nékiek.

²² *Északon csak alacsony, bilincsben szenvedőket látok stb.* Midőn ez iratott, még nem ütött ki Lengyelhonban az 1791-ki forradalom.

²³ *Alakítsatok magatoknak nemzetet és kormányozzátok azt.* Ezen, a nép és a henyeosztály közötti feleselés magában foglalja valamennyi társadalmak nyilatkozatát. Minden politikai kellemetlenségek és rendetlenségek oda térnek vissza, hogy vannak emberek, kik semmit sem tesznek és a mások élelmét fölemésztik; emberek, kik maguknak különös jogokat, kizáró szabadalmakat követelnek a gazdaság és henyélésre, ez az értelmezése mindazon visszaéléseknek, melyek a nemzeteknél léteznek. Hasonlítsuk össze az egyiptomi mamelukokat az európai nemességgel, az arabiai emireket, az indiai naireket, a római patriciusokat, a keresztény papokat, az imámokat, braminokat, a bonzokat, a lámákat stb. és mindenütt ugyanazon eredményre jutunk, henye emberek, kik a munkások terhére élnek!

²⁴ *Egyenlőség és szabadság tehát a természetes alap.* A jogok megfejtésének első szakaszában, az eszmék felszerelése látszik, mivel abban a szabadság, mely az egyenlőségből következik, ennek eleibe tétetett. Ezen tévedéstől nem kell megrettennünk. Az amerikaiak még csak tegnap találták fel s a francziák ma tökéletesbitik, de még sok tenni való marad fenn. Azon eszmékben, melyekből ez áll, nemzedéki rend uralg, elannyira, hogy a természeti egyenlőségtől kezdve, mely alapzatát a kormányzat legtávolabb ágaira kiterjeszti, csak a következmények szakadatlan lánczolatán kell keresztül mennünk. Ez alább fog ezen müben megfejtetni.

²⁵ *Nagy pálmalevél kalapokkal.* Ezen pálmafa levele hasonlít egy kinyitott legyezőhöz, oly nyelen, mely közvetlenül a földből nő ki. A fűvészkertekben látható.

²⁶ *Ugyanazon faj annyi változatosságnak stb. látása.*

Egy oly terem rendezése, melyben minden nemzet viselete látható volna, kétségkívül minden tekintetben érdekes intézmény lenne; az által a nagy tömeg látványa vonzó táplálékot, a művész alkalmas mintákat és mindennek fölött az orvos, a bölcész és a törvényhozó, hasznos anyagot nyerne a gondolkozásra.

²⁷ *És ez így megy egész hetvenkét felekezetig.* A muzulmánok rendszeren hetvenkettőt számlálnak; hanem én olvastam náluk egy művet, melyben nyolczvannál több számláltatik, egyik okosabb, mint a másik.

²⁸ *És ezen vallás tizenkét évszázad óta nem szűnt meg stb.* Olvassa el az ember, saját íróiktól Mahomed vallását és meg fog győződni, hogy mindazon háboruknak, melyek Mahomed óta Ázsiát és Afrikát pusztították, főleg az ő tanának apostoli fanatizmusa volt oka. Kiszámították, hogy Caesar által három millió ember veszett el, miért nem számítják ki minden vallásalapítóra nézve?

²⁹ *Nestoriánusok, Eutycheusok stb.* E tárgyban tanácsot lehet nyerni Pluquet apátnak az eretnekségről kiadott, két vastag, negyedréf kötetű Lexikonától. Ez egy a legjobb művek közül arra nézve, hogy a bölcészetről valaki fogalmat szerezzen magának, mint a Lacedimoniak mértékleteségre taníták gyermekeiket, midőn nekik részeg helotákat mutogattak.

³⁰ *Épen úgy fog történni Zoroaster ezen maradékaival.* Ezek a Parsok, kik Gaur vagy Géber guny név alatt ismeretesebbek, mely név hitetlent jelent. Ezek olyanok Ázsiában, mint a zsidók Európában. Főpapjuk, vagy pápájuk neve: Mobed.

³¹ *Azonban mihelyest Mobedjaik és Desturjaik stb.* Desturnak nevezik papjaikat. Lásd lord Henry Hyde és a Zend-Avestát, ezen vallás szokásairól. Öltözetük egy hosszú fehér öltönyből áll, négy helyen megkötött övvel és szájuk előtt egy fátyollal, mivel attól tartanak, hogy lehelletükkel megfertőztetik a tüzet.

³² *A léleknek testtel vagy test nélküli feltámadásáról.* Zoroaster követői már ezen két vélemény között megoszlottak. Egyik rész azt hiszi, hogy az ember testtel és lélekkel, a másik ismét, hogy csupán lélekben fog feltámadni. A keresztények és Mahomedánusok a legszilárdabbat választották.

³³ *Hálót hordoznak ajkaikon, félelemből, hogy egy légyben valamely szenvedő lelket nyelnek le.* A lélekvándorlási rendszer szerint a bűnös lélek megtisztulás végett valamely állat, vagy féreg testébe vándorol át. — *És a páriát éhen hagyják halni.* Ez a neve egy osztálynak, mely tisztatlannak tartatik, mivel mindent megeszik, ami élő volt.

³⁴ *Brama annyira alásülyedt, hogy a Lingámnak zsámoilyul szolgál.* — Lásd Sonnerat Indiai utazásának I. kötet, 4. r.

³⁵ *Nézd meg ötet a vadkan vagy oroszlán alakjában.* Ezek Wischnu testben megjelenései, vagy a napnak változásai. Azt hiszik, hogy világvégeztekor, azaz az időnek teljességében egy lónak alakjában fog megjelenni, mely hasonló leend a mennyei jelenésnek négy lovához.

³⁶ *Imáikban megvetik a többi isteneket.* Ha Schiva követője Vischnu nevét hallja nevezni, bedugja füleit és fut, hogy megtisztálkodjék.

³⁷ *A chinai „Fő” néven imádja őt.* Miután a chinaiak nyelvében sem *B* sem *D* nincs, ennél fogva ők a Persák és Hinduk Bod vagy Buddját Fő-nak mondják ki. A Buddhisták tana csak a legújabb időben lett tökéletesen ismeretessé; jeles tételeket lehet erről olvasni az Asiatic Reseaches-ben.

³⁸ *A Sintoista tagadja annak (a léleknek) az érzékektől különvált lételét.* Lásd Kempferben a Sintoisták tanát, mely az Epikur és Stoikusok tanának vegyítéke.

³⁹ *A talipat ernyő.* Ez a legyező pálma levele és ettől nyerték a Siami Bonzok a Talapió nevezetét. Ezen ernyőnek használata kizárólagos előjog.

⁴⁰ *Az égítetek mozgásában.* Confucius követői, nem kevésbbé hisznek a csillagjóslatban mint a Bonzok. Erkölcsei betegsége az egész keletnek.

⁴¹ *A nagy Láma, kit Thibet lakója imád.* A Dalaj-Lama, vagy La végtelen papja, ugyanaz, mely régibb tudósítványomban János papnak neveztetik; a persa Djehan szó meghamisítása: a Világ. Ilyen formán a pap-világ és az isten-világ, tökéletesen azonosítható.

⁴² *Főpapjaik üritéke.* Egy újabbkori utazás alkalmával az angolok Lámának egy bálványképére találtak, melyben a főpap titkos szobájából szentel labdacso (ganajból) találtattak. Elbámul az ember, ha hallja, hogy ezen lázító gondolat a lélekvándorlás egy mélységes fogalmán alapul, melyet a Lámák megengednek. Midőn a tatárok papjaik hulláját megeszik (mi valósággal úgy történik), akkor ők a világegyetem példáját utánozzák, melynek részei egymástól elválnak és szüntelenül egyikből a másikba mennek át. Az a kigyó, mely saját farkát nyeldesi és ezen kigyó a Buddha, vagy a világ.

⁴³ *Juida Istene.* Gyakran megtörténik, hogy a disznók olyanforma kigyót, mint a minőt a négerek imádnak, felfalnak és akkor az egész ország kétségbe esik. De Brosses elnök, a Fetischek történetében különös festményét állította össze, ezen különféle ostobaságoknak. — *Nézd amott az Alentét.* Az aleuták mindenféle színű ruhában festik maguknak az Istent, leginkább pedig vörös és zöldben s miután az orosz dragonyosok ruháján ezen színeket látják, tehát ilyenformának képzelik azt! Az egyiptomiak is mindenféle színű ruhákba öltöztették isteneiket. (Euseb. Pracp. Evang.

3. k. 115. l.) Az aleuták az Istent Bou-nak nevezik, csupán átváltoztatása a Buddhának, a tojás- vagy világ-istennek.

⁴⁴ *A kamtsadali egy dörögő önfejű öregnek képzelet az istent.* Tekintse meg az ember eziránt az ily czimű munkát: „Leírása az orosz hatalom alatti népeknek“; s tapasztalni fogja, hogy ezen festmény semmi esetre sem tulzott.

⁴⁵ *Vejét Alit vagy helytartóját Abubekert.* Valamennyi Mahomedanusok ezen két nagy felekezetre oszlanak. A törökök a másodikat, a perzsák pedig az elsőt tartják igazabbnak.

⁴⁶ *A hitetlenek ellen harcolni.* Bármit mondjanak is a török bölcsészlet és felvilágosodás pártolói, a hitetlenek elleni harcz, az ő vallásos cselekvényeik és kötelességeik közé tartozik. — Lásd Reland „Mahomed vallásáról.“

⁴⁷ *Rendszeretek rejtélyes értelmű alapokon nyugszik.* Ha a szent atyákat olvassuk és látjuk, hogy mily alapokra építették ők a vallás épületét, alig foghatjuk fel a borzasztó könnyelműséget és becstelenséget. De akkor még az allegoriák dühe uralgott. A pogányok arra használták őket, hogy az istenek cselekvényeit megmagyarázzák és a keresztények csupán századuk szellemét követték, midőn azt más oldalra vezették.

⁴⁸ *Zoroaster négyszázaddal Mózes után.* Tekintsd meg a tizenkétszázad időszámítását, melyben én, úgy hiszem, elég alaposan megmutattam, miszerint Mózes 1400, Zoroaster pedig 1000 évvel élt Krisztus előtt.

⁴⁹ *Könyveiknek átdolgozásánál.* A keresztény egyház első korszakában nemcsak azoknak tudósai, kiket később eretnekeknek neveztek, hanem sok igazhivők is hitték azt, hogy Mózes sem a törvényt, sem a teremtés könyvét nem írta, hanem, hogy ezen niú a nép vénei, a 72 vének által böngésztetett össze, kik Mózes halála után szétszórt iratait összeszedték és oly tárgyakkal keverték egybe, melyek nem ő tőle származtak; körülbelül olyformán, mint Mahomed koránjával történt. Lásd Clementinae: Homil 2. §. 51. és Homil 3. §. 42. — *A teremtésről szóló könyvetek soha sem volt Mózes műve.* Ujabb korbeli bírálók kétségtelen nyomait találták a teremtés könyvében annak, hogy az a fogságból történt visszatérés után készült. A tizedik rész, mely a Noé állítólagos családjáról beszélt, valódi földirati festése azon világnak, melyet a zsidók fogságuk ideje alatt ismertek meg, melynek határai nyugotra Göröghon vagy Hellas, északra a kaukázus, keletre Persia, délre Arábia és felső Egyiptom. Ádámtól fogva Ábrahámig, vagy ennek atyja Taharig, minden állítólagos személy mythologiai lény, csillagok, égitestek voltak. Az ugynevezett Ádám, a tulajdonképpeni Boothes, Noe: Osiris; Xisuthrus: Janus vagy Saturnus volt; azaz az egyszarvu égi nemző, ki az erét megnyitja. Az Alexandriai krónika 85-ik lapja szerint a

perzsák Nimródot az ő első királyuknak tartották, mivel ő találta fel a vadászat mesterségét és az égbe tétetett fel, hol őt Orion név alatt ismerték. Éppen ilyformán a tiz nemzetség is ugyanaz, mely a Chaldeusok Borosus és Syncellusai.

⁵⁰ *Miként teremtetett a világ hat időkbén* (Gähan). Ezen időszakok azok, melyeket Zoroaster az Isten vagy a világosság ezreinek nevez; azaz a hat nyári hónapok. Az elsőben, úgy mondják a perzsák, teremté Isten (rendezé) az eget, a másodikban a vizeket, a harmadikban a földet, a negyedikben a fákat, az ötödikben az állatokat és a hatodikban az embert, éppen úgy, mint a Genesisben áll. (Közelebbi ismeret végett lásd Hyde 9. fejr. és Lord Henry 2. fejr. a hajdani persák vallásáról.) Csodálatos, hogy ezen hagyomány éppen így a Hetruskok szent könyveiben is föltalálható, melyek szerint a nagy művész, művének tartósságát tizenkétezer évre határozta meg. Az első ezredben teremté Isten a mennyet és a földet, a másodikban a levegőet, a harmadikban a tengert és folyókat, a negyedikben a napot, holdat és a planétákat, az ötödikben a madarak, állatok és bogarak lelkeit, a hatodikban az embert. (Lásd Suidast ezen szó alatt: Tyrrhena).

⁵¹ *A bűnök meggyónásáról stb.* Az új Parsok és a hajdani Mithriakoknál, kik ugyanazok, a keresztényeknek minden sacramentumaik megvannak, még a pofoncsapás is a bértálasnál. A Mithra papja, így szól Tertulian de praescriptione c. 20., bűnbocsánatot ígér a gyónás és a keresztesség által és ha jól emlékszem, tehát Mythra az ő katonáit homlokaikon jelöli meg a szentelt olajjal; (az egyiptomi kuphival) megünnepli a kenyér áldozatát, a feltámadás képét és koronát nyujt, mialatt a karddal fenyeget.

Ezen rejtményekben a beavatandókat ezerféle rettegtesekkel próbálgatták. Koronát nyujtottak neki, melyet ezen szavakkal utasított vissza: Isten az én koronám. Lásd ezen koronát az égkörben Bootes oldalán. Ezen titkok részesei mind a csillagállatok neveit viselték. A mise nem egyéb, mint ezen rejtmények ünneplése. A Dominus vobiscum betűszerint a chon-h am, p-ak felvételi formája. (Lásd Beausobre. Hist. du Manichéisme, Tom. 2.)

⁵² *A Vedam, a Sastra stb.* A Vedam az indusok szent könyve, mint nálunk a biblia. Három van ilyen, nevezetesen a Rik-Veda, a Jadschur-Veda és a Sama-Veda. Ezek Indiában oly ritkák, hogy az angolok csak sok fáradsággal találtak fel egy példányt, melyet leirattak és ezen leírat a Britt muzeumban van letéve. Egy negyedik könyv, az Attak-Veda, mely a ceremóniákról szólott, eltévelyedett. Anquetil Dupperron az Upanischadanak egy régi felvilágosító kivonatát tette közzé ezen czim alatt: „Ouprekhat“. A Vedák után jönnek a Sastrák, melyek hatan vannak, melyek az

égi tudományt és a tizenhatsz Purana, melyek a történetet és mythológiát tárgyalják.

⁵³ *Bráma, Vischnu, Schiva.* E nevek különféle szólásmód szerint különféleképpen mondatnak ki, például: Bir-mah, Bremma, Bruma. Bichen-ből Vichen lett, a b és v könnyű felcserélése által Vischnu, grammatikai rag által. Eppen így van Schib, mely ellenséget jelent (mint sátán és Schiva). Neveztetik Ruder és Rutr-ennek is, azaz: pusztító.

⁵⁴ *Tekenősbéka alakjában.* Ez a Testudó csillagzat vagy a lant, mely kezdetben tekenősbéka volt, mivel csendesen az égsark körül forog. Később lanttá lett, mivel ezen állatnak héja szolgált eleinte a húrok felhuzására. (Lásd Dupuis ur jeles memoirjait a csillagcsoporthatározatok eredetéről.)

⁵⁵ *A braminok, keleten a pogányság utánzói.* Indiában újra feltaláltatnak az egyiptomi és görög hittudósok véleményei, hová az arab kereskedés és a persa szomszédság által már a legrégibb korban kellett behatolni.

⁵⁶ *A Lámák, Bonzok és Braminok ezen rendszere, mint lord Henry mondja.* tökéletesen megegyez a hajdani egyiptomiakéval. Az egyiptomiak, mint Porphyr mondja, a (világ) szellemet, vagy a mozgató erőt Knephnek nevezik. Ők azt mesélik, hogy ezen Isten egy tojást pökött ki, melyből egy más Isten, névszerint Phata vagy vulkán származott; (a tűz őszanyaga, a nap) és azt teszik hozzá, hogy ezen tojás a világ. (Euseb. Praep. Evang. p. 115). Másutt azt mondja, hogy ők ezen Istent, azaz Knephet, vagy a mozgató erőt, egy sötétkék színű ember alakjában ábrázolják, (az ég színe) ki az egyik kezében királyi pálczát tart és egy övet és a fején könnyű tollból való királyi főveg van, melylyel azt jelzik, hogy mily finom és gyöngéd ezen lény fogalma. Én azt jegyzem meg, hogy Kneph, héber nyelven szárnyat, tollat jelent és hogy ezen szín, csaknem minden hindu isteneknél feltaláltatik és Narayan a legközönségesebb elnevezésük.

⁵⁷ *És a lámák nem egyebek, mint átöltözött Nestorianusok és Manichäusok.* Ezt állítják a mi hitküldönczeink; többek között Georgi az ő megemésztetlen művében a thibeti vallásról. Hanem ha bebizonyul, hogy a Manichäusok csupán összeböngészői és tudatlan viszhangjai egy oly vallásnak, mely tizenöt századdal idősebb mint ők, mivé lesznek, akkor Georgi declamatiói? (Lásd erről Beausobre tudományos története a manichäusmusnak 2 köt. 4-ban.)

Azonban a Láva bebizonyítja stb. A keleti írók általánosan megegyeznek abban, hogy Buddha születése Krisztus előtt 1027 évvel volt. E szerint ő egy időben élt volna Zoroasterrel, kivel őt valószínűleg fölcserélik. Annyi bizonyos, hogy az ő tana éppen ezen korban keletkezett. Tanát tökéletesen feltalálhatni Orpheus, Pythagoras és az

indus álbölcsek tanaiban. Azonban a gymnosophistákról már Sándor korában, mint régi bramin és samanäus felekezetekről tétetik említés. Pythagoras Krisztus előtt a 9-ik században élt, (lásd a 12 századok évszámítását) és Orpheus még idősebb. Ha Pithagoras és Orpheus tana, mint bebizonyult, tisztán egyiptomi volt, úgy Buddha tana ezen közforrásra száll le és valóban az egyiptomi papok azt mesélik, hogy Hermes halálos ágyán mondá: Ekkorig valódi hazámtól számüzve éltem én, most oda térek vissza; ne sirassatok, én mennyei hazámba megyek most, hová mindenki követni fog midőn a sor reá kerül, ott van Isten, ezen élet csupán a halál. (Lásd Caicideust Timaciumban). Így hangzott a Samanäusoknak, Orpheus és Pythagoras tanítványainak hitvallása. Sőt mi több, Hermes nem más, mint Buddha maga, mert az indusok, chinaiak és lámáknál, Merkur planeta és a hétnek azon napja, mely ezzel összevág (nálunk szerda) Buddha nevet viselik, mely őt ismét a természeti lények sorába helyezi és az ő állítólagos emberi létének tévedését bizonyítja, miután bebizonyult dolog, hogy Merkur nem emberi lény, hanem nemtő, mely a leghosszabb napra téve, az egyiptomiak évét megnyitotta. Innét származott az ő Syriushoz állásától vett tulajdonsága és Anubis és Aesculap vagy kutyaember neve, mivel kutyafeje volt; innét az ő kigyója a vizi kigyó, Nilus jelképe (Hydor, nedvesség.) Miután azonban Buddha Hermessel egy, látjuk hogy mily régi azon rendszer, melyet néki tulajdonítanak. A Samanäus név láthatólag egy a Tatár birodalom, China és Indiában megtartott Schamannal. Jellemzik azt faember, remete s a többinek, ki szenvedélyeit kinozza, mivel ezek voltak jellemző tulajdonai ezen felekezetnek, betűszerint pedig mennyeinek neveztetik (Samaoni), mely megfejtí azoknak rendszerét, kik magukat így nevezik. Ezen rendszer tökéletesen egy az Orpheuséval az Essenäusokéval és a hajdani Anakoretakéval, Persiában és az egész keleten. (Lásd Porphyre de abstinentia animalium). Ezen mennyei vezeklők, annyira üzték Persiában esztelenségeiket, hogy többé már a földet érinteni sem akarták, fákra felkötözött kalitkákban laktak és a nép, mely őket éppen oly ostóbaúl tisztelte, enni hordott nekik. Éjenként azonban lopások, erőszaktételek és gyilkolások történtek s végre felfedeztetett, hogy ezen földfeletti lények éjjeli kalitkáikból kijöttek és a nappali kényszerükért maguknak kárpótlást szereztek. Vetélytársaik a braminok, ezen körülményeket saját hasznukra fordíták, hogy őket kiirtsák és ezen időtől fogva Indiában a Sohaman név egyjelentőségű a „képmutató“ szóval. (Lásd Hist. de la Chine Tom 5 in 4 t. Note 50 l. Hist. des Huns, Tom 2 és a Czour Vedam előbeszédét.

⁵⁸ *Bizonyítsátok be, hogy létezett stb.* Egyáltalában semmi más históriai bizonyítékok nem léteznek a keresztény vallás eredetéről, mint egy hely Josephusban (Antiqu. Jud. L. 18. C. 5) és egy más Tacitusnál (Annal L. 15. C. 44) és az evangelisták. Azonban ezen hely Josephusnál közönségesen apokryph és becsusztatottnak ismertetett el (a harmadik évszázad vége táján. Lásd Josephus fordítását Gillet által). Tacitusé pedig oly futólagos és oly láthatóan a keresztényeknek a törvényszékek előtti vallomásaikból véteztett, hogy egy sorba kell azt számítani az evangelisták emlékirataival. Csak ezen emlékek hitelessége jöhet még bírálat alá. Az egész világ tudja — így szól Faustin, ki noha manichäus, de a harmadik századnak egyik legtudományosabb embere volt — egész világ tudja, hogy az evangyeliümök sem Jézus Krisztus, sem az ő apostolai, hanem sokkal későbbben ismeretlenek által irattak, kik miután helyesen gyanították azt, hogy nekik olyasmiket nem fognak elhinni, amit ők maguk nem láttak, tehát az apostolok neveit írták fölibök. (Lásd Beausobre első rész és Hist. des Apologues de la Religion chret. Burignytól, del' Academie des Inscript.) Ki a keresztény vallás ezen alapozlopainak bizonytalanságát tökéletesen földerítette.

⁵⁹ *Evangyeliümaitok nem egyebek, mint a persa Mithriakok.* Azaz: istenben boldogult regények, a Mithra, az Izis, a Ceres stb. rejtményeiből a szent legendák alapján egybeszerkesztve, mely forrásokból származtak az indusok és bonzok szent könyvei is. Hitküldönczeink már régtől fogva feltűnő hasonlatosságot fedeztek föl ezek és a mi evangyeliumi könyveink között. Vilkins ur ezt határozottan megjegyzi Baghnet ghita egy jegyzékében, a francia fordítás 117. lapján. Mind megegyeznek abban, hogy Krischna, Fo és Jézus egyugyanazon vonásokkal bírnak.

⁶⁰ *Összegegyeztetik.* A Buddha követőiinek két tana van: az egyik nyilvános és látható, a másik benső és titkos, mint az egyiptomi papoké.

⁶¹ *Hogy a szerencse és a szerencsétlenség stb.* Ezek la Loubère saját szavai a Siami királyságról, a Bonzok hit-tanáráról irt munkájában. Ezeknek minden hitczikkeik, összehasonlítva Görög- és Olaszhon minden hajdani bölcsészeiével, visszavezetnek bennünket a Stoikusok és Epikuräeusok egész rendszerére, vegyítve csillagászati babonákkal és Pythagoras tanának némely vonásaival.

⁶² *Az emberi nem eredeti durvasága stb.* Minden történelem egyhangulag bizonyítja, sőt maguk a szent regék (legendák) is, hogy az első emberek általában durvák voltak és hogy őket képezni s a kenyérsütésre megtanítani maguk az istenek nyilatkoztak.

⁶³ *Az ember semmi más által eszméket nem nyer és föl nem foghat, mint az érzékek által.* Eppen ez azon pont,

melyen a régiek keresztül buktak s melyből származtak minden tévedéseik; ők az Istenségről fogalmat az emberrel veleszületettnek lenni képzeltek, mely a lélekkel együtt teremtetett és innét keletkeztek a Plató és Jamblichusban megfajtott ábrándok. (Lásd Timäust, Phedont és de mysteriis Aegyptiorum I. R. 3. fejj.)

⁶⁴ *Mindazoknak, miket mi az elővilágról még tudunk.* Nyilván kitünik Orpheus verseiből — így szól Plutarch — valamint az egyiptomiak és phrygiaiak szent könyveiből, hogy nemcsak a görögök, hanem általában minden nép hajdani hittana nem volt egyéb, mint egy természeti rendszer, a természet hatásainak ábrázolása rejtélyes képletekbe és talányos hitczikkezetekbe burkolva, minélfogva a tudatlan tömeg annak inkább látható, mint rejtett értelmét fogta fel és ha ez utóbbiból valamit felfogott is, akkor ismét annak egy még mélyebb értelmét gyanította (Plutarch, egy eltévelyedett, Eusebiusban előforduló műnek töredéke, Praepar. Evang. libr. 2. c. 1.)

A legtöbb bölcsészek (így szól Porphyrr és a többek között Chäremon is, ki a keresztény korszámitás első századában Egyiptomban élt) azt hiszik, hogy soha más, mint az általunk látható világ nem volt és az egyiptomiak isteneiből egyebeket el nem ismernek, mint amelyeket planétáknak, a naptérítő jeleinek és csillagképleteknek nevezünk, melyhez ők még, saját beosztásuk szerint, a dékányok és az idő urainak jeleit teszik, melyeket ők erős és hatalmas főnököknek neveznek s melyeknek neveik gyógygyerők, kelet, nyugot, a történendők előjelei, szóval a naptár tartalmát teszik. Mert midőn a papok azt mondták, hogy a nap a világ alkotó mestere, abból kiérté Chäremon, hogy az Iris és Osirisről való minden regéik, minden szent meséik részint a planétákra, a hold változásaira és a nap járására, részint a nap és éjjeli félgömb csillagaira, a Nilusra, szóval természettani és természeti, de semmiesetre szm testnélküli lényekre vonatkoznak. Mindezen bölcsészek azt hiszik, hogy a mi akaratunk és cselekvényeink mozgalmái a csillagoktól függenek és azok által vezéreltetnek; ők mindent egy természettani szükségletnek vetnek alája, melyet ők sors vagy fátumnak neveznek, midőn az okok és hatályok láncolatát állítják, mely egy, nem tudom minő kötelék által minden lényeket a legkisebb napparánytól kezdve a legfőbb hatalomig és ezen istenek legfelsőbb befolyásáig egymással kapcsolatba hoz, elannyira, hogy ők a templomokban, valamint a bálványok és bálványképekben csupán a sors hatalmát imádják. (Porphyrr. epist. ad Jenaborem.)

⁶⁵ *A földműveléshez megkívántatott, hogy az égi testek járását ismerjék.* A teremtés könyvének közvetlen tekintélyére mai napig ismétlik, hogy Noé fiai találták fel a csillagászatot. Komolyan állítják, hogy mint vándor pász-

torok, Sennaar rónáin, üres idejüket az égitestek rendszerének tervezésével töltötték; mintha a pásztoroknak szükségük lett volna többet ismerni, mint a sarkcsillagot (polarcsillag) és mintha nem a szükség volna egyetlen ösztön minden találmányra! Ha a hajdani pásztorok oly tudványók és oly ügyesek voltak, hogyan van az, hogy a mostaniak oly tudatlanok s oly hanyagok? Egyébiránt bebizonyult dolog, hogy a pusztai arabok hat csillagzatot sem ismernek s a csillagászatról egy szót sem tudnak.

⁶⁶ *Nemtökké, istenekké stb. lettek.* Ugy látszik, hogy a régiek e szó alatt: Genius, tulajdonképpen valamely sajátos, valamely teremő erő értettek, mert e nemnek minden szavai ezen értelemben összpontosulnak: generare γενεος, γενεολς, genus, gens.

A hajdani és ujabbkori Sabäusok — így szól Maimonides — egy legfőbb Istent ismernek, a világ alkotóját és a mennyek birtokosát; azonban távolsága miatt megközelíthetlenné tartják őt és midőn a népnek a királyok irányábani cselekvényeit utánozzák, ők az Istennéli közbenjárókul a planétákat és azok angyalait használják, kiknek hercegi és királyi czimeket adtak s számukra azon fénylő testeket palotákul s lakhelyekül rendelték. (More Nebuchim, pars 3. c. 29.)

⁶⁷ *Sőt végre elnevezéséből következtetett nemi minőséget is.* Miután minden tárgy, a nép nyelve szerint, him vagy nőtény volt, ezen népnél az isten is férfi vagy nő volt, aszerint, amilyen nevet viselt. Így mondták a kappadókiak: a holdisten vagy a napistennő, minél fogva a régiek mythológiájában ugyanazon lény szünetlenül különféle alakokban jelenik meg.

⁶⁸ *Politikai kötvénynyé vált.* Tegyük még hozzá, mondja Plutarch, hogy ezen papok (az egyiptomiak) a legnagyobb becset mindig az egészség fentartásának tulajdoníták s hogy ők azt úgy tekinték, mint az Isten dicsőítésére és a boldogságra szükséges kelléket. (Lásd Isist és Osirist.)

⁶⁹ *Hogy ezek alapelvek 17.000 évig felmenni látszanak.* A szónok itt a tudós Dupuis véleményét követi, ki a csillag csoportozások eredetének tárgyalásában igen sok, hihető alapkokat állított össze annak bebizonyítására, hogy eleinte a mérleg a tavaszi napéj egyenlítőnél, a kos pedig az őszinél volt látható, azaz, hogy a csillagászati rendszer keletkezte óta, a napéj egyenlítő előbbre haladása által, a naptérítő eredeti rendje hét jellel ment tovább. Miután pedig egy foknyi haladásra, mintegy hetven és fél év kívántatik, azaz minden jelhez 2115 év és a kos 1447 évvel Krisztus előtt (Astr. Art. p. 172) az ő 15-ik fokában volt; ebből az következik, hogy a mérték első fokának a tavaszi napéj egyenlítőbeni lételét 15.194 évre

kell tenni Krisztus előtt, mely Krisztus után az 1790-ik évvel összeszámitva, a napfordító keletkezte óta 16.984 évet tesz. A tavaszi napéj egyenlítő Kriszt. előtt 2504 évvel találkozott a kos első fokával és 4619 évvel Kr. e. a bika első fokával. És mégis csodálatos, hogy a bika imádása főszerepet játszik az egyiptomiak, perzsák és jappánok stb. hittanában, melyből a különféle népeknek az ekorbani megegyező eszme iránya tűnik ki. A természet könyvének öt-hatezer éve nem igen egyeznek össze a dolgok ezen rendével. Miután azonban a Genesis Ábrahám előtt semmi történelmi dolgokat sem tartalmaz, ennél fogva az ezt megelőző öröktől fogva valóságot annyira terjeszthetjük ki, amennyire csak szükséges.

⁷⁰ *Mivel az ész ezen országban stb.* Bailly ur, ki az első csillagászokat Selingiuskbe, a Baikal tenger közelébe teszi, nem vette figyelembe ezen kettős föltételt. Hasonló okokból az esőzések és a Zimb nevű szunyog miatt, melyről Bruce ur beszél, nem lehet azt Axumba sem tenni.

⁷¹ *A csillagoknak stb.* A régiek — így szól Maimonides — kik minden figyelmüket a földművelésre fordították, a csillagoknak oly neveket adtak, melyeket ők az év folyama alatti foglalkozásaikból merítettek. (More Neb. 5. r.)

⁷² *A csillagok és bolygók körpályáját kígyónak nevezte.* A régiek ahelyett, hogy úgy mászik, mint a rák, azt mondták: rákol; ahelyett, hogy ugrál, mint a bak, azt mondták: bakol; mint a francziák ahelyett, hogy meggörbülni, kígyómódra tekeredni, így szólnak: serpenter, ugorni helyett pedig e szót használják: coequetter. Az egész beszédmód ezen műalkat szerint alakul.

⁷³ *Népekre.* A hajdani csillagászok, — így szól a zsidók legbölcsebbje (Maimonides) — minden planetát valamely színnek, állatnak, fának, ércznek, gyümölcsnek, vagy növénynek szenteltek és ezen tárgyakból alkottak a csillagzatnak formát és alakot; ezen célra kellő időpontot választottak; egy szerencsés napot, például két planetának egyesülését vagy más kedvező állapotát a csillagzatnak s ezen bűvészi ceremóniák által a felsőbb lények hatalmát hívék ezen alakokba átvarázsolhatni. Ezen bálványképeket imádták a Chaldeai Sabäusok. A számukra szolgáltatott isteni tiszteleteknél meghatározott színeikbe öltözve kellett mindenkinek megjelenni. Ily módon hozták be a csillagjósok a bálványimádást, melynél céljuk volt, hogy ők a mennyei kegyelem kiosztóinak tekintessenek és miután a hajdan népei magukat egészen a földművelésnek szentelték, elhitették velök, hogy nekik hatalmukban áll az eső és az évszakok más ajándékai felett rendelkezni. Ily módon üzentett a földművelés egészen a csillagjóslat szabályai szerint és a papok bűvereklyéket készítettek a sáskák,

legyek stb. elüzésére. (Maimonides. Nore — Nebuchim, pars 3. c. 29.)

⁷⁴ *Mintha a nap a 12 égi jegy alakját vette volna fel.* — Ezek Jamblichusnak saját szavai (de Symbolis Aegyptiorum cap. 2 sect. 7.): Ő volt a nagy Proteus a közönséges átváltoztató.

⁷⁵ *A pilis fejeteiken a napnak tányéra.* Az arabok — így szól Herodot 3. könyv — kerekre nyírák fejeiket halántékaik körül, mint a nap (Bachus) — mint ők mondják — magát nyírni szokta. Jeremiás beszél ezen szokásról 25 r. 23 v. Azon fürt, melyet a muzulmánok meghagynak, szintén a naptól vétetett, mely az egyptomiaknál a legkövidebb napon, csak egy szál hajjal fején festetett. — *Papiöltönyök nem más, mint az állatkör.* A Syriai istennő és az Efezusi Dianna öltönyeiken, melyektől a papi öltönyök származtak, a tizenkét csillagjegy volt. Az olvasókat minden Indiai bálvány-képeknél föl lehet találni, melyek több mint 4500 évvel ezelőtt készültek, melyeknek használata Ázsiában emléket meghaladó idők előtt már általánosan szokásba vétetett. A kereszt, Botes vagy Osiris pálczája. A Lámák mindnyájan viselik a püspök vagy koniai főveget, mely a nap jelképe volt. (Lásd az 56. jegyzéket.)

⁷⁶ *Egy bolygónak valamely égijegyre való lépését nősülés, házasságtörésnek stb. magyarázták.* Ezek Plutarch szavai Izis és Ozirisben. A héberrek a Patriarkák nemzedékéről azt mondják: *et ingressus est in eam.* Minden félreértések a hajdani nyelvek ezen kétértelműségéből származtak.

⁷⁷ *És ezen képek egyesítése stb.* Az olvasó bizonyosan szívesen fog itt olvasni némely példákat a régiek hieroglyphjairól.

Az egyiptomiak — így szól Hor-Apolló — az örökkévalóságot a nap és hold képeivel ábrázolják, a világot pedig egy sárga pikkelyű kék kigyóval jelképezik (a kínai sárkány). Ha az évet akarják kifejezni, Izis képét rajzolják le, mely az ő nyelvükön Sothis vagy kutya csillag, a csillagok legfőbbikének is neveztetik, melynek feljövetelekor kezdődött az év. S ennek felirata Saisban ez volt: 𐤀𐤍 a kutya csillagjegyében lépek fel.

Az évet egy pálmafa által is ábrázolják, a hónapot pedig ennek egy ága által, mivel a pálmafa minden hónapban egy ágat hajt.

Továbbá ábrázolják azt egy negyedrészes hold föld által; egy egész hold föld négy részre osztva egy szökőévet jelent. A négy részre osztott hold föld megrövidített formája szembevetőleg a *h* betű, a Samaritán *abc* hetedik betűje, valamint egészben véve minden betű csupán csillagászi hieroglyphiek megrövidítései lehetnek. Ezen okból irtak a csillagok járása szerint jobbkézről balkézre. A prófétát egy

kutyának alakjában jelképezik, mivel a kutya csillag (Anubis) feljövetele által az áradást hirdette. Nubi héber nyelven prófétát jelent.

Az áradást az oroszlán jelképével rajzolja, mivel az ezen égijegy alatt szokott bekövetkezni és innét van szokásban — azt mondja Plutarch — vizokádó oroszlánokat a templomok ajtai elébe helyezni.

Az Istent és a sorsot egy csillag által jelölik. Az Istent egy fekete kő által is jelképezik, mint Porphyry mondja, mivel az homályos, sötét természetű. Minden fehér a tiszta égi isteneket, minden körforma a világot, a holdat, a napot és a planétákat jelenti, minden iv és félhold forma a holdat. A tüzet és az Olymp isteneit gulák és obeliszek által ábrázolják. (A nap Baal neve ezen utóbbi szóban benne foglaltatik.) A napot egy kup által (Oziris fővege), a földet egy henger által (mely forog), a teremő erőt (a lég) egy szömörce és a földet egy háromszög által (a nőtag jelképe) ábrázolták. (Huseb. Praepar. Evangel. p. 98.)

Az iszap — így szól Jamblichus (de symbolis, sect. 7. c. 2.) — jelenti az anyagot, a teremő és tápláló erőt, mindazt, ami valami melegséget és élettenyészetet magába fogad.

Egy lotuson vagy neupharon ülő ember jelenti a mozgató erőt (a napot), mely, mint ezen növény, a vízben él, anélkül, hogy az iszapot érintené, mely hasonlóképp az anyagtól elkülönítve él, a térben uszik, önmagán nyugszik, mindenfelől kerek, mint a lotus lombja, virága és gyümölcse (a Brama szemei olyanok, mint a lotus), így szól Sehaster Neardisen, az ő értelmének dicséretére; szemei, melyek mindenben usznak, olyanok, mint a lotus virága a vizen.

Elephantinében egy kékszinű ülő embert imádtak bikafővel és kecskebak szarvakkal, ki egy tárcsát tartott nyálájában s mindezt, hogy a bikában a napnak a holddali egyesülését jelképezzék; a kékszin jelenti a fellegeket, melyet a hold ezen egyesülés alkalmával a vizeken előidéz (apud Euseb. Praepar. Evangel. p. 116).

A karvaly a nap és világosság jelképe, az ő magas és gyors röpte miatt a felső légben, hol a világosság uszik.

A hal a harag és a nil-ló az erőszakoskodás jelképe, mivel az — mint mondják — az apját legyilkolja és az anyján erőszakoskodik. Innét van, így szól Plutarch, a Saísi templomban a jelképes felirat, hol az előudvarban 1. egy gyermek, 2. egy öreg, 3. egy karvaly, 4. egy hal és 5. egy nil-ló van festve, mely 1. az életbe lépőket, 2. a meghalókat, 3. az istent, 4. a haragot és 5. az igazságatlanságot jelenti (lásd Izis és Ozirist).

Az egyiptomiak — mondja tovább — a világot egy cserebogár képében rajzolja, mivel ez utjában hátuljával egy

golyót hömpölyget, melyben tojásai vannak; mint az állócsillagok ege, a napot ezeknek útján hömpölygeti (a tojás sárgáját).

A világot az 5. szám által is ábrázolják, azaz az elemek számával, nevezetesen — így mondja Diodor — föld, lég, víz, tűz és az aether vagy spiritus (az indusoknál ugyan ezek az elemek) és a mystikusoknál Makrobiusban ezek teszik a legfőbb Istenséget vagy a legfőbb alapokokat, az értelmet vagy az önmagából előállott szellemet, a világ lelkét, az égköröket és a földi tárgyakat. Ennélfogva teszi hozzá Plutarch az ugyanazonosítást, a pente (öt) görögben pan és az egész között.

A számár — így szól tovább — vihart, forgószelet jelent, mivel vörhenyes színe van, mint ennek; hanem viharnek neveztetik minden iszapos és agyagos test. (Itt megjegyzem, miszerint a héber nyelvben agyag, vörös szín és számár ugyanazon gyökszóból, *hamr* származnak.) Sőt több, Jamblichus azt mondja, hogy az iszap az anyagot jelenti és egy más helyen hozzá teszi, hogy minden rossz, minden veszély az anyagtól származik, mely Macrobius ezen szavával: minden mulandó és változásnak van alá vetve a nap alatt, összehasonlítva, a régieknek kezdetben természetani, később erkölcsivé vált elméletét, a jó és gonosz rendszeréről, tünteti elibénk. (Hasonlítsd össze Dupuis tárgyalását Denderah állatköréről. Reuae philosophique 1801.)

⁷⁸ *Tradiczió.* Ezek Plutarch saját szavai, ki azt beszéli, hogy ezen különféle vallásrendszereket egy egyiptomi király hozta be a különféle városokba, hogy azáltal köztük meghasonlást idézvén elő, őket leigázhassa (és ezen királyok a papok kasztjából voltak). Lásd Izist és Ozirist.

⁷⁹ *Az égőmb ábrájában.* A hajdani papoknak háromféle ilyenü ábrájuk volt, melyet szükséges tudni az olvasónak.

Eubulusban olvassuk — így szól Porphy — hogy Zoroaster első volt, ki, miután a Persiával szomszédos hegyek között egy kellemes fekvésű barlangot választott, azt a tűzistennek (Mithra, a nap) minden tárgyak istenének és atyjának szentelte, azaz ő ezen barlangot földmérési részekre osztotta, melyek az égöveket és elemeket ábrázolták, miáltal kicsinyben a tűzisten által beosztott világrendszert utánozta. Zoroaster után használatba jött a földalatti barlangokat a rejtmények ünnepélyére szentelni és valamint a templomok az égi isteneknek, a mezei oltárok a hősök és földi isteneknek, a földalatti barlangok a poklok isteneinek voltak szentelve, úgy a természetes barlangok és sziklaüregek a világnak, a világmindenségnek és a Nympháknak szenteltettek. Innét jöttek Plato és Pythagorás azon gondolatra, hogy a világot pokolnak nevezzék. (Porphy, de aniro Nymphar.)

Ez volna tehát az első ábra kicsinyben és habár a persák

ezen találmány dicsőségét Zoroasternek tulajdonítják, biztosak lehetünk benne, hogy az a persáktól vette eredetét, hogy annak mint legegyszerűbbnek s legrégebbnek, onnét kellett származni. A Theba körüli festményekkel borított barlangok megerősítik ezen véleményt.

Egy másodíkról azt beszéli Synesius püspök, ki a rejt-ményekbe be volt avatva, az egyptomi próféták vagy képes-beszédűek nem engedték a közönséges munkásoknak, hogy bálvány vagy más isteni képet készítsenek; magok lementek a szentelt barlangokba, hol nekik rejtett szek-rényekben bizonyos bömbölyeik voltak, melyek után titok-ban, a nép tudta nélkül készítették ezen képeket, meg- vetve az egyszerű és természetes tárgyakat, mesés és csodás dolgokat kívántak. (Syn. in Calvit.) azaz: hogy a papoknak földgömbjeik voltak, mint a miénk és ezen Chäremonnal, annyira megegyező tétel, kezünkbe adja a kulcsot egész csillagjósati hittanukhoz.

Végre, volt nekik bizonyos alaku lapos körök, csupán azon különbséggel, hogy az ő köreik nagyon tömöttek voltak és a dékányok és aldekányok minden költött osztályaik megnyerték az ő befolyásaikat a hieroglif jelekkel együtt. Kircher egy másolatát adta ennek az ő egyptomi Oodidpjében és Gebelin egy figurákkal ellátott töredéket közlött kalendáriumában (az egyptomi állatkör neve alatt). A régi egyptomiak, így szól a csillagjós Julius Firmicus (Astron. lib. II. c. 4. és lib. IV. cap. 16) az állatkör minden jegyét három részre osztották és minden rész egy költött lénynek kormánya alatt állott, melyet ők dékánynak, vagy a tízek fejének neveztek, egy havonkint három, éven-ként pedig harminczhat dékányaik voltak. És ezen déká-nyok, melyek isteneknek is neveztettek, határozta meg az emberek sorsát . . . és különösen bizonyos csillagokba helyeztettek. Később még minden tízhez három istent találtak fel, kiket kiosztóknak neveztek, úgy, hogy minden hónapra kilencz esett, melyek ismét a hatalmak számnélküli részeire osztattak fel. (A persák és indusok hasonló körökre oszták fel éggömbjeiket és ha erről a Scaliger által, Manilius végén kiadott leirat nyomán egy rajzot készítenénk, azon tisztán megtalálhatnánk hieroglyphjaik magyarázatát, mert minden darab egy azok közül.)

⁸⁰ *A téli félgömb ellentétben állott a nyárral.* Éppen e miatt íratott Ahrimán neve a persáknál mindig megfordítva: namírhát.

⁸¹ *Thyphon, azaz özönviz.* Thyphon a görögök által Thuphannak mondva, nem egyéb, mint az arab touphan, mely özönvizet jelent és mindezen özönvizek a myhológiá-ban nem egyebek, mint a tél és esősidő, vagy a Nilusnak kiöntése, valamint az állítólagos tűzvészek, melyek által a válágnak megsemmisülni kellene, nem egyebek, mint a

nyári korszak. Ezért mondja Aristoteles, (de meteoris lib. I. cap. 14.) hogy a tél a négy évszaknak özönvize. a nyár pedig a tűzvészé legyen. Az egyiptomiak, így szól Porphyr, évenként egy büvereklyét használnak a világ emlékéül a leghosszabb napon, a házakat, a tűzhelyeket és fákat vörösekkel jelölik meg és azt mondják, hogy ezen napon az egész világ lángba borult légyen. Ezen napon ünnepelték a pyriai vagyis a tüztánczot. (Ez magyarázza meg szinte a tűz és víz általi megtisztulásokat, mert miután a rák naptérítőjét a mennyi meleg vagy a mennyi tűz kapujának, a bakét pedig az özönvíz vagy a víz kapujának nevezték, azt hitték az emberek, hogy azon lelkek és szellemek, melyek, hogy az égbe juthassanak, megsültek vagy megusztak légyen, innét származott a tűzisten keresztelése és a lángokon való átmenetel, melyek sok idővel Mózes előtt az egész keleten már szokásban voltak).

⁸² *Perszában a későbbi korban a kígyó volt ez.* Azaz, midőn a kos lett a napéjgyenlítő jele, vagy inkább midőn az égi jelek előrehaladott rendje észrevételé, hogy többé nem a bika az. (Lásd a 69. jegyzéket).

⁸³ *Minden vígságos isteni tisztelet.* Minden hajdankori ünnepély, mely a nap visszatérésére vagy emelkedésére vonatkozik, ezen bélyeget viseli, innét vette a római kalendárium Hilariája, a tavaszi napéjgyen beléptekor eredetét. A tánczok utánzásai voltak a planeták menetének. A dervischek tánczai most is ezt ábrázolják.

⁸⁴ *Melyből származott minden szomorú isteni tisztelet.* Csupán a démonok és rossz szellemeknek áldoznak, így szól Porphyr, véres áldozatokkal, hogy haragjukat elhárítsák. — A démonok szeretik a vért, a nedvességet és a büzt (Apud Euseb. Präp. ev. p. 173).

Az egyiptomiak azt mondja Plutarch — csak Typhonnak tesznek véres áldozatot. Egy vörös ökröt szoktak neki áldozni és az áldozatbarom el van átkozva és a nép minden bűneivel megterhelve. (Mózes kecskebakja. Lásd Izis és Ozirist.)

A földi lények beosztása tiszták és tisztátlanokra. Strabó azt mondja az alkalommal, midőn Mózes és a zsidókról szól: a babonából származott bizonyos husétkek tilalma és a körülmetélés. Ezen utóbbi szokásnál meg kell jegyezni, hogy ezáltal cél volt Osiris (Phallus, a férfiúi szeméremtag) jelképét a termékenység akadályától megmenteni oly akadálytól, mely Typhon bélyegét hordá, melynek természete, mint Plutarch mondja, mindaz, ami akadályoz, gátol és visszatart.

⁸⁵ *Elyseumi mezőket teremtett.* Aliz a phöniczi és héber nyelven tánczot és örömet jelent.

⁸⁶ *A tejút.* Lásd Macrob. Somn. Scip. cap. 12. és a 99. jegyzéket.

⁸⁷ *Hogy ott a boldogoknak árnyéka nem leend.* Plutarchnak van e fölött oly érdekes és az egész rendszert annyira fölvilágosító helye, hogy az olvasó meg fogja köszönni, ha itt egészen közöljük. Miután elmondá, hogy a jónak és gonosznak elmélete a hittudósokat és természetvizsgálókat minden korban foglalkoztatá, hozzá teszi még: némelyek azt hiszik, mintha két Isten volna, kik közül az egyik a jóban, másik a rosszban gyönyörködik. Megkülönböztetésnek okáért az egyiket Istennek, a másikat nemtő vagy dāmonnak (gonosz szellem) nevezik. Zoroaster, Oromazes és Ahrimannak nevezte őket és azt mondja, hogy minden tárgyak között, melyek érzékeinkre hatnak, leginkább jelképezi az egyiket a világosság, a másikat a sötétség és tudatlanság. Még hozzá teszi, hogy Mithra közöttük a közvetítő s ezért nevezik a pessák a Mithrát közbenjárónak. Mindezen isteneknek vannak bizonyos állatok és növények szentelve, például a kutyák, madarak és a süldisznó a jónak és minden vízi állat a rossz nemtőnek.

A pessák azt mondják továbbá, hogy Oromazes a legfényesebb világosságból származott vagy képződött, míg ellenben Ahriman a legfeketébb sötétségből. Oromazes hat istent teremtett, éppen oly jókat, mint maga és Ahriman hat rosszat állított ellenükbe; azután Oromazes megháromszorozta magát (a hármas Hermes) és annyira eltávozott a naptól, mint amennyire van a nap a földtől, ő teremtette a csillagokat és ezek között Syriust, kit örül állított az egekre. Azonban még teremtett huszonnégy más istent, kiket egy tojásba helyezett; Ahriman pedig teremtett más huszonnégyet, kik a tojást összetörték és akkor jó és rossz egybevegyült a földön. De végre Ahriman le fogna győzetten és a föld akkor simává s egyenlővé leend, hogy az emberek boldogok legyenek.

Theopompus a Magusok könyvei nyomán hozzáteszi, hogy minden háromezer évben felváltva uralg egy ezen istenek közül, mialatt a másik legyőzve van, hogy azután ismét háromezer évig egyenlő fegyverekkel küzdenek egymás ellen, hogy azonban végre a rossz szellem le fog győzetni (anélkül, hogy többé visszatérhetne). Akkor leendnek aztán az emberek boldogok és többé nem leend árnyék. Azonban az Isten, ki ezen tárgyak felett elmélkedik, várakozásban nyugszik, míg neki tetszeni fog azt végrehajtani. (Lásd Isis és Ozirist.)

Világosan láthatni ezen egész pontban az allegoriát. A tojás az állócsillagok égőve, a világ; Oromazes ha istene a nyári hat égijelek, Ahrimané a hat téli jelek; a negyvennyolcz későbbi istenek a hajdani égöv negyvennyolcz égijelei, melyek Oromazes és Ahriman között egyenlően fel vannak osztva. A Syrius mint őr szerepel, elárulja ezen eszmének egyiptomi eredetét és végre azon kifejezés,

hogy a föld sima és egyenlő leendő és hogy a boldog emberek árnyékot nem fognak vetni, arra mutat, hogy a valódi paradicsom az egyenlítő alatt volt.

⁸⁸ *A Mythra barlangja.* (Lásd a 79. jegyzéket.) A mesterséges barlangokban, melyeket a papok mindenfelé készítettek, oly rejtményekeket ünnepeltek, melyek, mint Origines, Celsus ellenében állítja, abból állottak, hogy a csillagok, planéták és égitestek mozgásait utánózták. Az avatottak bizonyos csillagzatoknak neveit és azon állatoknak alakjait vették föl, melyek ezeket jelképezik. Egyik oroszlán, a másik holló, a harmadik kosnak stb. öltözködött. Innét eredtek az első komédiák álczái. (Lásd Ant. devoillér T. II. p. 244.) A Ceres mysteriumainál a csapatvezető magát teremtőnek nevezte; a tűzhordozó: napnak; az, ki az oltárhoz legközelebb volt: holdnak; a hirnök: merkurnak. Egyiptomban volt egy ünnepély, melynél nők és férfiak az évet, évszázadot, az év és napszakait ábrázolták és Bachusnak engedelmességek. (Athenaeus Lib V. c. 7.) Mithra barlangjában volt egy hétfoku vagy hétlépcsősű létra, melyek a planéták hét éggörét ábrázolták, melyeken a lelkek le és feljártak. Ez éppen azon lajtorja, mely Jákób álmában előjön; mely azt tanúsítja, hogy ezen korban már az egész rendszer ki volt dolgozva. A francia kir. könyvtárban egy pompás kötet látható az indus istenek rajzaival, melyben többek között a létra is le van rajzolva a rajta felmászó lelkekkel együtt.

⁸⁹ *Melyeknek mozgásai kiszámítás által meghatározottak.* Lásd Bailly ur Astronomie aneiennejét, melyben a papok tudományáról állításaink tökéletesen igazolva vannak.

⁹⁰ *Egymással benső rokonságban állanak.* Ezek Jamblichusnak saját szavai; de myst. Aegypti.

⁹¹ *Egy tüzes vagy villanyos folyadék.* Minél inkább gondolkozom rajta, hogy mit értettek a régiek az aeter és spiritus név alatt, melyet az Indusok Akaschnak neveztek, annál több ugyanazonságot találok közte és a villany folyadék között. Egy világító folyadék, mely a világot betölti, mely a csillagok anyagát képezi, mely a mozgás és melegség ősanýaga, melynek parányai a testekbe behatnak és azokat betöltik, s bennök oly annyira kiterjeszkednek, a minő nagyok a testek — mi lehet hasonlóbb ennél a villanyhoz?

⁹² *A napot tették szívévé vagy központjává.* A természetvizsgálók — így szól Macrobius — a napot a világ szívének nevezik (c. 20 somn. se.). Az egyiptomiak — azt mondja Plutarch — a keletet arcának, az éjszakot jobbjának, és a delet a világ baljának nevezik (mivel ott fekszik a szív). Szüntelen emberhez hasonlítják a világot; és innét származott az Alchymisták elhírhedt kis világa (a Mikrokosmos). Hadd jegyezzük meg itt mellékesen, miszerint az ugynevezett alchymisták, kabalisták, szabadkőművesek, magneti-

salók, martinisták és minden ilyenmü ábrándozók nem egyebek, mint ezen hajdani iskolának tévelygő tanoncjai. Azért mondjuk, hogy tévelygők, mivel daczára igényeiknek, elszakadva van az elrejtett bölcsesség fonala.

⁹³ *Hogy a világ örökkévaló.* Lásd a Pythagorista Ocellus Lucanust és Kircher Oedipus Aegyptiacusat II. p. 205.

⁹⁴ *Az orpheusi tojás.* A tojással összehasonlítás vonatkozik: 1. ugyanazonságára a gömbölyű és sárga alaknak, 2. a középbeni fekvésre, 3. a tojás sárgájában levő mag vagy élet szikrára. Vajjon a tojásdad alak, nem a planeta-kör Ellipsisére vonatkozik-e? Én hajlandó vagyok azt hinni, hogy igen. Ezen szó: orpheusi, még egy megjegyzésre ad alkalmat: Macrobius azt mondja (Somn. Scip. c. 20), hogy a nap a világ agyveleje; hogy az ugyanazonítás következtében az embernek agyveleje gömbölyű, mint ezen csillagzat, a bölcsesség székhelye. Azonban ezen szó: oerph, héber nyelven, agyvelőt és annak székhelyét jelenti; továbbá Orpheus egy a Buddha és Foval, és a Bonzok ugyanazon Orphikusok, kiket Plutarch mint sarlatanokat jellemez, kik húst nem ettek, bűvereklyéket, köveket s más egyebeket árultak, és a népet, sőt magát a kormányt is megcsalták. (Lásd Freret tudományos Memoirejeit sur les orphiques, Abad. des Inscript. Tom 23 in 4-to.)

⁹⁵ *Fején egy arany golyóval.* (Lásd Porphyrt Eusebiusban. Praep. Év. lib. 3. p. 115.)

⁹⁶ *Jelképezvén a szelet.* Az éjszaki vagy a hűsítő szél (Etesiae), mely rendszerint a leghosszabb nappal és az áradással kezdődik.

⁹⁷ *Jou-piter Jupiternek valódi latin kifejezése.* Ezen szónak jou valódi értelme: lét. (Lásd 105. jegyzetet.)

⁹⁸ *A nagy tojást fujva ki szájából.* Lásd az 56. jegyzetet.

⁹⁹ *A léleknek halhatatlanságáról, mely kezdetben örökkévalóságnak neveztetett.* Az első spiritualisták rendszere szerint a lélek nem egy időben teremtetett a testtel, hogy azzal felruháztassék; az már előbb, sőt öröktől fogva megvolt. Im rövid szavakban azon tan, melyet Macrobius fölállított. (Somn. Scip.)

Van egy világos, tüzes, igen finom folyadék, mely aeter vagy spiritus név alatt az egész világot betölti; ebből áll a nap és a csillagok anyaga; ez az elve és lényegesen működő ereje minden mozgásnak, minden életnek, maga az Istenség. Ha valamely test a földön megelevenítendő, akkor egy parányi gömbölyű részecskéje ezen folyadéknak leszál a tejuton a holdgömbjéhez, hol egy durvább léggel egyesülve alkalmassá leendő anyaggal egyesülni. Ekkor behat a képezendő testbe, azt megelékesíti, vele nő, vele szenved és vele kisebbedik. Ha aztán idővel elhagyja azt és ezen durvább részek feloszolnak, akkor elkülöníti magát ezen megmásíthatatlan részecske attól és ismét feloszlik

az aeter nagy oceánjában, ha őt a földi lénnyel való egybevegyülése vissza nem tartóztatná. Ezen lég, ezen gáz megtartja a testnek formáját és lesz belőle árny vagy fantom, egy tökélytelen alakja a megholtnak. A görögök ezen árnyat a lélek képének nevezték. A Pythagoraisták nevezték azt a lélek szekerének vagy burokjának és a rabbik oskolája annak hajója vagy csolnokának. Ha az ember jól töltötte életét, akkor az ő lelke, azaz szekere és aetere, visszatért a holdba, hol egymástól elkülönítették. A szekér élt a hold elyziumában, az aeter pedig visszatért az álló csillagokba, azaz az Istenhez, mert — így szól Macrobus 14. fejezetében — sokan az álló csillagok egét Istennek nevezik. Ha pedig rosszul töltötte az ember földi életét, úgy lelke megmaradt a földön, hogy magát megtisztítsa és itt bolyongott idestova Homer árnyaiként, ki ezen tant egész Ázsiában három századdal előbb tanulta megismerni, mielőtt Pherecydes és Pythagoras Görögországban megújították volna. Herodot azt mondja ezen alkalomnál, hogy az egész rege a lélekvándorlásról Egyiptomban találatott fel és oly emberek által terjesztetett el Görögországban, kik azt saját találmányaik gyanánt adták elő. Én tudom neveiket is — így szól ő — de elhallgatom (lib. 2.). Cicero ezt kiegészíti és határozottan mondja, hogy az Pherecydes, Pythagoras tanítója volt. (Tuscul. lib. I. §. 16.) Ha pedig még hozzá tesszük, hogy ezen rendszer azon korban egészen friss és meleg ujság volt, úgy nagyon könnyű megmagyarázni, miért tekintette azt Salamon — ki sok idővel élt Pherecydes előtt — mesének s miért szóltott róla így; ki tudhatja azt, hogy vajjon az ember lelke fölfelé megy-e? Mi engem illet, ha az embernek állapotáról gondolkodom, azt úgy találom, hogy ő hasonló az állatokhoz; vége ugyanaz, az ember éppen úgy mulik ki, mint az állat; egyikből sem marad fenn több, mint a másikból; minden hiábavalóság e földön. (Salam. Predik. 3. rész, 18. sat. vers.)

Ez volt Mózes véleménye is, mint azt Herodot fordítója igen helyesen jegyzi meg (Larcher). Ez azt is mondja, hogy a halhatatlanság eszméje a zsidóknál legelőször az assyrusok által lett ismeretessé. Egyébiránt az egész Pythagorasi rendszer nem egyéb, mint a természettannak félreértett rendszere.

¹⁰⁰ *A gépnek kell, hogy gépmestere legyen.* A spiritualisták minden okai ezen alapulnak. (Lásd Macrobus második könyvének végét és Platot.)

¹⁰¹ *A Demi-Urgos, a Logos, a szellem.* Ezek valósággal a keresztények szentháromsága három személyének elő-ábrái. (Lásd 120. jegy.)

¹⁰² *Még neve is.* Alapos fürkészés után az istenségnek valamennyi nevei egy anyagi tárgynak nevére térnek vissza,

mely az ő székhelyének tartatott. Ennek mi számtalan példái láttuk s még csak egyet akarunk felmutatni a latinok ezen szavában: Deus, Isten. Ezen szó, mint tudva van, ugyanaz a görögök *θεός*-ával. Azonban Plátó (Cratyloban), Macrobius és Plutarch (Izís és Oziris) szerint a gyökszó így mondatik: *θεειν*, mely bolygást jelent, mint plánéta, tehát a plánétával rokonértelmű, mivel, mint ezen írók hozzátesszik, a hajdani görögök, valamint a barbárok a plánétákat különösen imádták. Tudom, hogy ezen etymologiai nyomozások nagyon rossz hirben állanak, de ha a szavak valósággal az eszme kifejezései vagy a gondolat jelei, úgy ezeknek származási rendje egyike ugyanaz, ami a másiké és egy-egy jó etymologiai Lexikon az emberi ész legtökéletesebb történetirata lenne. Csakhogy az e nemű nyomozásoknál sokkal vigyázóbban kell eljárni, mint eddig és a különféle alphabetek betűinek értelmei között alapos összehasonlítást kellene kidolgozni. Hogy azonban ismét tárgyunkhoz visszatérjünk, megjegyezzük, hogy phöniciai nyelven e szó „thah“ szinte bolygást jelent és úgy látszik, hogy ez a *θεειν*-nek gyöke volt. Ha azt akarjuk, hogy Deus Jeustól származzék (Jupiter görög neve), melynek gyökszava *zaw* (láttam), úgy ezen szó értelmével jön össze *ju*, mely a világ lelkét, az östüzet jelenti. (Lásd a 105. jegyet.) Divius (Genius, másodrangu isten) nekem úgy látszik, hogy a keleti div. farkas vagy sakál, a napnak egyik jelképétől származik. Thebában — így szól Macrobius — a napot egy farkasnak vagy inkább egy sakálnak képében festették, mert Egyiptomban farkasok nincsenek. Oka ezen képnek valószínűleg az lehet, hogy a sakál, valamint a kakas, a napnak feljövetelét megordítja és ezen vélemény ez által, hogy e szó *λυγος* (farkas) és *lyke* (a regg világa), melyből *lux* lett, egy és ugyanaz, bizonyossá válik.

Dius, mely napot is jelent, a di, karvalytól származik. Az egyiptomiak — azt mondja Porphy (Euseb. Praep. evang. p. 92.) — a napot egy karvalynak vagy keselyűnek képében festik, mivel ezen madár a legmagasabb légkörben röpül, honnét a világosság jön. És Kairóban valósággal ezreit láthatni ezen madaraknak szünet nélkül a légben repkedni, honnét csupán azért ereszkednek alá, hogy kellemetlen kiáltásaikat hallassák, mely ezen szótaghoz hasonlít: di; és ezen, valamint az előbbi példákban föltaláljuk ezen szazaknak: dies nap = világosság és dius = Isten vagy az égen járó nap ugyanazonosságát.

¹⁰³ A tudományok és fölfedezések haladását gyorsítják. A bizonyítványok egyike, hogy mindezen rendszerek Egyiptomban találtattak fel, legfőképp azon alapul, hogy az az egyetlen ország, hol a tudományosság tökéletes rendszerét már a legmesszebb őskorban megalapítva látjuk.

Alexandria Clemens egy megjegyzésére méltó tudósítást

közölt (Stromat. lib. 6) azon negyvenkét könyvről, melyeket Isis bucsujárásánál hordoztak. A vezető, vagy énekes — így szól ő — egy lantműszert és Merkur két könyvét vitte magával, melyek közül az egyik Istent dicsérő énekeket, másik pedig a királyok névjegyzékét tartalmazta. Ezután a csillagász (az időügyelő) vitt egy pálmaágat és üvegórát, a csillagjóslat jegyeit; ennek könyv nélkül kell tudni Merkur négy könyvét, melyek a csillagászatot tárgyalják névszerint: az első a bolygók rendét, a második a nap és hold feljövetelét, a két utolsó pedig az állócsillagok feljövetelét és állását. Azután jön a szent irnok virágos fővel, (mint kneph) és kezében egy könyv, tentatartó és írónáddal, ennek ismernie kell a hieroglyphokat, a világíratot, a nap, hold, bolygók járását, Egyptom felosztását (harminczhat kerületekre); a Nilus folyását, ismerni a szent butorokat és öltözeteket, a szent helyeket és mértékeket stb. Ezután jön stolahordozó, ki az igazság cubitusát és egy poharat visz az áldozatbor kiöntésére, tíz könyvvel együtt, melyek hymnusokat, imákat, áldozatokat, áldozó czeremóniákat és az ünnepélyeket tárgyzazzák. Utoljára jön a próféta, egy korszót vive maga előtt, kit a kenyérhordozók követnek (mint a kánai menyegzőn). Ezen próféta, mint a rejtemények elnöke, még tíz szent könyvet tanul meg kívülről, melyek a törvényeket, az isteneket és az egész papi fegyelmet tárgyzazzák. Általában negyvenkét könyveik vannak, melyek közül ezen személyeknek harminczhatot meg kell tanulni. A többi hat a pastophorokat illeti; ezek a gyógytudományt, az emberi test szerkezetét, a betegségeket, gyógy és műszereket tárgyzazzák.

Az olvasóra hagyjuk egy ily ismetárból következményeket vonni. Ezen könyveket Merkurnak tulajdonítják, hanem Jablichus megmondja nekünk, hogy ezen, a papok által szerkesztett könyvek ezen istennek tulajdonítottak, ki mint Génus vagy dékány, ki az állatkört megnyitotta, minden vállalatnak elnöke volt. Ez a rómaiak Jánusa, a hinduk Guianesája és megjegyzendő, hogy Jánus és Guianesa hasonlóak. Egyébiránt ugylátszik, hogy ezen könyvek mind azon tudományoknak forrásai voltak, melyeket a görögök és latinok még az aranycsinálás (alchymia), halott-idézésről stb. reánk hagyományoztak.

¹⁰⁴ *Mely alsó Egyptomban stb. uralgott.* Egy bizonyos időben — így szól Plutarch (de Iside) — festetik le mint egyptomiak állatisteneiket, csupán a thebaiak nem, miután ők oly Istent imádnak, kinek formáját emberi érteleml föl nem foghatja. És ez azon Isten, kit a Heliopolisban nevelt Mózes kiválólag elfogadott, de nem föltaált.

¹⁰⁵ *És Yahouh stb.* Ez a mi Jehovákn valódi kimondása, miután bebizonyult dolog, hogy a hajdankorban sem a syrusok. sem a phónikusoknak a latin J. és V. betűik

nem voltak meg. Ezen arab szólásformának feltételére Diodor is feljogosít bennünket, ki Mózes Istenét (lib. 1) „Jaw“-nak nevezi. Látható, hogy Jaw és Jahouh ugyanazon egy szó. Az ugyanazonság e szóban „Ju-piter“, megmarad, hogy azonban ezt még inkább bebizonyítsuk, jelentéséből akarjuk leszármasztatni.

A héber, az az egy, egész Előázsiában közönségesen használt szólásmód szerint Yahouh, részesülője e szónak *hih*, *létezni*, *lenni* és lényt jelent (levőt, létezőt) azaz, az élet ősforrását, a mozgató erőt vagy magát a mozgást (a lények általános lelkét). De mi tehát Jupiter? Akarjuk hallani a latinok és görögök hittanának megféléjét. Az egyiptomiak, — így szól Diodor Manethó memphisi pap után — az egyiptomiak, kik az öt elemeknek neveket adnak, a szellemet (vagy aethert) Jupiternek nevezték, ezen szónak sajátos értelme végett, mert a szellem az életnek forrása, az életcsirának előidézője az állatokban és ezen okból úgy tekintik őt, mint a lényeknek atyját és előidézőjét. Ezen okból beszél Homér az emberek és istenek atyja és teremtetőjéről. (Diod. lib. 1. sect. 1.)

Az istenészeknél — így szól Macrobius — Jupiter a világ szelleme; innét mondja Virgil: „Musák! kezdjük Jupiterrel.“ Mindenek telvék Jupiterrel (Scipio álma Cap. 17) és a Saturnaliákban így szól: Jupiter maga a nap, ezért mondá viszont Virgil: a szellem táplálja az életet és a világ nagy tagjaiban elterjedt szellem élteti az egész tömeget és egy mérhetetlen testet képez

Jupiter, — így szólnak egy igen régen Egyiptomban keletkezett orphiusi felekezetnek versei, melyeket Onomáczritus Pisistratus korában szedett össze, — Jupiter, kit villámmal kezében festenek, forrása, kezdete, közepe és vége minden dolognak, ő az egyetlen és általános hatalom, ő kormányoz mindeneket, eget, földet, tüzet, vizet, elemeket, napot és éjt. Ez teszi az ő végnélküli testét; az ő szemei a nap és hold; ő az örökkévalóság és térség, szóval — hozzá teszi Porphyre — Jupiter maga a világ, az egyetem, mely minden lények létét és életét magában foglalja. Mivel azonban a bölcsek ezen istennek természetét és lényegi részeit fölött vitatkoztak és semmi formát ki nem gondolhattak, mely az ő tulajdonságait képezhetné, tehát egy embernek alakjában festették le őt. Változhatlan lényének kiábrázolása végett ül, testének felső része fedetlen, mivel a mindenség felső részeiben (a csillagokban) leginkább látható. Övezettől fogva be van fűdve, mivel a földi tárgyakba beburkolva van. Baljában királyi pálczát tart, mivel szíve ezen részen van és a sziv, az észnek székhelye, mely (az embernél) minden cselekmény fölött uralg. (Lásd Euseb. Praep. Evang. p. 100.)

Végre egy helyet akarunk itt a bölcészeti földirás

Straboból idézni, mely minden kétséget elenyészt, a Mózes és a pogány istenészek közötti eszmék egybehangzása felől.

Mózes, ki egyiptomi pap volt, azt tanította, hogy rut tévelygés az istenséget állatok alakjában kiábrázolni mint az egyiptomiak, vagy pedig emberi formában, mint a görögök és afrikaiak. Csak az, mit világnak nevezünk, — így szól — mely eget, földet és minden lényeket betölt, azaz Isten, a minden dolgoknak tartalma, a természet, ennél fogva egy okos embernek sem juthat eszébe, annak képét egy valamely közöttünk lévő tárgynak alakja által kiábrázolni, ennél fogva akarta Mózes, ki mindennemű hasonlatosságot megvetett (a bálványképeket), hogy ezen Isten eszmekép nélkül és saját természetében imádtassék és számára dicsőségének megfelelő templom építessék stb. (Geograph. lib. 16).

Mózes hittana tehát nem különbözött a világszellemtan követői, azaz a Stoikusok, sőt az Epikureusokétól sem. Ugy látszik, hogy ezen bölcsészet akkor keletkezett vagy akkor terjedt el, mikor Ábrahám Egyiptomba jött (200 évvel Mózes előtt) miután ő bálványtanát a Yahouh istenét gyanánt adta ki, úgy, hogy annak elterjedését a tizenhét vagy tizennyolcadik századra lehet tenni Krisztus előtt.

Diodor, Mózes történetét természeti világában állítja előnkbe, midőn azt mondja (lib. 34-et 40), hogy a zsidók egy általános éhség alkalmával, midőn az ország idegenek által tul volt tömve, Egyiptomból kiűzettek és hogy Mózes, ki magát eszély és bátorság által kitüntette, ezen alkalmat megragadá, hogy népét Judea hegyei között megtelepítse. Mi illeti a 600.000 férfit, a gyermekeken kívül, kiket a biblia szerint neki ki kellett volna vezetni, minden nagy nehézség nélkül bizonyítható, hogy itt a másolónak tévedése volna kiigazítandó.

¹⁰⁶ *Ei, létel, lét.* Ezen egy tagu szó volt a delphibeli templom ajtaja fölé írva. Plutarch is tárgyalta ezt.

¹⁰⁷ *Maga Osiris neve, Mózes dicséreteiben.* Ez Mózes V. könyvének 32. részében találhatik: „Tökéletesek a Tsournak művei.” *Tsourt*, kösziklának fordíták magyarul, valósággal pedig ez a szó azt jelenti, hogy formát, alakot adni valaminek és Plutarch szerint ez egyik értelmezése Osirisnak.

^{108—110} *Az aranykort a földre vissza fogja hozni.* Ez az alapja minden pogány orákulumi jóslatoknak, melyeket a Krisztusra alkalmaztak és a többi között Virgil negyedik pásztordalának, valamint a hajdan híres sibillák verseinek.

^{111—112} *Hatezer év a világ teremtése óta.* A hetvenek ötezer s körülbelül hatszáz évet számítottak és ezen számítás a legközönségesebb volt. Tudjuk, hogy a keresztény vallás első korszakában ezen vélemény a világ végezetéről mennyire foglalkoztatá az elméket. Később, midőn a szent zsi-

natok több bizonyosságra vergődtek, ezen véleményyt, mint eretnekséget, a chiliasták felekezetében kiátkozták, mely egy igen különös következtetésre szolgál alkalmul, mivel az evangéliumi könyvek szerint, melyeket mi követünk, Jézus chiliasta, azaz eretnek lett volna.

^{113—119} *Christ, azaz megtartó.* Szokás szerint a görögök a keletiek hehentő *h*-ját, kik ezt harisnak mondják, az *x* vagy a spanyol Jola-val fejezték ki. A héberben „Heres“ a napra használtatik, arabul az *őrizni* gyökszavát teszi és Haris annyit tesz, mint őr, csősz. Ez Vischnunak valóságos mellékneve, mely az ind és keresztény szentháromságnak ugyanazonságát és közös eredetét tanúsítja. Ez nyilván ugyanazon rendszer, mely keleti és nyugoti ágon két különböző alakot vett föl. Főtörzse ennek a pythagorási rendszer, a világszellem vagy Jupiterről. Ezen melléknév, Piter vagy Pater, a platonisták Demiurgosára átviteltvén, kétértelműséget idézett elő, mely okot adott arra, hogy az atyának fiát keressék. Ez a bölcsészeknél az ész volt, *vous* és *logos*, melyből a latinok verbumot csináltak (a mi igénk). Itt látjuk valódi eredetét az örök atyának és a tőle származott fiunak; mens ex Deo nata — így szól — Macrobius. Az anima vagy spiristus mundi volt a szentlélek és ennélfogva mondták Manes, Basilides, Valentinus és más állítólagos eretnekek az első századokban, kik az eredeti forrásra visszamentek, hogy az Atyaisten, a hozzáférhetlen legfőbb világosság (az első kör, aplanes) a fiu; a második a napban levő világosság, a szentlélek pedig a földet környező levegő legyen. (Lásd Beausobre II. köt. 586. b.) Innét van a Syrusok által jelképeül választva a galamb, Venus Urania madara, azaz a lég. A Syrusok — így szól Nigidius Germanicumában — azt mondják, hogy az Eufratesben egy galamb egy haltojást kiköltvén, abból lett Vénus. Ők nem is eszik meg a galambokat, azt mondja Sextus Empiricus Inst. Pyrh. lib. 3. c. 23. és az azon időszakra mutat, mely a halak jegyében kezdődik. (A legrövidebb napon.) Ha Christ talán egy chin által Harischtól származik, akkor készítőt, mivelőt jelent, illetékes mellékneve a napnak. Ezen változatok, melyek által a hajdankor embereinek zavarba kellett jönnie, egyetemlegesen azt bizonyítják, hogy Jézusnak valódi ősképe a nap, melyet már Tertulianus idejében is észrevettek. Sokan — azt mondja ezen író — több valószínűséggel azt gondolják, hogy a nap a mi isteneink és a persa vallásra utalnak bennünket.

¹²⁰ 608 szám, egy a nap korszakainak számai közül. Lásd Martianus Capella jeles ódáját a naphoz.

¹²¹ *Imádás által.* Olvasd Eusebius hideg declamatióját, Praep. evan. lib. 1. p. 11., ő azt állítja, hogy mióta Krisztus megjelent, azóta sem háboruk, sem zsarnokok, sem

emberevők, sem gyermekfertőzők, sem vérfertőzők, sem vadak, kik szüleiket megeszik, többé nem léteznek. Ha ezen első szent atyákat olvassuk, nem csodálkozhatunk eléggé becsületlenségük vagy vakságuk fölött.

¹²² *Csalárd kegyek után kapkodás.* Az Isten előtt és a természet állapotábani egyenlősége minden embernek egyik fő hitczikke volt a Samanäusoknak és ugy látszik, ők voltak a hajdankorban az egyetlen felekezet, mely azt elismerte.

¹²³ *Szolgajellem.* Mindaddig, míg eszköz leend a bünöktől megmenekülhetni, pénz által vagy meghatározott ájtatoskodások által magát megválthatni, mindaddig, míg a királyok és nagyok az elnyomás és embergyilkolási bünök alól templomok építése és alapítványok által magukat fölmentve lenni hiszik, mindaddig, míg a nép azt hiszi, hogy szabadon csalhathat és rabolhat, csak bőjtöljön, gyónjék és az utolsó kenetet felvegye, mindaddig lehetetlen, hogy erény és erkölcsiség legyen a társadalomban és az igazság mély értelmében nevezé egy újabbkori bölcsész a vezeklések tanát a társadalom dögvészének.

^{124—125} *Csalárdságok elhívése.* Ha az ember ismerni akarja a papoknak más emberek iránti érzelmeit, kiket ők mindig e szóval: nép, laikus, seculans, bélyegeztek, ugy olvassa magukat az egyházfőnökök munkáit. „A nép” — így szól Synnesius püspök (Calvit p. 315.) — általában csalattatni, ámtitadni akar, másként nem lehet véle bánni. A hajdani egyiptomi papok éppen azt tették, azért zárkóztak be templomaikba és fűtték egybe ott mysteriumaikat; ha a nép tudta volna a titkot (itt elfeledi, amit éppen most mondott), fellázadt volna a csalók ellen. De hát miként bánjunk másképp a néppel, miután ő nép? Én részemről mindig bölcsész leendek magam, de pap a nép előtt.

A nép elámitására csak egy kis pletyka szükségeltetik — írja Nazianz Gergely Hieronymushoz (Hieron ad Nep.) — minél kevésbé ért valamit, annál inkább bámulja azt. Apáink és bölcseink gyakran nem azt mondák, amit gondoltak, hanem amit a szükség és körülmények javasoltak.

A csodálatos által csodálkozást igyekeztek előidézni — így szól Sanchoniathan. (Praep. Evang. lib. 3. Lásd Plutarch ezt illető pontját, 47. jegyzet.)

Igy gondolkoztak a hajdankor minden papjai. Igy gondolkoznak a braminok és lámák még most is. Igy gondolkoztak a jezsuiták is, kik nagy léptekkel követték ugyan-ezen pályát. Szükségtelen egy ily tannak visszásságára való figyelmeztetés. Átalában minden szövetség, melynek alapja titok, mely titoktartást esküszik, rablók szövetsége a társadalom ellen, egy saját kebelében csalók és csalottakra, eszköz és eszközlőkre oszlott szövetség.

^{126—127} *Ne keressétek másokban saját tudatlanságtokat.*

Egy történetyszerű összehasonlítása a pápa ágnusának a nagy láma pastillájával valóban igen érdekes lenne. Ezen eszmének minden vallásos szokásra leendő kiterjesztéséből egy hasznos könyvet lehetne szerkeszteni: sor szerint rendbe kellene szedni a vallás és előítéletek ugyanazonos és egymással ellentétben álló vonásaikat. Egy más neme az előítéleteknek, melynek orvoslása épp oly hasznos volna a nagyok iránti tulságos tisztelet; e célra elegendő lenne az uralkodók, udvaroncok és miniszterek magánéletét le-rajzolni. Ha a nép bálványainak minden gyalázatát, minden nyomoruságát fölfedezve látná, nem jönne kisértetbe többé csalékony élveik után vágyódni, melyeknek álfénye őt gyötri és gátolja helyzetének valódi szerencsáját élvezni.

A TERMÉSZET TÖRVÉNYEI

VAGY

AZ ERKÖLCSISÉG TERMÉSZETTANI ALAPSZABÁLYAI.

ELSŐ FEJEZET.

A természet törvényeiről.

Kérdés: Mi a természet törvénye?

Felelet: Azon örök, változhatlan és szükséges törvény, mely által Isten a világot kormányozza, melyet ő maga kínál az emberi érzékek és értelemnek, hogy az szolgáljon nekik egyenlő és általános zsinormértékül, mely által őket vallás és tartományra való tekintet nélkül, a tökély és boldogságra vezesse.

K. Miben különbözik a természet törvénye a többi törvényektől?

F. Legfőképpen tiz ismertető jel által.

K. Melyik az első?

F. Hogy az a tárgyak lételétől elválhatlan, tehát a világ kezdete óta fennáll és minden más törvényeket megelőzött; mindeniknek mintaképül szolgált, melyek csak többé vagy kevésbé tökéletes utánzásai és másolatai ugyanannak.

K. Melyik a második?

F. Hogy az közvetlenül az Istentől jön és általa minden ember szívébe van bevésve; mig a más

törvények emberek által irattak, kik csalatkozhatnak, vagy csalók lehetnek.

K. Melyik a harmadik?

F. Hogy az minden korról, minden országgal közös és így általános.

K. Nincs más általános törvény?

F. Nincs, mert egy sem alkalmazható a földnek minden népeire. Mind csak helyhez kötöttek és esetlegesek, a hely és személyek körülményeiből keletkeztek, elannyira, hogy ha egyik vagy másik ember, egyik vagy másik esemény nem létezett, ez vagy ama törvény létre nem jött volna.

K. Melyik a negyedik ismertető jel?

F. Hogy az egyszerű és változhatlan.

K. Nincs-e más egyszerű és változhatlan törvény?

F. Nincs, mert ami egyik törvény szerint jó és erény, a másik szerint gonosz és bűn és amit ugyanazon törvény egy időben méltányol, másban kárhoztatja azt.

K. Melyik az ötödik ismertető jel?

F. Hogy az szemmel látható és kézzelfogható, mert az egészen a tett dolgokban áll, melyek az érzéknek és a fogalomnak szüntelenül tárva állanak.

K. A más törvények nem szemmel láthatók és nem kézzel foghatók?

F. Nem, mert azok elmúlt és kétséges tényeken, kétértelmű és gyanús tanúságokon és bizonyítványokon alapulnak, melyek az érzékek előtt hozzáférhetetlenek.

K. Melyik a hatodik ismertető jel?

F. Hogy észszerű; mert szabályai és egész tana az emberi ész és értelemmel megegyeznek.

K. Nincs-e más észszerű törvény?

F. Nincs, mert mind ellenkezik az emberi ész és értelemmel, és ötet önkényszerűleg vak és a kivitelben lehetetlen hitre kötelezik.

K. Melyik a hetedik ismertető jel?

F. Hogy igazságos; mert a természet törvényé-

ben az áthágási büntetések arányban állanak a bűntényekkel.

K. A más törvények nem igazságosak-e?

F. Nem, mert gyakran az érdem és kihágáshoz aránytalan büntetést vagy jutalmat csatolnak és gyakran oly cselekedeteket, melyek semmisek vagy közönyösek, érdemül vagy bűnül rónak fel.

K. Melyik a nyolczadik ismertető jel?

F. Hogy békés és türelmes, mivel minden embereket testvérekül s egyenjogosakul tekint és mindenkinek, még a tévelygések irányában is, békét s türelmet tanácsol.

K. A többi törvények nem békések-e?

F. Nem, mert mind egyenetlenséget, visszavonást, háborút hirdet és az embereket az igazság és uralomrai kizárólagos igények által egymástól elkülönítik.

K. Melyik a kilenczedik ismertető jel?

F. Hogy az minden emberre nézve egyaránt jótékony; mert mindenkit azon valódi eszközökre tanít, melyek által jobb és boldogabb lehet.

K. Nem jótékonyak-e a többi törvények is?

F. Nem, mert egy sem tanítja a valódi eszközöket a boldogságra; mind csupán csekély értékű s veszélyes szokásokra szorítkoznak és ezt a tapasztalás bizonyítja, mert annyi sokféle törvények, vallások, törvényhozók és próféták után is, az emberek még mindig oly szerencsétlenek és tudatlanok, mint hatezer év előtt.

K. Melyik az utolsó ismertető jele a természet törvényének?

F. Hogy ez egyedül elegendő az embert jobbá és boldogabbá tenni; mivel mindaz benne foglaltatik, ami az egyéb polgári és vallási törvényekben jó és hasznos vagyon; szóval: mert ez lényegileg amazoknak erkölcsi részét teszi, elannyira, hogy ha ezt amazoktól elvonnánk, nem maradna belőlök egyéb ábrándszerű s képzeleti véleményeknél, minden gyakorlatszerű haszon nélkül.

K. Számláld elő ismét egy összegben ezen ismertető jeleket.

F. A természet törvénye szerint mondám: 1. öröktől fogva való, 2. közvetlen származásu, 3. általános, 4. változhatlan, 5. szemmel látható, 6. észszerű, 7. igazságos, 8. békés természetű, 9. jótékony, 10. egyedül elegendő; és miután ebben a tökély és igazság mind ezen tulajdonai egyesülnek, ennél fogva elfogadjuk és megismerjük, hogy az mind az Istenséghez, kitől származik, mind pedig az emberhez, legméltóbb s legillőbb.

K. Ha Istentől jön, tehát tanítja-e a természet törvénye az Isten lételet?

F. Igen, még pedig nagyon világosan, mert minél figyelmesebben szemléli az ember a világegyetemet bámulandó alkotmányát, minél inkább gondolkodik a lények sajátságai és tulajdonságairól, a csodálatos rend és összhangzásról azoknak mozgásukban, annál bizonyosabb leendő előtte, hogy kell lenni egy *legfőbb okozónak*, egy *általános és ugyanazon mozgató erőnek*, mit mi *Istennek* nevezünk. És a természet törvénye annyira elégséges arra, hogy Isten ismeretére emeljen fel bennünket, hogy mind az, mit az emberek idegen eszközök által, ezen ismeretből elérni iparkodik, egyáltalában nevetségesnek s esztelenségnek mutatkozott és hogy utóbb is kénytelenek voltak a természet törvényének változhatlan fogalmaihoz visszatérni.

K. Tehát nem igaz, hogy a természet törvényének követői Istentagadók volnának?

F. Nem, az nem igaz, sőt inkább sokkal magasztosabb és nemesebb fogalmuk van az Istenségről, mint bármely más embereknek, mert nem szentségtelenítik azt meg emberi szenvedélyek és gyengeségek vegyítése által.

K. Miben áll az ő isteni tiszteletük?

F. Csupán a cselekedetben, mely mindazon szabályok megtartása és gyakorlataból áll, melyeket

a *legfőbb bölcsesség* az ember számára meghatározott, azon örök és változhatlan szabályoknak, melyek által ő a világmindenség rendét és összhangzatát fentartja és melyek az emberre való vonatkozásaikban a természet törvényét alkotják.

K. Ismerték-e ezelőtt a természet törvényét?

F. Mindenkor beszéltek arról. A törvényhozók többnyire azt mondják, hogy azt vették törvényeik alapjául, de ők csak egyes szabályait állíták annak fel és az egészlől csak nagyon ingadozó fogalmaik voltak.

K. Miért volt az úgy?

F. Azért, mert bármily egyszerű legyen is alapjában a természet törvénye, kiviteli következtéseiben mégis egy bonyolult egészet képez az, mely sok tényismeretet és az elme helyes érettségét megkívánja.

K. Az ösztön egyedül, nem taníthat meg bennünket a természet törvényére?

F. Nem, mert ösztön alatt csupán azon vak érzeményt értjük, mely különbség nélkül mind arra ingerel bennünket, mi érzékeinknek hizeleg.

K. Miért mondják tehát, hogy a természet törvénye minden ember szívébe be van vésve?

F. Két okból: 1. mivel tapasztaltatott, hogy vannak érzemények és cselekmények, melyek minden emberrel közösek, melyek az ő közös létszervezetükből származnak; 2. mivel az első bölcsészek azt hitték, hogy az ember kiképzett értelemmel születik, mely azonban most már tévedésnek bizonyult.

K. Tehát a bölcsészek tévedhetnek?

F. Igen, az megtörténik rajtuk.

K. Miért?

F. 1. Mert ők is emberek; 2. mivel a tudatlannak mindazokat, kik jól vagy rosszul okoskodnak, bölcsészeknek nevezik; 3. mivel azok, kik megelőzők nélkül sok tárgy fölött okoskodnak, könnyen tévedhetnek.

K. Ha a természet törvénye nincs megírva, nem lesz-e az által csupán önkényszerű s eszményi dologgá?

F. Nem, miután az általában oly tényeken alapul, melyek az érzékeknek minden pillanatban bebizonyíthatók és eszerint éppen oly határozott és tökéletes tudományt képezhetnek, mint a mér- és mennyiségtan általában.

És mivel a természet törvénye egy határozott tudományt képez, éppen ez okozza, hogy a tudatlanságban született és szétszórva élő emberek, azt mindeddig csak felületesen ismerték.

MÁSODIK FEJEZET.

A természet törvényének alaptana, az emberre való vonatkozásában.

K. Fejtsd meg nekem a természet törvényének alaptanát az emberre való vonatkozásában.

F. Egyszerűek azok és egyetlen egy alapszabályban összpontosulnak.

K. Melyik ezen alapszabály?

F. Az önfentartás.

K. Miként parancsolja a természet az embernek önfentartását?

F. Két hatalmas és önkénytelen érzemény által, melyeket ő vezetőkül és örökül adott minden cselekvényei mellé; nevezetesen: a *fáj-érzet*, mely által őt mindattól óvja s mindazt elhárítja róla, ami az ő romlására volna; és a *kéj vagy gyönyör-érzet*, mely által őt azon cselekvényekre vonza és ingerli, melyek létének fentartására, fejlesztésére és nemének tenyésztésére szolgálnak.

K. Tehát a kéj vagy gyönyörélvezet nem bűn, mint azt a casuisták (esetfejtők) állítják?

F. Nem, csak annyiban bűn, amennyiben az a

tulélvezet által az élet és egészség megrongálására történnék, mert az, maguk ezen casuisták állítása szerint is, maga az istenség által adatott számunkra.

K. Tehát a kéjélvezet életünk legfőbb célja, mint azt néhány bölcsész állítja?

F. Nem; ez semmivel sem több, mint a fájdalom; *a kéjérzet ösztön az életre, mint a fájdalom övszer a halál ellen.*

K. Miként bizonyítod be ezen állítást?

F. Két kézzelfogható tény által. *Először*: a kéj, ha szükségesen túl élvezzük, romlásra vezet; azon ember például, ki az étel és ital gyönyöreivel visszaél, egészségét rontja meg és életét rövidíti; *másodszor*: a fájdalom némelykor önfentartásra vezet; egy oly ember például, ki egy megromlott tagját elmetszeti, fájdalmat szenved, hogy végképpen el ne vesszen.

K. Tehát ez nem éppen azt bizonyítja, hogy érzékeink önfentartásunk iránt megcsalhatnak bennünket?

F. Igen, szemlátomást megcsalhatnak.

K. Miként csálnak meg bennünket érzékeink?

F. Kétféleképpen; tudatlanság és szenvedély által.

K. Mikor csálnak meg tudatlanság által?

F. Ha valamit cselekszünk anélkül, hogy a tárgyaknak érzékeinkre való hatását és befolyását ismernők; például, ha valamely ember csalányhoz nyul, anélkül, hogy annak szuró tulajdonságát ismerné, vagy mákonyt eszik, anélkül, hogy tudná, miszerint az altató és kábító sajátsággal bír.

K. Mikor csaljuk meg magunkat szenvedély által?

F. Midőn bár ismerjük a tárgyak ártalmas hatását, mégis átengedjük magunkat vágyaink ösztönének; például: midőn az ember, aki tudja, hogy a bortól megrészezszik, mindamellett mégis sok bort iszik.

K. Mit kell ebből következtetni?

F. Hogy a tudatlanság, melyben születünk és a rendetlen ösztönök, melyeknek magunkat általengedjük, önfentartásunknak ellenére vannak; hogy tehát elménk kiképezése és szenvedélyeink korlátozása két oly törvény, melyek közvetlenül az önfentartás első törvényéből folynak ki.

K. De ha már tudatlanul születünk, nem természet törvénye-e a tudatlanság?

F. Épp oly kevésbé, mint az, hogy meztelen és gyöngye gyermekekül kellene maradnunk. A tudatlanság az emberre nézve semmiesetre sem természet törvénye, hanem inkább gát a természet törvényeinek gyakorlatában; ez inkább a valódi eredendő bűn.

K. Hogyan van mégis, hogy találkoztak erkölcsbirák, kik a tudatlanságot erélynek és tökélynek tekintették?

F. Ezek a lélek viszásságánál fogva, vagy embergyűlöletből, összetéveszték a tudománynyali visszaélést magával a tudománnyal, mintha az embernek a nyelvvel való visszaélés miatt, nyelvét kellene elvenni; mintha a tökély és az erély, az erőtlenségben, nem pedig erőnknek kifejtése és jóra használásában állana!

K. Tehát a tudományok okvetlenül szükségesek az emberi lét föntartására?

F. Mindenesetre, oly okvetlenül szükségesek pedig, hogy az ember azok nélkül a körülötte levő tárgyakkal minden pillanatban összeütköznék s általuk megsértetnék. Mert ha nem ismeri a tűznek hatását, megégeti magát, ha nem ismeri a víznek sajátságát, beleful, ha nem ismeri a mákony vagy más mérges növények hatását, megmérgezi magát, ha nyers állapotában nem ismeri az állatok természeti tehetségeit s az eszközöket, melyek által a vadakat megejtheti, éhen hal, a társas állapotban, ha nem ismeri az évszakok folyását, nem mivelheti a földet s nem táplálhatja

magát. És így van ez minden cselekményeire, minden fentartási szükségleteire nézve.

K. Megszerezheti-e mindezek fentartására és erejének kifejlesztésére szükséges fogalmakat, a magát, a társaságtól elkülönített ember?

F. Nem, ezeket csak véreinek segítségével által szerezheti meg, ha a társaságban él.

K. De nem természetellenes állapot-e a társadalom az emberre nézve?

F. Nem, sőt inkább reá nézve szükséglet az és törvény, melyet a természet létszervezetébe oltott. Mert 1. a természet úgy alkotta az embert, hogy nem pillanthat meg egy más nemből való hozzá hasonló lényt anélkül, hogy fel ne buzduljon és oly ingert ne érezzen, melynek következménye őt családi életre vezérli, mely már társas állapot; 2. midőn neki érzést adott, őt úgy szervezte, hogy a mások érzeményei önmagában tükröződnek és őt a gyönyör és fájdalom rokonérzetére, részvétre indítják, mely ingere és feloldhatlan köteléke a társadalomnak; 3. a társadalom, melynek alapját az ember szükségletei teszik, nem egyéb, mint egy eszközzel több reá nézve, az önfentartás törvényeit teljesíteni. És ha azt mondják, hogy azért mivel valaki tökéletesebb, tehát kívül áll a természetben; ez éppen annyit tesz, mintha azt mondanák, hogy azon gyümölcs, mely az erdőben keserűen és vadon nő, ha a kertbe átültetve édes és izletessé válik, már többé nem a természet szüleménye.

K. Miről nevezték tehát a bölcsesek a vadonban való életet a tökéletesség állapotának?

F. Mivel a bölcsesek, valamint más emberek között is vannak okosak és balgatatagok, visszás fők, kik oktalan értelemből, sértett hiúságból, a társadalom terheitől undorból, a vadon állapotról maguknak ábrándos, az emberi tökélyről saját rendszerükkel ellenkező fogalmakat alkottak maguknak.

K. Mi az ember vadon állapotában?

F. Egy nyers, tudatlan vagy gonosz és kegyetlen állat, mint a medvék vagy a majmok.

K. Szerencsés-e ő ezen állapotban?

F. Nem, mivel csupán a pillanat érzeménnyel bír és ezek szokás szerint csak a legszorgosabb szükségek érzeménnyei, melyeket ki nem elégíthet, mivel természettől tudatlan és elkülönzés által gyenge.

K. Szabad-e ő vadon állapotában?

F. Nem; semmi lény sincs inkább rabszolga, mint ő; mert az ily ember élete mindentől függ, ami őt környezi; nem ehetik, ha éheznek; nem nyugodhatnak, ha fáradt; nem melegedhetnek, ha fázik; minden pillanatban halálos veszélyeknek van kitéve. A természet is csak mintegy véletlenségből szült ilyenmű teremtményeket és láthatni, hogy az emberi nemnek, eredete óta, az önfentartás szorgos szükségénél fogva, minden igyekezete oda irányult, hogy ezen kényszerállapotból magát kiküzdhesse.

K. De hát ezen önfentartási szükség nemzi az önzést és ez nem ellenkezik a társas állapottal?

F. Nem, mert ha az önzés alatt a másoknak ártására való törekvést érted, úgy már ez nem önszeretet többé, hanem mások elleni gyűlölség. Az önszeretet, valódi értelmében, nemcsak hogy kárára nincsen a társulatnak, sőt inkább legerősebb támasza annak, azon szükségénél fogva, hogy ne ártsunk másoknak, nehogy nekünk viszont ártsanak.

Az embernek fentartása és erejének e célra irányult kifejlesztése tehát végeredményükben a természetnek valódi törvényei és ezen egyszerű termékeny elvből folynak, erre vonatkoznak, ehez arányulnak *a jóról és rosszról, a bűnről és erényről, a jog és jogtalanságról, az igazság és tévelygésről, a megengedett és tiltott cselekvényekről* való mindazon fogalmak, melyek a magányos, mint a társadalomban élő ember erkölcsiségét megalapítják.

HARMADIK FEJEZET.

Az erkölcsiség alapszabályai. A jóról, a rosszról, a vétekről, bűnről, gonosz cselekedetokről és az erényről.

K. Mit nevezel jónak a természet törvénye szerint?

F. Mindent, ami az ember fentartására és tökélyesítésére céloz.

K. És mit nevezel rossznak?

F. Mindent, ami az embernek kárára s pusztulására céloz.

K. Mit értünk a természeti jó és rossz és az erkölcsi jó és rossz alatt?

F. Ezen szó alatt: természeti, mindent értünk, mi közvetlenül a testre hat. Az egészség természeti jó, a betegség természeti rossz. Az erkölcsi alatt érti az ember azt, mely csupán kevésbé vagy többé távol következkések által hat; a rágalom erkölcsi rossz; a jó hirnév erkölcsi jó; mivel mindkettő a más embereknek irányunkbani véleményeiket és cselekvényeiket határozza meg, melyek saját fentartásunkra hasznosak, vagy károsak lehetnek és létünk eszközeit csorbíthatják vagy gyarapíthatják.

K. Tehát mindaz jó, mi az ember fentartására és tenyésztésére céloz?

F. Igen; azért sorolták bizonyos törvényhozók a földművelést és a nőknek gyümölcsözését az Isten előtti kedves dolgok közé.

K. Mindaz rossz tehát, mi arra céloz, hogy halált s veszedelmet okozzon?

F. Igen; azért terjesztették ki a törvényhozók a rossz és a bűnről fogalmat egész az állatok gyilkolásáig.

K. Tehát az embernek meggyilkolása a természet törvénye szerint bűn?

F. Igen; még pedig a legnagyobb bűn, mit csak el lehet követni, mert minden más rosszért lehető a megtérítés, de a gyilkosságért nem.

K. Mi a vétek vagy bűn a természet törvénye szerint?

F. Minden, mi a természet által az ember és a társadalom föntartására és tökélyesbitésére alkotott rend felforgatására czéloz.

K. Lehet-e már a szándék is bűn vagy érdem?

F. Nem; mivel az nem csupán eszméje a valóságnak; — hanem kezdete a bűnnek és gonosznak, mert ösztön a cselekvésre, mely vele kapcsolatban van.

K. Mi az erény a természet törvénye szerint?

F. Az egyének és a társadalomra nézve hasznos cselekvények gyakorlása.

K. Mit jelent ezen szó: egyén?

F. Jelent egy embert, külön tekintve a többiektől.

K. Mi a gonoszság a természet törvénye szerint?

F. Az egyének és a társadalomra káros cselekvények gyakorlása.

K. Az erény és bűn nem csupán szellemi, az érzékiségtől elvont tárgyak?

F. Nem; mert végleg mindig természeti célra vonatkoznak és ezen cél mindig föntartása vagy rongálása a testnek.

K. Bir-e az erény és a bűn az erő és érték fokozatával?

F. Igen; az erők fontossága szerint, melyeket elősegítenek vagy megsértene; és az egyének száma szerint, melyekben ezen erők megsértetnek vagy elősegítettnek.

K. Mondj erről példát.

F. Nagyobb érdem, például, egy embernek életét, mint vagyonát megmenteni; tiz embernek az életét megmenteni fontosabb, mint egyét és azon cselekvény, mely az egész emberi nemre hasznot hoz, magasabban áll, mint az, mely csupán egyetlen nemzetre hasznos.

K. Miként parancsolja a természet törvénye a jó és az erény gyakorlását és miként tiltja a bűnt és gonoszságot?

F. Maga azon előny által, mely amabból tesztünk fentartására hárul és azon károk által, melyek emeből létünkre származnak.

K. Tehát a természet törvényének parancsai, saját cselekvényeinkben fekszenek?

F. Igen; ezen parancs maga a cselekvény, jelen hatásában és jövőendő következményeiben tekintve.

K. Miként osztod fel az erényeket?

F. Három osztályra; 1. egyéni erények, melyek magára az emberre; 2. házi erények, melyek a családra; 3. társadalmi erények, melyek a társadalomra vonatkoznak.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az egyéni erényekről.

K. Melyek az egyéni erények?

F. Kiválólág következő öt:

1. A tudomány, mely az eszélyt és bölcseséget magában foglalja;

2. A mértékletesség, mely a józanságot és szemérmességet magában foglalja;

3. A bátorság, vagy a testnek és léleknek ereje;

4. A tevékenység; azaz munkaszeretet és az időnek jól használása;

5. A tisztaság, vagy a testnek tisztántartása, valamint önmagára, úgy a ruházatra és lakhelyre nézve.

K. Miért parancsolja a természet törvénye a tudományt?

F. Mivel azon ember ki a tárgyaknak okait és hatásait ismeri, önerejének föntartására és fejlesztésére, terjedelmes és biztos eszközök által gon-

doszkodik. A tudomány ennek számára: a szem és világosság, melyeknél fogva ő a körüle levő tárgyakat, tisztán és pontosan megkülönbözteti ennél fogva mondják, ha valamely tudós és kiképzett emberről van szó, hogy ez tisztán látó s felvilágosult ember. A tudományos ismeretekkel, mindenkor segédforrások és eszközök vannak kapcsolatban az önfentartásra; ennél fogva mondá egy bölcs, egy szenvedett hajótörés alkalmával, midőn társai vagyonaik elvesztéséről panaszkodtak: *én minden vagyonomat magamban hordozom.*

K. Melyik a tudományossággal ellentétben álló bűn?

F. A tudatlanság.

K. Miért tiltja a természet törvénye a tudatlanságot?

F. Azon súlyos rövidség miatt, melyet az létünkre nézve okoz; a tudatlan, ki sem az okokat, sem a hatásokat nem ismeri, minden pillanatban, mind önmagára, mind másokra nézve, ártalmas tévelygésekbe esik; az ilyen hasonló egy tapogató vakhoz, ki minden pillanatban vagy megbotlik vagy megtaszittatik.

K. Mi a különbség egy tudatlan és egy esztelen között?

F. Éppen az, ami egy oly vak között, ki nem titkolja vakságát és egy oly vak között, ki azt hiszi, hogy ő lát; az esztelenség tényleges tudatlanság, a tudás homályával kapcsolatban.

K. Vajjon a tudatlanság és esztelenség sok emberben találtatik-e fel?

F. Igen sokban, ezek az emberi nem legszokottabb és legáltalánosabb nyavalyái; már 3000 év előtt mondá az emberek egyik legbölcsebbike, hogy a bolondok száma felettébb nagy, azóta pedig mitsem változott a világ.

K. Miért van ez így?

F. Mivel sok munka és idő kívántatik a tudományok megszerzésére és mivel az emberek tudat-

lanságban születvén, sajnálják a fáradtságot és inkább vakon maradnak, anélkül, hogy azt el akarnák ismerni.

K. Mi különbség van a tudományos és bölcs ember között?

F. A tudományos tud és a bölcs cselekszik.

K. Mi az eszélyesség?

F. Az előrelátás; minden dolgok hatásának és következményeinek előre látása; ez által kikerüli az ember a fenyegető veszélyeket, megragadja és felhasználja a kedvező körülményeket, mely által a jelen és jövőre nézve terjedelmes és biztos alapon gondoskodik önfentartásáról. Az előre nemlátó ellenben, ki sem saját lépteit, sem erejét, sem az akadályokat ki nem számítja, minden pillanatban ezer bizonytalanságba s ezer veszélybe jut, melyek apránként tehetségeit s lételét lerombolják.

K. Midőn az evangéliom boldogoknak nevezi az együgyűeket: az előre nemlátókat és tudatlakat érti-e itt?

F. Nem; mert midőn tanácsolja, hogy csalárd-ság nélküliek és szelidek legyünk, mint a galambok, egyszersmind azt mondja, hogy eszélyesek legyünk, mint a kigyók. Ez alatt az egyeneslelkűséget érti és az evangéliom szabályai nem egyebek, mint a természet törvényének szabályai.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A mérsékletességről.

K. Mi a mérsékletesség?

F. Tehetségeinknek jól rendezett használása, melynél fogva érzeményeinkben a természet célját önfentartásunkra soha át nem hágjuk. Szóval: a szenvedélyek korlátolása.

K. Melyik az ezzel ellentétben álló bűn?

F. A szenvedélyek nem korlátozása, az élvhajhászat s bujavágy.

K. Melyek a mérsékletességnek főbb ágai?

F. A józanság és önvisszatartóztatás, vagy a szemérmesség.

K. Miért parancsolja a természet a józanságot?

F. Egészségünkre való hatalmas befolyása végett. A józan ember könnyen emészt s nem terheltetik az étkek súlyától, eszméi tiszták és szabadok, minden ügyeit jól és körültekintőleg tudja intézni, napjai menten folynak minden betegségek nélkül, nem pazarolja pénzét gyógyszerközökre és jókedvvel élvezi mindazon jókat, melyekkel őt a szerencse és saját eszélye megáldotta. Így fejleszt ki a természet egyetlen erényből ezerféle jutalmakat.

K. Miért tiltja a természet a tobzódást?

F. Azon sok rossz miatt, mely vele kapcsolatban áll. A falánk ember a túlélvezett étkektől terhelve van és kényelmetlenül emészt, feje az emésztés gőzétől zavart és nincsenek tisztá, világos eszméi, indulatosan engedi át magát a kéj és harag rendetlen mozgalmainak, melyek egészségének ártanak, teste kövér lesz, nehéz és a munkára alkalmatlan; fájdalmas és költséges betegségekbe esik s ritkán éri meg az öreg kort, vagy ha igen, életunalom és gyarlóság kíséri azt.

K. Szigorú mérsék és bőjt erényes cselekvényekül tekintetnek-e?

F. Igen, midőn az ember sokat evett, mert ekkor hatályos és egyszerű gyógyszerközök ezek. De midőn a testnek tápra van szüksége, akkor örült-ség és valódi bűn a természet törvénye ellen azt tőle megtagadni és a testet éhezni vagy szomjazni hagyui.

K. Mint tekinti ezen törvény a mértéknélküli italt?

F. Mint a legelvetemültebb s legártalmasabb bünt. Midőn az iszákos magát az ész és értelem-

től, melyet Isten adott, megfosztja, megszentelteleníti az istenség jótéteményét, állattá alacsonyul le; tehetetlen lévén saját léptei irányzására is, tántorog és lerogyik, mint akit nehéz nyavalya ér, megsebesíti magát és ily állapotában halál is érheti; tehetetlensége miatt guny és nevetség tárgyává leend környezőinek; részegségében káros következményű ügyekbe bonyolítja magát és szerencse-körülményei megpusztulnak; sértegető beszédek származnak tőle, melyeket azután keservesen meg kell bánnia; betölti házát boszuság és zavarral és életét kora halál vagy gyámoltalan vénséggel végzi.

K. Véggép megtiltja-e a természet törvénye a borivást?

F. Nem; csupán az azzali visszaélést tiltja. Miután azonban a nagy néptömegben ezen visszaélés oly könnyű, ennél fogva azon törvényhozók, kik a boritalt megtiltották, talán nagy szolgálatot tettek ezáltal az emberiségnek.

K. Tiltja-e a természet törvénye bizonyos hus- és növényétek evését, bizonyos napokon és bizonyos évszakokban?

F. Nem; az egyáltalában semmit egyebet nem tilt, mint a mi az egészségre ártalmas. Szabályai e tekintetben változnak az egyének természete szerint, sőt még igen fontos tudományt is képeznek; mert a sajátság, mennyiség s az étkeknek egymással összeköttetése a legnagyobb befolyást gyakorolják nemcsak azon pillanatnyi benyomásra, melyet a lélek nyer, hanem annak szokott kedélyhangulatára is. Az ember, bármily mérsékelt legyen is, másképp van hangolva asztal után, mint asztal előtt. Egy pohár likör, egy csésze kávé, különféle foku élénkséget, mozgékonytságot, haragra, szomorúságra vagy vigságra való hajlamot idéz elő; egyik éték, mivel nehéz a gyomorban, zorddá s boszusá, a másik, mivel könnyen emészthető, nyájassá, szeretetreméltóvá tesz. Növényétek,

mivel kevés táperővel birnak, elgyengítik a testet és nyugvásra, lomhaságra és szelidségre való hajlamot okoznak. Táperős huseledek és szeszestápeszközök, melyek az idegeket ingerlik, élénké, nyugtalanná és vakmerővé teszik az embert. A táplálékoknak ezen megszokásából a test alkotmányában és szervezetében szokások származnak, melyekből ismét a különféle, ezen szokások nyomán megjelölt véralkatok képződnek. Ezért lett főképen meleg országokban az étmérsék a törvényhozás tárgyává. Hosszu tapasztalás megtanította az öregeket, hogy az étmérséklet tana fontos részét teszi az erkölcstannak; az egyiptomiak, a persák, sőt a görögöknél is az Areopagban, komoly ügyek csak ebéd előtt tárgyalattak és azon népeknél, hol a lakomák hevében vagy az emésztés kigőzölgése alatt tanácskoznak, észrevették a tanácskozásokon, hogy azok viharosak és lármásak, a határozatok pedig oktalanok és csendzavarók voltak.

HATODIK FEJEZET.

Az önmegtartóztatás és a szüzességről.

K. Parancsolja-e a természet törvénye az önmegtartóztatást?

F. Igen; mert a minden érzéki élvezetek között legélénkebbnek mérsékelt használata nem csupán hasznos, hanem az erő és egészség föntartására szükséges is; és mivel a legegyszerűbb számításból kitűnik: hogy a természet egy rövid élvezetnek feláldozását, napok hosszú során által, szellemi és testi erővel jutalmazza meg.

K. Miért tiltja az e nemű kicsapongásokat?

F. Azon természetes rossz miatt, mely azokból erkölcsi és természeti létünkre származik. Azon ember, ki magát ezeknek általengedi, elerőtleníti

s elgyengíti magát, elhanyagolja tudományait, vagy más ügyeit: henye és költséges szokásokat vesz föl, melyek életfentartási eszközeire, nyilvános tekintélyére és hitelére nézve ártalmasak, és neki sok gondot, zavart, viszályt és perpatvart okoznak; nem is említve a hosszadalmas és nehéz betegségeket, erejének egy belső és lassu méreg általi elvesztegetését, idegeinek kimerültségéből származó elmetompulását, és végre a kora és gyámoltalan öregséget.

K. Parancsolja-e a természet törvénye a föltétlen szüzességet?

F. Nem; mert a tulságos visszatartózkodás ártalmas az egészségre és terhes nyavalyákat okoz, a természetnek egy más törvényére való tekintetből, mely férfinak és nőnek azt parancsolja, hogy gyümölcsözzetek és szaporodjatok.

K. Miért becsültetik a szüzesség többre a nőben, mint a férfiban?

F. Mivel a társas életben sokkal több kellemetlenségek hárulnak a tisztátlanságból a nőre, mint a férfira; mert a terhes állapotnak kellemetlenségei és a szülési fájdalmakon kívül, még az atyátlan gyermekek táplálásának és növelésének terhe is reájuk hárul; oly kiadások, melyek sok tekintetben, valamint természeti, úgy erkölcsi jólétüket is megrövidítik. Ezen helyzetben, megfosztva virágaik friss színétől és egészségüktől, megterhelve gyümölcsaik súlyától, a férfiak egykedvűbbekké válnak irányukban és nem nyernek biztos menedéket; szegénységbe, nyomorba és lealacsonyításra jutnak és kínlódva vánszorogják keresztül gondteljes éltüket.

K. Kiterjed-e a természet törvénye, a belvágyak és gondolatok rosszalására is?

F. Igen; mert az emberi test hajlamainál fogva a gondolatok és vágyak felgyújtják az érzékek tüzeit és csakhamar tette mennek által. Így miután, a természetnek egy más törvénye által, testünk

szervezetében, ezen cselekvények önkéntelen szükségé válnak, mely időszakonként, napok és hetek mulva ismét visszatér, úgy, hogy bizonyos időpontban, egy bizonyos cselekvény és bizonyos kiürítés szüksége megújul; ennél fogva, ha ezen cselekvény, ezen kiürítés, az egészségre ártalmas, annak megszokása, az életre nézve rombolóvá leend. Ennél fogva a belvágyak és gondolatoknak lényeges természeti fontosságuk van.

K. A szemérmetességet érénynek kell-e tekintenünk?

F. Igen; mivel ez bizonyos cselekvényektől óvólag, a lelket és testet, minden a jó rend és önfentartásra hasznos szokásokban megtartja. A szemérmes nő becsültté, keresetté lesz és a szabályok szerint könnyen talál oly férfit, kinek szerelme és vagyona biztosítani fogja s kellemessé teendi életét; míg a fajtalan kicsapongó nő, megvetetve s eltaszítatva, a nyomor és gyalázatnak esik martalékul.

HETEDIK FEJEZET.

A bátorság és tevékenységről.

K. A test és lélek bátorsága és erőssége, érények-e a természet törvényei szerint?

F. Igen; még pedig igen fontos érények, mert ezek hatályos és nélkülözhetlen eszközök önfentartásunk és jólétünkre. Az erős és bátor férfiú elhárítja magától az elnyomatást és védelmezi életét, szabadságát és vagyonát. Munkája által jólétet szerez magának és azt nyugodtan, lelki örömmel élvezi. Ha szerencsétlenségek érik, melyeket elhárítani nem állott hatalmában, szilárd elszántsággal s megnyugvással hordozza azokat; azért számíták az erkölcsitanítók hajdan az erőt és bátorságot a négy legfőbb érények közé.

K. Az erőtlenséget és gyávaságot bűnnek kell-e tekinteni?

F. Igen, mivel igaz, hogy ezek ezerféle kellemtelenséget vonnak maguk után. A gyenge vagy gyáva ember, folytonos gond és aggodalmak között él; megrongálja egészségét a megtámadás és veszélyektől gyakran alaptalan félelmek által; és ezen folytonos rettegés, már előre rabszolgájává teszi őt annak, ki őt elnyomni akarja. Tehetségeinek ezen szolgai lealacsonyítása és odaengedése által oly igen csorbitja létének eszközeit, hogy végre élete is más emberek szeszélye és akaratától leend függővé.

K. De azok szerint, amit a tápeszközöknek befolyásáról beszéltél, a bátorság és erő, valamint más különféle erények is, nem természeti szervezetünk és véralkatunk hatásaitól származnak-e nagyrészt?

F. Igen; azoktól elannyira, hogy ezen tulajdonok a nemzés és vér által, azon elemekkel együtt, melyektől függöttek, általszármaznak. Ismételt és biztos tapasztalások igazolják: hogy az állatoknak minden faja között, bizonyos természeti és erkölcsi sajátságok, melyek mindegyikkel közösök, a más fajtali közösülés vagy vegyülés által fogynak vagy szaporodnak.

K. Ha tehát akaratunk nem elegendő arra, hogy valamely tulajdonságot magunknak megszerezhessünk, lehet-e az bűn, hogy azokat nélkülözzük?

F. Nem; az nem bűn, hanem szerencsétlenség; ez az, mit a régiek Fatum, vagy sorsnak neveztek. De még akkor is tőlünk függezen sajátságokat megszerezniünk, mert azon pillanattól fogva, midőn megtudjuk: hogy mely természeti elemeken nyugszik ez vagy ama sajátság, előkészíthetjük annak keletkezését és elősegíthetjük fejlődését azáltal, ha ezen elemeket ügyesen kezeljük. És ezt eszközli a növelési tudomány, mely aszerint, amint irányoz-

tatik, az egyéneket és nemeket, annyira tökélyesíti vagy elrontja, hogy lények és hajlamaik végkép megváltoznak. És ez az, mi a természet törvényeinek ismeretét oly fontossá teszi, mivel ezen bánások és változások, biztosan és szükségképpen azokon alapulnak.

K. Miért mondd, hogy a tevékenység, a természet törvénye szerint, erény?

F. Mivel a tevékeny és munkás ember, ki idejét hasznosra fordítja, abból lételére ezerféle becses előnyöket huz. Ha szegény, munkája által megnyeri a szükségeseket, — ha ezen felül józan, tiszta életű, előrelátó, csakhamar vagyont szerez magának és élvezi az élet örömeit. Sőt munkája ajándékozza meg őt azon erényekkel; mert midőn testét és lelkét foglalkoztatja, védve van a rendetlen élet és unalomtól, szelid szokásokat vesz föl, növeli erejét és egészségét és békés szerencsés öregséget ér.

K. Tehát a természet törvénye szerint a lomhaság és henye élet bűn?

F. Igen; még pedig igen veszedelmes bűn, különösen azért is, mivel ezek vezetnek minden más bűnre. Lomhaság és dologtalanság, tudatlanságban tartják az embert, sőt elrabolják tőle még azon tudományokat is, melyekkel már birt; a lomha ember mindazon rosszaknak kiteszi magát, melyek a tudatlanságot és ostobaságot követik. A gyilkoló unalom által emésztetve, átengedi magát annak elüzése végett érzékei minden vágyainak, melyek napról-napra nagyobb uralmat nyernek föltötte és őt mérséketlenné, falánkká, kéjenczé, erőtlenné, gyávává. semmirekellővé és utálttá teszik. Mindezen bűnök biztos hatása által, apránként elveszti vagyonát és egészségét, és életét a nyavalyák minden kinjai közt, és alacsony szegénységben végzi.

K. Ezek szerint, amiket mondottál, úgy látszanék, mintha a szegénység bűn volna?

F. Nem ; az nem bűn, de annál kevésbbé erény ; mert közelebb van ahhoz, hogy ártson, mint használjon ; sőt közönségesen a bűnnek következménye vagy kezdete szokott lenni, mert minden egyéni bűnnek azon hatása van, hogy szűkölködésre és az életszükségeinek nélkülözésére vezet ; és ha az ember magát a szükségesektől megfosztva látja, közel van ahhoz : hogy azokat magának jogtalan, azaz, a társadalomnak ártalmas eszközök által is megszerezze. Ellenben minden egyéni erények oda irányulvák, hogy az embernek gazdag ellátását megadják ; és ha több van neki, mint amennyit fölemészt, akkor sokkal könnyebb neki másoknak is adni és a társadalomra hasznos cselekvényeket gyakorolni.

K. Tehát a gazdagságot erénynek tekinted ?

F. Nem ; de annál kevésbbé bűn az, hanem annak használati módját lehet erényesnek vagy bűnösnek nevezni, aszerint, amint az a társulatra hasznos vagy káros. A gazdagság, mint a tudomány, mint az erő és bátorság, eszköz, melynek alkalmazása és használása lehet csupán bűn avagy erény.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A tisztaságról.

K. Miért nevezed a tisztaságot erénynek ?

F. Mivel azt az egészség és test fönttartására való hatalmas befolyásánál fogva, valóban a főbb erények egyikének kell tekintenünk. A lakhely és ruházat tisztasága eltávolítja a nedvesség ártalmas következményeit, a rossz szagot és veszélyes kipárolgásokat, melyek minden rothadásnak indult tárgyakkól kifejlődnek, a tisztaság elősegíti a szabad kigőzölgést, megújítja a levegőt és megfrissíti a vért, sőt felvidámitja lelkünket.

Általában a tiszta ember egészségesebb, sok betegségekre kevésbé fogékony, mint az, ki szennyben s tisztátlanságban él; és ezenkívül nem tagadható: miszerint a tisztasággal, házi életünkben oly rend- és belsezerkezeti szokások járnak, melyek földi jólétünk és boldogságunkra nézve, a legelső föltételek közé tartoznak.

K. A szenny és tisztátlanság tehát valóságos bűn.

F. Igen; nem kevésbé mint a részegség, vagy mint a henye élet és lomhaság, annak rendes előidézője. A tisztátlanság, közelebb vagy távolabbi alapja sokféle testi bajoknak, sőt komoly betegségeknek is. Az orvosok tudják: miszerint ez, azon fokon, mint az a megromlott eledelek éledletéről tudva van, sömört, rühet, koszt, bélpokloságot szül; hogy az, a döghalál és veszélyes lázak ragadós befolyását elősegíti; sőt hogy az, a nyilvános kór- és fogházakban, okul szolgál ezeknek kitörésére; hogy az rheumás betegségeket idéz elő, mivel általa az izzólyukacsok (pórusok) betapadnak és a kigőzölgés meggátoltatik; nem is említve azon ocsmány kellemetlenséget, melynek magát a tisztátlan ember kiteszi, hogy a férgek által gyötörtessék; melyek a nyomor és legmélyebb lealacsonyodás undorító örökségi osztályrészei.

A hajdankor legtöbb törvényhozói, a tisztaságot vallásuk egyik lényeges tanszabályává tették; azon szerencsétleneket, kik a tisztátlanságból származó betegségekre estek, kitilták az emberek társaságából, sőt még testi fenyítéssel is büntették; és ezen szempontból kell tekinteni a vallásos mosódásokat, fürdőseket és kereszteleési ceremóniákat; sőt a tűz, tömjén, myrha és benzoe sat. füstje általi tisztálkozásokat; melyből kiviláglik: hogy az egész megfertőztetési vallásos rendszer, és minden egyházi szokás, *a tiszta és nem tiszta* tárgyakra nézve, melyek később babonás visszaélésekké váltak, eredetileg bölcs és tudományos férfiak igen helyes észrevételein alapulnak; hogy a kül-

tisztaság, az egészségre s következőleg az ember szellemi és erkölcsi tehetségeire, lényeges befolyással bír.

Ennélfogva minden egyéni erények, többé vagy kevésbé határozottan, többé vagy kevésbé közel: azon embernek föntartását eszközlik, ki azt gyakorolja; és éppen ezáltal közvetve, a család és társadalom föntartását is, melyek az egyének egyesült összegéből állanak fenn.

KILENCZEDIK FEJEZET.

A házi erényekről.

K. Mit értesz a házi erények alatt?

F. Azon cselekvények gyakorlását, melyek azon családra nézve hasznosak, melyről fölteszi az ember, hogy egy ugyanazon házban él.

K. Melyek ezen erények?

F. A gazdálkodás, a szülei, házastársi, gyermeki és testvéri szeretet, és az ur és szolgának egymás iránti kölcsönös kötelességeik teljesítése.

K. Mi a gazdálkodás?

F. A szónak legtágabb értelmében, jó kezelése mindazon eszközöknek, melyek a család és a ház fentartásához tartoznak, szorosabb értelemben értjük alatta: 1. a takarékoságot, és 2. mindent, ami csak a ház és család fentartásához tartozik.

K. Miért erény a takarékoság?

F. Mivel azon ember, ki semmi haszontalan kiadásokat nem tesz, azáltal oly felesleg birtokába jut, melyben áll a valódi gazdagság; melyből ő családjának és magának mindazt megszerezheti, melyek az élet valódi szükségéhez tartoznak; ide nem számítva, hogy azáltal esetleges és előre nem látott veszteségek ellen, magának segédeszközöket szerez; s így mind ő, mind családja oly

édes jólétben élnek, mely alapja az emberi boldogságnak.

K. Rossz gazdálkodás és tékozlás tehát bűn?

F. Igen; mert ezek által, végre hiányzik az embernek a legszükségesebb is; szegénységbe, nyomorba és alacsonyságba jut; és még baráti is azon aggodalomban, hogy majd vissza kell téríteniök azt, amit velök vagy érettök kiadott, kerülni fogják őt, mint adósok hitelezőiket és ő elhagyatva leend az egész világtól.

K'. Mi a szülői szeretet?

F. A szülőknek folytonos gondoskodása arról, hogy gyermekeiket, a reájok és a társadalomra nézve hasznos cselekvényekre szoktassák.

K. Mennyiben erény a szülői szeretet, magukra a szülőkre való tekintetből?

F. Annyiban, amennyiben azon szülők, kik gyermekeiket jól növelik, maguknak egész életükre élvezet és segélyeket szereznek; melyeket ők minden pillanatban éreznek és azáltal öreg napjaikra maguknak gyámolt és minden szükség, mindenemű kényelmetlenségek ellen, vigasztalást biztosítanak.

K. Gyakorta előforduló erény-e a szülői szeretet?

F. Nem; mert mindamellett, hogy a legtöbb szülők dicsekednek azzal, mégis ritka az. Legtöbb szülők csupán akarataik és hatalmaik eszközeit szeretik gyermekeikben, hiuságaik diadaljeleit, üres óráik játékeszközeit, céljuk nem annyira gyermekeik hasznára, mint azok engedelmességére és alárendeltségére irányul és hogy a gyermekek között annyi háládatlan találtatik, ennek oka nagyrészt a ferde nevelésben fekszik.

K. Miért nevezed a házastársi szeretetet erénynek?

F. Mivel az egyetértésből és azon benső összeköttetésből, mely a házastársaknak kölcsönös szeretetéből származik, a család kebelében számtalan oly szokások keletkeznek, melyek annak jólétére

és föntartására hasznosak. Egyetértő házastársak szeretik a házat, azt csak ritkán hagyják el és annak jó és czélszerű kezelésén iparkodnak; öröködnék gyermekeik nevelése fölött; a cselédséget megtartják hűség és tiszteletben; meggátolnak minden rendetlenséget, minden pazarlást; és jó magukviselte tekintélyt és jólétet eszközöl nekik. Oly házastársak ellenben, kik egymást nem szeretik, betöltik házukat perpatvar és zavarral, gyermekek és szolgák között viszálykodásokat idéznek elő s ezeket mint amazokat, mindennemű bűnös szokásokra kaptatják. A háznál mindenki tékozol, rabol és ellopja saját részletét; a jövedelmek minden haszon nélkül fölmennek; adósságok keletkeznek; az elégtelen házastársak kerülnek egymást, egymás ellen törvényes eljárást idéznek elő és az egész család rendetlenségbe jön, pusztulásnak indul, szükség és lealacsonyításra jut.

K. Vétek-e a házasságtörés a természet törvényei szerint?

F. Igen; mivel következményei a házastársak és az egész családra nézve károsak. A férj vagy a nő, ha idegen hajlamok által hevülnek, mellőzik s kerülnek saját házukat; hajlamaik tárgyára annyit fordítanak, amennyit fordíthatnak, miáltal pörlekedést, nyilvános botrányt, törvényes pert, gyermekeik és cselédjeik megvetését, házuk kirablását és végkép való megsemmisülését idézik elő.

K. Mi a gyermeki szeretet?

F. Ez, a gyermekek részéről mindazon cselekvényeknek gyakorlása, melyek maguknak és szüleiknek hasznosak.

K. Miért parancsolja a természet törvénye a gyermeki szeretetet?

F. Különösen három indokból: 1. mivel a szülőknek gyermekeik iránti gyengéd gondoskodásai, ezekbe már gyenge korukban, az azok iránti hajlamot beoltja; 2. mivel a gyermekek szülőiknek viszont szolgálattal s kárpótlással tartoznak mind-

azon gondért és költségekért, melyeket ezek neveltetésükre fordítottak; 3. a jó példa végett, saját gyermekeik előtt.

K. A gyermeki szeretet alatt csupán szenvedőleges szeretet vagy vak alárendeltséget kell-e érteni?

F. Nem; hanem egy értelmes és a szülők és gyermekek közötti kölcsönös jogok és kötelességek ismeretén alapuló engedelmességet.

K. Miért erény a testvéri szeretet?

F. Mivel azon egyetértés és benső összeköttetés, mely a testvéri szeretetből származik, a család erejét, bátorságát és föntartását alapítja meg. Egyetértő testvérek kölcsönösen védik egymást minden elnyomás ellen, segítik egymást szükségekben és azáltal biztosítják közös létüket; míg ellenben az egyenetlen testvéreknek, az elkülönzés és az egyéni gyengeségek minden hátrányait kell szenvedniök. Elmesén fejezte ki magát azon Scythia király, ki midőn halálos ágyán gyermekeit magához hivatá, egy kéve nyilvesszőt parancsolt, hogy törjenek ketté. S midőn az ifjak, noha izmosak és erősek valának, azt ketté törni hasztalan erőlködtek volna, elvevé a kévét, kioldá azt és könnyű erővel tördelé szét az egyes vesszőket; így szólván: lássátok az egyetértés következményeit, egyesülve legyőzhetlenek leendetek, elkülönítve pedig min-denitek, mint nádszál könnyen eltörhető leend.

K. Melyek az ur és a szolga kölcsönös kötelességei?

F. Ezek azon cselekvényeknek gyakorlatában állanak, melyek reájok nézve kölcsönösen és igazság szerint hasznosak; és itt kezdődnek a társadalom viszonyai, mert ezen cselekményeknek irányfala és mértéke, a szolgálat és jutalom s az a közötti egyensúly, amit az egyik ad, a másik cselekszik; mely legelső alapja minden társulatnak.

Igy vonatkoznak tehát, minden házi és egyéni

erények, többé vagy kevésbé közvetve, de általában és kétségtelenül, azon természetes célra, hogy az embert föntartsák s javítsák; minélfogva ezek oly szabályok, melyek a természetnek alaptörvényeiből a teremtéskor keletkeznek.

TIZEDIK FEJEZET.

A társadalmi erényekről.

K. Mi a társadalom?

F. Azon embereknek egyesülete, kik egy közös, föntartásukra irányuló szerződvény nyilvános vagy hallgatólagos feltételeinél fogva együtt élnek.

K. Sokfélék-e a társadalmi erények?

F. Igen; annyifélet lehet számítani, mint amennyi azon cselekvények neme, melyek a társadalomra hasznosak; de ezek mind egy ugyanazon elvben összpontosulnak.

K. Melyik ezen elv?

F. Az igazságosság; ebben befoglaltatnak minden társadalmi erények.

K. Miképen?

F. Mivel ez mind magában foglalja a társadalomra hasznos cselekvények gyakorlását. Minden más erény, ugymint a felebaráti szeretet, emberiség, becsületesség, honszeretet, nyíltság, nagylelkűség, tisztaerkölcsűség és szerénység, csupán különböző formái, s különféle felhasználásai ezen alapszabálynak: *ne tedd azt másoknak, amit nem kívánsz, hogy mások tévéled cselekedjenek*; mely az igazság alapfogalmát meghatározza.

K. Miképen parancsolja a természet törvénye az igazság szeretét?

F. Az emberi szervezetben rejlő három természeti tulajdonságnál fogva.

K. Melyek ezek?

F. Az egyenlőség, szabadság és vagyon.

K. Miként természeti tulajdonsága az embernek az egyenlőség?

F. Mivel minden embernek egyenlően megvannak az ő szemei, kezei, fülei stb. és ha élni akarnak, egyenlő szükségük van azok használatára; és ennél fogva egyenlő joguk van az életre, és az élet föntartására szükséges elemek használatára, ők mindnyájan egyenlők Isten előtt.

K. Állíthatod-e, hogy minden ember egyenlően hall, lát és egyenlően érez, hogy mindenkinek egyforma szükségei, egyforma szenvedélyei vannak?

F. Nem; mert a szemmel látható és a mindennapi tapasztalás mutatja: hogy az egyiknek hosszabb, a másiknak rövidebb látása van; hogy az egyik sokat, a másik keveset eszik, hogy az egyiknek szelid, a másiknak indulatos szenvedélyei vannak; szóval, hogy az egyik testben és lélekben erős, a másik gyenge.

K. Tehát valóban egyenlőtlenek az emberek?

F. Igen; eszközeik kifejlődésében, de nem a természet és ezen eszközök lényegében. Ők mindnyájan egy ugyanazon, de egyenlőtlen mértékű, sulyu és tartalmu anyagból vannak. A nyelv nem bír a megfelelő szóval, hogy egyidőben kifejezhesse a tény egyenmértékét, az alak és annak alkalmazása különféleségét. Ez egy aránylagos egyenlőség; és ennél fogva mondom én: hogy egyenlők Isten előtt, a természet rendében, de nem egyenlők a társadalom rendében.

K. Miként természeti tulajdona az embernek a szabadság?

F. Mivel minden ember, önfentartására elegendő érzékekkel bírván, miután egyiknek sincs a más szemére szüksége, hogy lásson, a más fülére, hogy halljon, a más szájára, hogy egyék, sem lábára, hogy menni tudjon; ezáltal mindannyian a természettől függetlenekké s szabadakká képez-

vék; tehát egyik sem lehet szükségképpen a másiknak alárendelve, sem feljogosítva, hogy fölötté uralkodjék.

K. De ha egyik erősnek született, nincsen-e ennél fogva joga uralkodni afölött, aki gyengének született?

F. Nincs; mert azt sem a szükség nem kívánja reá nézve, sem szerződés nincs ő közötté és ama között, hanem az erejének kiterjesztéséveli visszaélés, és így él vissza az ember ezen szóval: *jog*, mely valódi értelmében nem jelenthet mást, mint *igazságos, vagy kölcsönös kötelezettséget*.

K. Mikép természeti tulajdonsága az embernek a birtok?

F. Mivel minden ember a másikkal egyenlőnek, függetlennek, szabadnak levén alkotva, egyszersmind határtalan ura, tökéletes tulajdonosa saját testének és fáradsága gyümölcsének.

K. Hogyan folyik ki ezen három tulajdonságból az igazságosság?

F. Mivel az emberek egyenlők és szabadok levén, egymásnak mivel sem tartoznak, nincs joguk egymástól valamit követelni, kivéve: ha azt hasonló értékben ismét visszapótolják, amennyiben az adott és visszaadott között, az egyensúly mértéke megvan; és az *egyensúly*, ezen egyensúly az, amit igazságnak, egyenmértéknek nevezünk;* egyenlőség és igazságosság, egy szó, egy ugyanazon természeti törvény, és minden társadalmi erény, csupán ennek következménye és alkalmazása.

* Aequitas, aequilibrium, aequalitas, mind egy családból való.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Megfejtése a társadalmi erényeknek.

K. Fejtsd meg nékem, miként folynak a társadalmi erények a természet törvényeiből? hogyan parancsolja az, s hogyan alkalmazza a felebaráti szeretetet?

F. Az egyenlőség és viszonyosság alapján; mert midőn mi valakinek kárt teszünk, jogot adunk nékie, hogy ő viszont minekünk ártson. Midőn tehát mi valakinek tételét támadjuk meg, a viszonyosság hatásánál fogva, ártunk a magunkénak; míg ellenben, ha mással jót teszünk, okunk, sőt jogunk van, tőle hasonlót várni. És ez a sajátságos minden társadalmi erényekben, hogy a viszonyosság jogánál fogva, — melyet ő az irányába nyer, kinek javára cselekedett, — annak hasznosak, aki őket gyakorolja.

K. A felebaráti szeretet tehát nem más, mint az igazságosság?

F. Semmi esetre sem más, azon különbséggel, hogy az igazság csupán ezt mondja: *ne tedd másokkal azon rosszat, amit nem kívánsz, hogy mások tévéled tegyenek.* A felebaráti szeretet pedig még ezt teszi hozzá: *Tedd másokkal azon jót, amit kívánsz, hogy mások is tennének tévéled.* Midőn tehát az evangéliom azt mondá: hogy ezen parancs magában foglalja az egész törvényt és a prófétákat, csupán a természet törvényének parancsát fejezte ki.

K. Parancsolja-e a természet törvénye, hogy a bántalmakat megbocsássuk?

F. Igen; annyiban, amennyiben a bocsánat önfentartásunkkal megegyezik.

K. Parancsolja-e a természet törvénye, hogy ha egyik felől arczul csapnak, a másik arczunkat is oda tartsuk?

F. Nem; mert először ellenkeznék ezen parancs amazzal, mely azt mondja, hogy: szeressed felebarátodat, mint önmagadat, másodszor, mert ha ha ezt tennénk, jobban szeretnők azt, aki bennünket megtámad, mint önmagunkat; harmadszor, mert egy ily parancs, a szó szoros értelmében véve, felbátorítaná a gonoszokat az igazság elnyomására: és a természet törvénye bölcsebb volt, midőn a bátorságot és mérsékletet kiszámított mértékben előírta, melynél fogva az első, és szenvedélyből származott megbántást elnézzük ugyan, de az elnyomásunkra célzó cselekvényeket megtoroljuk.

K. Parancsolja-e a természet törvénye, hogy másokkal, cél és mértéknélküli jókat tegyünk?

F. Nem; mivel ez biztos eszköz volna azokat hálátlanság bűnébe ejteni. Az igazság érzelme oly mélyen van az emberi szívbe beplántálva, hogy az a fölösleg jótéteményért köszönettel sem bir. Csak egyetlen mérték van közöttünk, nevezetesen: hogy legyünk igazságosak.

K. A könyöradakozás erényes cselekvény-e?

F. Igen; ha ezen zsinormérték szerint történik, mert e nélkül előrelátatlanság és hiba lenne, mivel a henyéséget elősegíti, mely mind a koldusra, mind a társadalomra káros. Senkinek sincs joga a mások vagyonából és fáradsága után élni anélkül: hogy azért valamit tenne a mértékbe.

K. Erénynek tekinti-e a természet törvénye a hitet és reményt, melyhez még a szeretet kapcsolatik?

F. Nem; mert ezek lényegnélküli eszmék. Ha ezeknek valamely hatása van, az inkább azoknak előnyére szolgál, kik ezen eszmével nem birnak, mint azokéra, akik ezzel birnak; ennélfogva azt lehetne mondani: hogy a hit és remény, az együgyűek erénye, a családok előnyére.

K. Parancsolja-e a természet törvénye a becsületességet?

F. Igen; mert a becsületesség nem egyéb, mint saját jogaink tiszteletben tartása a mások jogai-ban és ez saját előnyeinknek okos és jól megfontolt kiszámításán alapul; összehasonlítva mások előnyeivel.

K. De hát nem igényel-e ezen kiszámítás, miután ez bonyolódott érdekeket és jogokat foglal magában, oly ismereteket és tudományokat, melyek azt nehéz tanulmányá teszik?

F. Igen; még pedig annál inkább megfontolandó, mivel itt a becsületes ember saját ügyében ítél.

K. A becsületesség tehát jele a körültekintő és értelmes ítélő tehetségnek?

F. Igen; mert majd mindenkor lemond a becsületes ember egy jelenlevő előnyről, hogy egy jövődöbelit meg ne semmisítsen; midőn ellenben a gazember, a nagyobb jövődöbeli előnyt, a jelenvaló kicsinyért fölláldozza.

K. A becsületlenség tehát jele az ítéletben való fonákságnak, és az értelem korlátoltságának?

F. Igen; a gaz mindig hibás számító; nem érti saját valódi előnyét és mégis azt hiszi: hogy ő finom; finomsága azonban mindig azzal végződik: hogy megismertetik olyannak a minő; és bizalmat tekintélyt, és szóval: minden a polgári és természeti életre abból háruló előnyöket elveszt. Sem magával, sem másokkal soha békében nem él; szünetlenül saját lelkiismerete és ellenségei által gyötörtetik és egyéb valódi szerencsét soha nem élvezhet, mint azt, hogy még föl nem akasztották.

K. Tehát a természet törvénye tiltja a lopást?

F. Igen; mert aki másokat meglop, jogot ad azoknak, hogy viszont őt is meglopják; vagyónak biztossága és föntartási eszközei azáltal megsemmisülnek; és a kár mit másoknak okoz, magára hárul vissza.

K. Még a lopási vágyat is tiltja-e?

F. Igen; mert ezen vágy természetsszerűleg cselekvésre vezet és éppen ennél fogva az irigység is bűn.

K. Mi okból tiltja a gyilkosságot?

F. Az önfentartás leghatalmasabb indokából; mert először is, az ellentállási jognál fogva, a támadó azon veszélynek teszi ki magát: hogy ő maga gyilkoltassék meg; másodszor: ha gyilkolt, a meggyilkolt rokonai és barátai, valamint a társadalomra nézve, a visszafizetés joga lép életbe; és ennél fogva a gyilkos többé bátorságban nem élhet.

K. Miként lehet a természet törvénye szerint, az elkövetett rosszat ismét jóvá tenni?

F. Az okozott kár megtérítése által.

K. Fogadások, áldozatok, bűjtölések és a test sanyargatása adhatnak-e kárpótlást?

F. Nem; miután mindezen cselekvények, a jóvá teendő cselekvényekkel semmi kapcsolatban nincsenek, ezek által sem a meglopottnak az ellopott vagyon, sem az elárultnak az elrabolt becsület, sem pedig a legyilkoltnak elrabolt élete vissza nem térül; következőleg ezek célukat tévesztik. Nem egyebek ezek, mint egy megvetendő szerződvény, melynél fogva valaki másnak oly vagyont ad el, mely nem az övé; valódi erkölcsi romlottság, mely minden gonosz tett elkövetésére felbátorít, azon reménynyel, hogy azt vezeklés által megengeszteli; és az ily nemű vezeklések voltak valódi okai mindazon rossznak, melyek azon népeket, kiknél ezek érvényben voltak, eleitől fogva leginkább nyomták.

K. Parancsolja-e a természet törvénye az őszinteséget?

F. Igen; mert a hazugság, a hűtlenség és hit-szegés, bizalmatlanságot, czivódást, gyűlölséget, bosszút és százféle oly rosszat idéznek elő az emberek között, melyek közromlásukra és alá-súlyedesükre irányulnak.

K. Parancsolja-e a természet törvénye a szelidséget és szerénységet?

F. Igen; mert a durvaság és keménység eltávolítják tőlünk az emberek sziveit és hajlandókká teszik az ártásra; hiuság és kérkedés sértik önszeretetüket, felköltik féltékenységeiket és semmi valódi hasznot nem hoznak.

K. Parancsolja-e a természet törvénye az alázatosságot, mint erényt?

F. Nem; mert az emberi szivben fekszik mindazt gyűlölni, mi őtet gyengeségre emlékezteti; és az önlealázás felbátorit másokat a kevélységre és elnyomásra.

K. Az egyszerű életmódot is a társadalmi erények közé számítod, mit értesz ez alatt?

F. Ez alatt értem a szükségek és vágyak korlátozását, azokra nézve, amik a polgár és családja fentartására valóban szükségesek. Az egyszerű életmódnál fogva kevés szükségai vannak az embernek és kevéssel megelégedve él.

K. Miért parancsoltatik nekünk ezen erény?

F. Azon számtalan előnyök végett, melyek ennek gyakorlatából úgy az egyes emberre, mint a társadalomra hárulnak, kinek kevésre van szüksége, az ezáltal sok gondok, kellemetlenségek és fáradalmaktól ment; sok veszekedéseket és viszálykodásokat kikerül, melyek a telhetlenség és birtokvágyból származnak; felmenti magát a becsvágy kinjai, a birtok nyugtalanságai és a veszteség fájdalmaitól. Hiu vágyak nélkül ő a valódi gazdag, mindig megelégedve azzal, ami neki van, költség nélkül boldog; és háborítlanul él azoktól, kik őt vágytársaikul látni nem tartanak; sőt szükség esetében hajlandóknak találja őket, hogy rajta segítsenek.

Ha ezen egyszerűségi erény egész nemzetre kiterjed, ezáltal biztosítva leend a bőségről. Gazdag lévén, mindazonáltal amit fel nem emészt, roppant eszközöket szerezhet magának a cserére és keres-

kedésre; olcsóbban dolgozhatik, gyárthat és árulhat mindent mint mások; minélfogva mindennemű bel- és küljölétre eljuthat.

K. Melyik az ezen erénynyel ellentétben álló bűn?

F. A birtokvágy és fényüzés.

K. Bűn-e a fényüzés egyes emberben és a társadalomban?

F. Igen; még pedig olyfoku bűn, hogy azt lehet mondani: miszerint ebben minden más bűn befoglaltatik; mert azon ember, ki magának sokféle mesterséges szükségét csinál, aláveti magát azáltal, azoknak jogos vagy jogtalan eszközök által leendő beszerzési gondjainak. Ha egyféle élvezete megvan, másik után vágyódik és soha még a bőség kebelében sem gazdag. A kényelmes lakhely őt ki nem elégíti, neki pompás palotára van szüksége; a gazdagon terített asztallal meg nem elégszik; neki ritka s drága eledelek kellenek; neki fényes házi butorok, drága öltözékek, az inasoknak egész serege, lovak, kocsik, nők, színház és játékra van szüksége. Hogy pedig ennyi költséget fedezhessen, sok pénzre van szüksége és hogy ezt beszerezhesse, neki minden eszköz jogos, sőt szükséges leendő. Először kölcsönöz, azután lop, fosztogat, rabol, csődöt mond és harczban van mindenkivel, tönkre teszi magát és másokat.

Ha egy nemzetet ragad meg a fényüzés, az nagyban éppen azon pusztítást vonja maga után. Miután minden készítményeit maga fölhasználja, szegénynyé lesz a bőség ölében; a külföldnek semmit sem adhat el, sok költséggel termel; drágáért árul és kamatozóvá teszi magát mindentől amit vennie kell; rövidséget szenved kültekintélyében, hatalmában erejében, véd- és fentartási eszközeiben; és aláássa magát saját énjében, egészen tagjainak feloszlásáig. Minden polgára egyenlően ásitva az élvezetek után, egymásra ígérnek saját kölcsönös kárukra, hogy ugyanazt megsze-

rezhessék; innen vannak a bitorlási cselekvények és szokások, melyek azt teszik, amit erkölcsi romlottságnak nevezünk; belháboruja a polgároknak polgárok ellen. A fényüzés birtokvágyat szül, idegen vagyona való belevágást erőszak vagy család által; a fényüzés lelkiismeretlen birákat, megvesztegethető tanukat, becstelen férfiakat, fajtalan nőket, durva kegyetlen szülőket, hálátlan gyermekeket, fősvény urakat, hűtlen szolgálakat, ragadozó ügyvédek, viszás törvényhozókat, hazugságot, hit-szegést, hamis esküvést, orgyilkosságot és sokféle más rendetlenségeket nemz a társas életben. Mély és bölcs belátására mutat tehát a hajdani erkölcstanítóknál, hogy az egyszerű életmódot, a szükség korlátozást, a kevéssel való megelégedést tették a társadalmi erények alapjává; és valamely embernek a jövedelmei és kiadásai közötti arányt, biztos mértékeül lehet venni az ő erényei és bűneinek; és az ő pénzszükségei nyomán, meg lehet bírálni becsületességét, a szerződvények teljesítésében való lelkiismeretességét, az állam irányában való engedelmességét, sőt valódi vagy álhazafiságát is ki lehet számítani.

K. Mit értesz ezen szó alatt: haza?

F. Értem azon polgárok egyesületét, kik testvéri szeretet és kölcsönös sütségtől vezéreltetve, ösz-szesen, egyéni erejükből alkotott közös erőt képeznek, melynek visszahatása az egyesekre jótékonyan és fentartólag hatva, atyai jellemet vesz föl. A társadalomban mintegy az önhaszon pénztárát állitják fel a polgárok, a hazában pedig szelid vonzalommal teljes családot képeznek; ez a felebaráti szeretet, kiterjedve egy egész nemzetre. Miután azonban ezen szeretet az igazságtól végképpen elválhatlan, ennélfogva a család egy tagjának sem szabad saját előnyének élvezetére másképen számítani, mint munkájával s a haszonvehetőségével aránylag; és aki többet fölemészt, mint amennyit előteremteni képes, belevág a mások illetekeibe és

terhére válik a társadalomnak; mert a közjó előmozdítására, áldozatra vagy jótékonyásra másként eszközöket nem nyerhet: hanem ha kevesebbet költ el, mint amennyit előállítani képes, vagy mint amennyivel bír.

K. Mit következtetsz mindezekből?

F. Ebből azt következtetem, hogy valamennyi társadalmi erények nem egyébből állanak, mint azon cselekvények gyakorlatából, melyek a társadalomra és az ezt alkotó egyesekre hasznosak, hogy azok mind, az ember fentartásának természetes céljára vonatkoznak; hogy a természet, midőn ezen fentartás szükségét belénk oltotta, ennek minden következéseit törvényül szabta előnkbe; ellenben mindazt, ami ettől eltér, bűnül tulajdonította; hogy mi minden erénynek és minden tökélynek csiráját magunkban hordozzuk, melynek csupán kifejtésre van szükségük; hogy mi másképp szerencsések nem lehetünk: mint ha a természetből, fentartásunk céljára következtethető szabályokat figyelembe tartjuk; és hogy minden bölcsesség, minden tökély, minden törvény, minden erény, minden bölcselet, a következő saját szervezetünkől kifolyó alaptanoknak gyakorlati alkalmazásában áll:

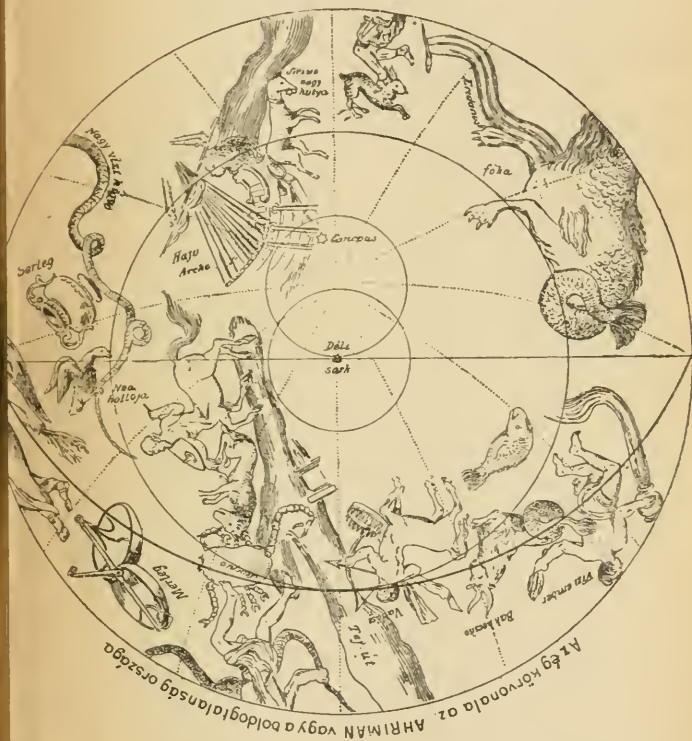
Tartsd fenn magadat;

Képezd magadat;

Mérsékeld magadat;

Élj felebarátaidért, hogy ők is éretted éljenek!

keresztény vallás-misztériumok megvilágítására.

Tartalom.

	Oldal
Előszó	3
Volney E. F. életrajza	5
Ima	7

A romok.

I. Az utazás	9
II. Elméelkedés	11
III. A szellem	15
IV. Fölvilágosítás	18
V. Az ember állása és helyzete a világban	22
VI. Az ember eredeti állapota	24
VII. A társaságok keletkezése	25
VIII. A társadalmi bajok forrása	26
IX. A kormányok és törvények keletkezése	27
X. Általános okai a régi államok jólétének	29
XI. A forradalmak és az egykori államok bukásának általános okai	32
XII. A mult idők tanulságai a jelenből ismételve	36
XIII. Fog-e javulni az emberi nem ?	41
XIV. A tökéletesedésnek nagy akadályai	44
XV. Az új század	47
XVI. A szabad törvényhozó nép	51
XVII. Általános alapja minden jog és törvénynek	52
XVIII. A megrémült zsarnokok összeesküvése	54
XIX. A népek közös gyűlése	56
XX. Az igazság nyomozása	59
XXI. Megfejtése a vallásos ellenmondásoknak	64
XXII. A vallás fogalmának eredete és gyermekkorai	69
<i>Első rendszer.</i> Az Istenről való fogalom eredete, az elemek és a természeti erők imádása	71
<i>Második rendszer.</i> A csillagok imádása vagy a Sabäismus	72

	Oldal
<i>Harmadik rendszer.</i> A jelképek imádása vagy bálványimádás	73
<i>Negyedik rendszer.</i> A kétfős hatalom imádása vagy a dualizmus	75
<i>Ötödik rendszer.</i> Rejtelmes és erkölcsi isten-tisztelet vagy a tulvilági rendszer	76
<i>Hatodik rendszer.</i> A mindenség imádása különféle jelképek alatt (Pantheismus)	77
<i>Hetedik rendszer.</i> A világ szelleme, azaz a tűz-elem, mint a mindenség életelvének imádása	79
<i>Nyolczadik rendszer.</i> A világ mint gép, Demiurgos vagy a nagy gépmester imádása	80
<i>Kilenczedik rendszer.</i> Mózes vallása vagy a világszellem imádása (Jupiter)	80
<i>Tizedik rendszer.</i> Zoroaster vallása	81
<i>Tizenegyedik rendszer.</i> Brahmaismus vagy a Hindu-rendszer	82
<i>Tizenkettedik rendszer.</i> Budhaismus vagy a rejtélyes vallás	82
<i>Tizenharmadik rendszer.</i> A kereszténység vagy képletes imádása a napnak, ezen kabalisztikus név alatt Christ-us vagy Krisztus és Jes-us vagy Jézus	83
XXIII. Minden vallásnak egy és ugyanazon célja van	86
XXIV. Az ellenmondások megoldása	89
Jegyzetek	91

A természet törvényei.

I. A természet törvényeiről	123
II. A természet törvényeinek alaptana az emberre való vonatkozásában	128
III. Az erkölcsiség alapszabályai. A jóról, a rosszról, a vétkekről, bűnről, gonosz cselekedetekről és az erényről	133
IV. Az egyéni erényekről	135
V. A mérsékletességről	137
VI. Az önmegtartóztatás és a szüzességről	140
VII. A bátorság és tevékenységről	142
VIII. A tisztaságról	145
IX. A házi erényekről	147
X. A társadalmi erényekről	151
XI. Megfejtése a társadalmi erényeknek	154

